

Elizabete Taivāne

Apsolītās zemes Armēnijas meklējumos: ceļojumu piezīmes 2021.-2024.

Velīts vectēvam Hamajakam un visiem Arakeljanu dzimtas piederīgajiem, dzīvajiem un Dieva mierā aizgājušajiem

Priekšvēsture

Man ir bijuši divi brīnišķīgi vectēvi: viens latvietis, mācītājs Leons Taivans, otrs armēnis, fotokorespondents Hamajaks Arakeljans. Abi mira pirms manas dzimšanas: vectēvs Leons aizgāja no šīs pasaules 1965.g. Rīgā, Hamajaks 1968.g. Rostovā pie Donas. Latviešu vectēvs daudz rakstīja. Viņa dienasgrāmata, sprediķi un dzejoļi glabājas ģimenes arhīvā, tādēļ man ir bijusi izdevība iepazīties ar Leonu caur viņa sacerējumiem. Hamajaks fotogrāfēja un sagatavoja rakstus avīzei. Viņš rakstīja arī vēstules manai mammai Ludmilai, kad viņa studēja un vēlāk strādāja Maskavas universitātē. Viņa vēstules esmu izlasījusi visas.

Savam latviešu vectēvam biju stipri pieķērusies pusaudžu gados un arī vēlāk, kad pārvācāties uz dzīvi Latvijā. Līdz 1990.g. dzīvojām Maskavā un Latvija man bija kā tāda sapņu zeme. Mīlēju Latviju kopš agrīnās bērnības un sapņos bieži redzēju vecmāmiņas Annas vasarnīcu Asaros. Kopā ar ģimeni mēdzām braukt uz Latviju vasarā, tikāmies ar vecmāmiņu, tēvoci Immanuelu Taivanu, pulmanologu un Latvijas universitātes Medicīnas fakultātes profesoru, arī ar māsīcām un brālēnu, tādēļ saikne ar Latviju mums saglabājās vienmēr. Ar Armēniņu mūsu ģimenei sakaru nebija. Mums pazīstamie armēņu radi dzīvoja Rostovā pie Donas, bet saskarusies ar viņiem nebiju līdz brīdim, kad pati sāku viņus meklēt 2019.gadā.

Kad vēl studēju teoloģiju Latvijas universitātē 20.gs. 90.-os, man trāpījās Jaungada atklātne ar armēņu uzrakstu. Rakstība piesaistīja manu uzmanību un atmodināja dvēselē ilgas pēc nezināmās tēvutēvu dzimtās zemes no mātes puses. Pastāstīju tēvam Leonam Taivanam, LU Teoloģijas fakultātes profesoram, par radušos interesi un vēlmi mācīties armēņu valodu. Viņš sameklēja armēņu svētdienas skolu, kur mani apgādāja ar vajadzīgām ābecēm un dažām citām grāmatām. Es iemācījos alfabētu un sāku patstāvīgi apgūt armēņu valodu. Turpat armēņu skolā iepazinos ar Latvijas vienīgo speciālisti armenoloģijā Valdu Salmiņu un Goharu Aslanjanu, kura vēlāk kļuva par tulkotāju no latviešu valodas. Īpaši tālu valodas apgūvē toreiz gan netiku.

Man bija iecere rakstīt doktora darbu par armēņu teoloģiju. Lai iegūtu vadītāju savai disertācijai, devos uz Dāniju pie profesora Johanna Ogarda (Johannes Aagaard), eksperta jaunajās reliģiskajās kustībās un Starptautiskā dialoga centra vadītāja Orhusā, kurš apsolījās iepazīstināt mani ar Orhusa universitātes rektoru, speciālistu armenoloģijā. Nezināmu iemeslu dēļ rektors nepiekrita vadīt manu doktora darbu. Tā profesors Ogards pats uzņēmās šo pienākumu. Tēma gan bija jāmaina. Nolēmu salīdzināt Tibetas budismu un grieķu hesihasmu. Šai sakarā armēņu mācību grāmatas bija jāliek malā un jāķeras klāt citu priekšmetu apgūšanai, tai skaitā tibetiešu valodai.

Studijas doktorantūrā, precības, bērnu piedzimšana, lekciju lasīšana vairākās augstskolās lika uz ilgu laiku aizmirst par Armēniju un armēņu valodu. 2006.g. piedalījos kādā mazā Latvijas Universitātes konferencē, kas bija veltīta Armēnijai. Tur iepazinos ar manai sirdij dārgo Irinu Ter-Tačatjanu. Viņa allaž ir pārsteigusi mani ar savu viesmīlību un gādību. Kad mana meita Anušika smagi saslima, tieši Irina stāvēja man blakus pie reanimācijas durvīm un visādi atbalstīja un lutināja mani un manu sasirgušo bērnu, vedot uz slimnīcu ceptos kartupeļus, paštaisītās kūkas un rotaļlietas Anušikai.

Mana atsākusies interese par Armēniju bija daļēji saistīta ar manu vasaras braucienu uz Gruziju 2019. gadā. Kopā ar vīru Ramūnasu un bērniem Anušiku un Dominiku devāmies uz Tbilisi. Gruzija laupīja man dvēseli. Armēnija jau ir turpat tuvu, sajutos Gruzijā kā savās mājās. Pēc iepazīšanās ar vectēva Hamajaka vēstulēm tajā pašā 2019. g. sāku meklēt viņa kapavietu un armēņu radus Rostovā pie Donas. Tas gan nebija viegls uzdevums. Viss bija jādara attālināti, jo kovida dēļ Krievijas robeža bija slēgta. Manai mammai Rostovā bija brālēns Genrihs. Kad viņš vēl bija dzīvs, mamma sazvanījās ar viņu un viņa sievu Natelu. Viņiem auga divi dēli Roberts un Dāvids, tomēr ciemos pie viņiem mēs nekad nebijām. Genrihs nomira. Mīra arī mana vecmāmiņa Raisa, Hamajaka sieva, kas bija uz pusi poliete un uz pusi ukrainiete. Pēdējo gadu viņa nodzīvoja Rostovā mājās pie Genriha. Pavadījusi manu vecmāmiņu aizsaulē, pēc kāda laika nomira arī Natela un manas mātes sakari ar Rostovas armēņiem pārtrūka.

Ir jāsaka, ka kopš bērnības man bija sapnis par lielu draudzīgu armēņu ģimeni. Kad kļuva vecāka, šīs ilgas pieauga. Es nolēmu sameklēt Genriha un Natelas dēlus un vectēva kapavietu. Man nebija ne jausmas, kur un kā meklēt radus. Sakarā ar to, ka manai mammai ar vecumu daudzas lietas aizmirsās, viņa pat neatcerējās brālēna Genriha uzvārdu. Vecās vēstuļu aplokšnes ar Rostovas adresēm viņai saglabājušās nebija. Par brīnumu pie sevis dzīvokļa antresolā starp vecajām kladēm, kas palika pāri no manu studiju laikiem, es sameklēju aplokšni ar manas vecmāmiņas Raisas vēstuli, ko neilgu laiku pirms savas nāves viņa adresēja mūsu ģimenei. Uz aplokšnes bija Genriha adrese Rostovā un Genriha ģimenes uzvārds Davtjan. Nu man rokā bija pavediens.

Sāku meklēt Davtjanus caur sociālo tīklu *Odnoklassniki*, kas Krievijā ir samērā populārs, tomēr konstatēju, ka tajā ir reģistrējušies simtiem Davtjanu no Rostovas pie Donas. Neskatoties uz bezcerīgu situāciju, pati pirmā adresāte ar uzvārdu Davtjan, kurai biju aizsūtījusi ziņu, izrādījās mana radniece. Viņa atbildēja uzreiz, lai gan turpmāk nevēlējās īpaši ielaisties sarunās. Viņa atgādināja man brālēnu vārdus un informēja, ka adrese uz aplokšnes vēl joprojām ir aktuāla. Tur dzīvojot viens no maniem brālēniem. Aizsūtīju viņam ierakstīto vēstuli, tomēr, kā parādīja šī un vēlāka laika pieredze, vēstules un paciņas savus adresātus Krievijā nemaz nerasniedz.

Sazināties ar brālēniem izdevās tikai caur svešiem cilvēkiem no klīninga firmas, kuriem uzticēju vectēva Hamajaka un vecmāmiņas Raisas kapuvietas meklējumus. Viņi izdrukāja manu vēstuli un nosūtīja to brālēniem pa pastu Rostovā uz to adresi, kas bija minēta uz aplokšnes ar vecmāmiņas vēstuli. Nu visbeidzot vecākais brālēns Roberts man atbildēja. Vēl joprojām atceros

to dienu. Cik laimīga es toreiz jutos! Sākās pavisam jauns, t.i. armēņu posms manā dzīvē. Brālēni izrādījās vienkārši un ļoti sirsnīgi cilvēki. Visus šos gadus viņi kopa gan vecmāmiņas, gan vectēva kapus. Nu vectēva kapa meklējumus tagad varēja atsaukt. Vectēva kaps, kaut arī kopts, bija nožēlojamā stāvoklī. Ar jaunākā brālēna Dāvida sievas Jolantas palīdzību man izdevās nomainīt kapa pieminekli vectēvam Hamajakam. Viņa vārdu, uzvārdu, kā arī lūgšanas vārdus uz granīta piemiņas plāksnes iegravēju armēņu rakstā. Es turpinu uzturēt kontaktu ar brālēniem sarakstoties un sazvanoties. Ar nožēlu jāsaka, ka Rostovas radi armēņu valodu gan ir zaudējuši. Viņi ir asimilējušies krievu vidē un runā tikai krieviski.

Pēc Gruzijas brauciena es nolēmu, ka man ir jāredz Armēnija. Biļetes uz Erevānu nopirkām uzreiz. Iecere bija apmeklēt Armēniju 2020.g. vasarā. Lielu sarūgtinājumu sagādāja tas, ka 2020.g. pavasarī kovida dēļ mūsu reisu kā daudzus citus atcēla. Doties uz vectēva Hamajaka dzimteni kļuva iespējams tikai 2021.gada vasarā.

Sprīžot pēc Rostovas radnieku rīcībā esošajiem dokumentiem vectēvs Hamajaks piedzima Armēnijā Vajots Dzor apgabalā mazā ciematā ar nosaukumu Por. Tad ar vecākiem viņš nokļuva Dienvidkrievijā, tur uzauga un pavadīja visu savu dzīvi. Mamma stāsta, ka viņi dzīvoja kopā ar māti, tēvu, vecmāmiņu Ovsannu, Hamajaka māti un mammas māsu Juliju. Ģimenē runāja divas valodas: armēņu un krievu. Vecvecmāmiņa Ovsanna pēc kara palikusi bez kājas visu dzīvi apraudāja bez vēsts pazudušo dēlu Aristakesu. Aristakess, Hamajaka brālis, bezbailīgi izsmēja tā laika padomju režīmu un zīmēja politiskā satura karikatūras. Ir domājams, ka valsts varas pārstāvju apcietināts, viņš gāja bojā padomju ieslodzījuma vietās radniekiem par to nezinot.

Manai mātei Ludmilai nekad nav bijusi nostalgija pēc armēņu būšanas. Visu savu bērnību un pusaudžu gadus viņa redzēja vecmāmiņas Ovsannas asaras un dzirdēja viņas dziedātās armēņu dziesmas, tādēļ armēņu nacionālā instrumenta duduka skaņas allaž raisa viņas dvēselē skumjas atmiņas par Ovsannas smago likteni. Mamma aizbrauca no vecākiem agri. Pavisam jauna būdama, viņa devās uz Maskavu, iestājās Maskavas Svešvalodu institūtā, izmācījās un kļuva par angļu valodas pasniedzēju Maskavas Universitātes Austrumu valodu institūtā. Maskavā viņa pavadīja savu dzīvi līdz pat 1990.g., kad pārvācāmies uz dzīvi Latvijā. Neraugoties uz to, ka mātes ģimenē runāja armēniski, tagad viņa spēj atcerēties tikai dažus teikumus un frāzes armēņu valodā.

Pirmais brauciens uz Armēniju (2021.g. augusts)

Mcheta. 2021.g. augustā tiešā reisa uz Erevānu nebija. Mēs devāmies ar lidmašīnu uz Tbilisi, kur mūs sagaidīja Irma, Tbilisi tehniskās universitātes pasniedzēja. Viņa izmitināja mūs savā dzīvoklī Tbilisi vecpilsētā. Nākamajā vakarā viņa aizveda mūs uz Mchetu, kas ir neliela pilsēta 20 km attālumā no Tbilisi. Mcheta ir bijusī Gruzijas galvaspilsēta ar prominentu Svetichoveli katedrāli. To 11.gs. uzcēla arhitekts Arsukidze. Šeit ir apglabāti vairāki gruzīnu ķēniņi.

Sienu gleznojumi šajā katedrālē tapa lielākoties 17.gs. Ieejot iekšā, apbrīnoju milzīgu Kristus Visvaldītāja fresku apsīdas daļā virs ķeizara vārtiem. Ikonogrāfijas stilistika liecina par aizguvumiem no grieķiem, tomēr būtu grūti noliegt Gruzijas ikonai piemītošo nacionālo kolorītu. Ir būtiski tas, ka tāda veida Kristus attēlus Armēnijas baznīcās tikpat kā nevar atrast. Tie fragmentāri ir apskatāmi Armēnijas ziemeļu daļā. Domājams, ka Kristus attēlu klātbūtni šajā Armēnijas reģionā nosaka Gruzijas tuvums. Visur citur Armēnijas teritorijā baznīcās var sastapt lielākoties jaunus, t.i. 20.-21. gs. uzgleznotos Jēzus Kristus attēlus uz audekla, retāk uz sienas virsmas, kuriem no mākslinieciska viedokļa nav lielas vērtības. (1. attēls)

Kristus Visvaldītāja attēls Svetichoveli katedrālē. 2021.g. augusts.

Vienā no Mchetas baznīcām atdusas padomju laika gruzīnu svētais Gabriels Urgebadze. Par viņa varonīgo pretošanos režīmam biju lasījusi viņa biogrāfijā vēl pirms Mchetas apmeklēšanas. Irma parādīja mums vietu, kur svētais Gabriels bija apglabāts. Pēc svētā netrūdošo relikviju atgūšanas 2014.g. tās ievietoja Samtavro klostera baznīcā. (2. attēls) Relikviju tuvumā mani piemeklēja neapprakstāma mierpilnā sajūta. Mcheta atrodas divu upju, Aragvi un Kuras, savienošanās vietā. No kalna, uz kura 6.gs. beigās - 7.gs. sākumā ir uzcelta Džvari jeb svētā Krusta baznīca, vakara saulē paveras lielisks skats uz upēm un kalniem.

Sv. Gabriela Urgebadze netrūdošās relikvijas 2021.g. augustā.

Haghpatas (Haghpat) klostera apmeklējums. Noīrējuši Tbilisi nelielu mašīnu, mēs devāmies uz Armēniju. Tas bija kovida laiks, tādēļ pie robežas mums lika uzlikt uz sejas maskas un uzrādīt sertifikātu, kas liecināja par saņemto poti. Turpat uz robežas dabūju nedaudz parunāt armēniski ar kādu robežsargu. Viņš jautāja, kur braucam un kādēļ. Teicu, ka Armēnijā ir dzimis mans vectēvs. Robežsargu interesēja, kur tieši viņš ir dzimis. Atbildēju. Ar to mūsu īsā saruna beidzās. Tā bija mana pirmā prakse sarunvalodā, tādēļ biju sajūsmināta par iespēju izmantot vārdus un teikumus, kurus pašmācības ceļā biju iegaumējusi.

Ceļš, kas veda uz Alaverdi Ziemeļarmēnijā, bija slikts. Uzņemt ātrumu nemaz nebija iespējams. Šur tur uz ceļa notika remontdarbi. Uz vakara pusi mēs visbeidzot sasniedzām naktsmītni Alaverdi piepilsētā, ko biju noīrējusi labu laiku pirms brauciena. Tā bija maza mājiņa kalnu upes krastā. Mūsu mitekļa balkons karājās taisni virs upes straumes. Kaut kur upes otrā krastā kļiedza ēzelis. Tālumā varēja dzirdēt šāvienus. Stāvie kalni apauguši ar zaļiem kociņiem, izskatījās noslēpumaini. Nez kāpēc, bet man radās sajūta, ka atrodos kaut kur universa centrā, kamēr Latvija ir kaut kur ļoti tālu, pašā zemes malā. Kopš tā laika tāda sajūta allaž piemeklē mani, kad esmu Armēnijā.

Nākamajā rītā nolēmām apmeklēt trīs prominentos Ziemeļarmēnijas klosterus: Haghpātu, Sanahīnu un Odzunu. Braucot garām Alaverdi, šausminājāmies par to, cik padomju cilvēka radītā rūpnieciskā zona var izbojāt vienreizējās dabas skaistumu. Pa ceļam trāpījās kalns, kura virsotnē ieraudzījām baznīcu. Toreiz tas šķita neparasti, tomēr vēlāk konstatējām, ka Armēnijai tā ir parasta lieta. Allaž fascinē arī nakts laikā apgaismotie krusti kalnos. Tas piedēvē vietējam kolorītam īpašu mājīgumu.

Armēnija ir kļuvusi par pirmo kristīgo valsti 301.g. pateicoties svētajam Grigoram Apgaismotājam (Arm. surb Grigor Lusavorič) nežēlīgā ķēniņa Trdata valdīšanas laikā. Saskaņā ar Pew Research Center sniegtajiem datiem Armēnija mūsdienās ir viena no reliģiskākām valstīm Eiropā. Mani pārsteidz armēņu maniere runāt ar svešiniekiem par reliģiskām tēmām un atklāti apliecināt savu reliģisko pārliecību. Arī populārās mūzikas koncerti un TV raidījumi Armēnijā bieži vien sākas ar *Tēvs mūsu* lūgšanu vai tikšanos ar Baznīcas pārstāvi, tādēļ baznīcas un apgaismotie lieli krusti kalnos ļauj atcerēties atkal un atkal, ka esi valstī, kur kristietībai ir ļoti senas saknes.

Haghpatas klosteris bija pirmais sakrālais objekts, ko apmeklējām Armēnijas teritorijā. Laika posmā no 10. līdz 13. gs. tas bija svarīgs izglītības un zinātnes centrs. Kā raksta Kristīna Maranci (Christina Maranci) savā grāmatā par Armēnijas mākslu, monasticisms Armēnijā ir radis savu sākumu diezgan sen, par ko liecina 5.gs. rakstiskās liecības. Sākumā eremīti gan mēdza dzīvot pa vienam vai nelielās grupās. Organizēti kopdzīves klosteri parādījās vēlāk. Sākot ar 9. gs. valsts teritorijā sāk celt klosterus kā arhitektūras ansambļus, kuros vieta ir gan baznīcām, gan citām, arī saimnieciskām ēkām. Haghpatas klosteris, kas atrodas Lori apgabalā netālu no Alaverdi pilsētas, iekļauj sevī visnenāk, t.i. 976. g. celtni, kas ir Surb Nšan jeb Svētās Zīmes baznīca, kā arī vēlāk, no 11. līdz pat 13. gs. radušās ēkas: divas mazākas, t.i. svētā Grigora un Dievmātes baznīcas, *žamatun* ēku jeb piebūvi baznīcas rietumu pusē, bibliotēku, zvanu torni, ēdnīcu un mauzoleju, ko grezno krustakmeņi jeb hačkari.¹ (3. attēls)

Haghpat klosteris 2021.g. augustā

¹ Christina Maranci, *The Art of Armenia: An Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 136-137.

Armēnijas senie sakrālās arhitektūras pieminekļi ir diezgan savdabīgi. Lielākā klosteru daļa ir pārvērtusies par sava veida brīvdabas muzeja eksponātiem. Dažviet klostera baznīcās vēl notur dievkalpojumus, tomēr ļoti bieži ēkas ir no iekšpuses tumšas un, šķiet, neapbrūpētas, citreiz daļēji vai pilnīgi sadrupušas un no Baznīcas kalpu puses atstātas novārtā. Pārsteidz tas, ka vietējie iedzīvotāji izturas pret seniem arhitektūras objektiem ar lielu saudzību un dievbijību. Par vandalisma aktiem šeit neesmu dzirdējusi ne reizi. Senās baznīcas neviens neapsargā, un ja nu kas dara tām pāri, tad tās ir dabas stihijas: saule, vējš, lietus, sniegs un zemestrīces.

Sienu gleznojumi armēņu baznīcās ir liels retums, toties tajās ir ļoti daudz *hačkaru*. Armēņu un gruzīņu baznīcas un citas klostera ēkas mēdz kronēt konusveida kupoli. Reizēm tiem ir vēdekļveida forma vai arī nošķelta augša. Armēņu baznīcas altāra daļa izskatās kā teātra skatuve ar pakāpieniem sānos, lai priesteri varētu šai paaugstinājumā uzkāpt. Altāra daļa ir apgādāta ar lielo aizskaru, kas ļauj noslēpt no ticīgo acīm vissakramentālākos liturģijas (arm. Պսալմաբար) brīžus. Visur pie vecajām baznīcām ir apglabāti cilvēki. Piemiņas plāksnes ar uzrakstiem un vizuālo simboliku ir visur apkārt dievnamiem. Baznīcas apmeklētājam nekas cits neatliek kā staigāt pa tām kā pa tādu bruģakmeni. (4. attēls)

Piemiņas plāksnes par godu nomirušajiem klostera teritorijā 2021.g. augustā.

Armēņi īpaši novērtē tieši vecās baznīcas. Ja ir kāda sāpe, ko Dievam uzticēt, viņi dodas svētceļojumā uz kādu vecu baznīcu, jo tās ir daudz ko redzējušas gadsimtu gaitā un ir sakrājušas seno lūgšanu un nopūtu spēku. Lūgšana tādā vietā ir uzskatāma par īpaši efektīvu atšķirībā no aizlūgumiem jaunuzceltajās baznīcās. Jaunas svētnīcas tautā nav tik populāras. Parasti Armēnijas baznīcas ir pavisam nelielas. Kā dzirdēju no armēņu radiem, milzīgās Eiropā sastopamās katedrāles šķiet armēņiem pārāk grandiozas un tādēļ neraisa viņos dievbijības jūtas.

Haghpatas klostera Surb Nšan baznīcā ir īpaši ievērojams sienas gleznojums apsīdas daļā virs altāra ar Kristus Visvaldītāja attēlu. (5. attēls) Zināmā mērā tā līdzinās gruzīnu Svetichoveli katedrāles Kristus attēlam, tikai Surb Nšan 13.gs. freska ir krietni vecāka. Kā jau ir minēts, šādi viduslaiku Kristus attēli baznīcas interjerā Armēnijā ir liels retums. Sakarā ar to, ka blakus attēliem Surb Nšan baznīcā ir arī uzraksti armēņu un gruzīnu valodā, var pieņemt, ka šīs svētnīcas sienu gleznojumiem ir kāds sakars ar tā laika Gruzijas sakrālo mākslu.

Kristus Visvaldītāja attēls Surb Nšan baznīcā Haghpat klostera ansambli. 2021.g. augusts.

Hačkari (arm. Խաչքար, *khāčk'ar*). Haghpata klosterī ir daudz izcilu *hačkaru* jeb krustakmeņu. *hačkars* parasti ir plakans akmens, reizēm vairākus metrus augsts, ar izgrieztu tajā krustu. *hačkaru* tradīcija ir aizsākusies Armēnijā 9.gs. Krustakmeņi mēdz būt dažādi pēc formas, tomēr visbiežāk tiem ir vertikāla taisnstūra forma. Tie var būt iebūvēti baznīcas sienā kā tas ir, piemēram, Haghpatas klosterī. Atsevišķi novietoto *hačkaru* var uzstādīt dzīva vai miruša cilvēka nodomā, tāpēc kapakmeņiem var būt *hačkara* forma. Tos novieto arī kā piemiņas plāksnes kādam notikumam, piemēram, kaujai, baznīcas celšanai vai atjaunošanai vai lai pasargātu sevi vai tuviniekus no ļauniem gariem. Ja *hačkars* ir veltīts cilvēkam, tad tā vertikāle kļūst par savienojumu starp viņu kā zemes būtni un debesīm. *hačkars* pārtop šajā gadījumā par sava veida *axis mundi*. *hačkars* parasti ir orientēts uz Rietumiem tādā veidā, ka cilvēks, stāvot krustakmeņa priekšā, pēc kristīgās manieres pagriež vaigu uz Austrumiem.²

² Apjēgt *hačkara* simboliku palīdzēja interneta resurss vairs neesošā Alekseja M. Orlova grāmata e-formātā Aleksej M. Orlov, *Krest-kamen: Tainopis sokrovennogo znaniia. Tolkovaniie simboliki rannehristsianskih obrazov na armianskih krestnyh kammiah - khachkarah* (Moskva, 2005).

hačkari samērā reti attēlo krustā sisto Jēzu. Acīmredzot tas ir saistīts ar armēņu kristoloģijas īpatnībām. Tradicionāli tā ir akcentējusi dievišķo, nevis cilvēcisko dabu Kristū. Par to liecina arī pieminētā retā viduslaiku ikonogrāfija, kuras ietvaros Pestītājs ir attēlots kā Debesu Kristus. Ir domājams, ka tieši uzsvars uz Kristus dievišķo dabu ir iemesls tam, ka Armēnijā ir tik populāri *hačkari*, nevis bizantiešiem, krieviem un gruzīniem ierastā ikonogrāfija.³ Nav noslēpums, ka armēņu kristoloģija ir allaž bijusi uz robežas ar monofizitismu⁴, kas vēl lielākā mērā spiritualizē Pestītāja tēlu. *Hačkarus* ar krustā sisto Jēzu, kurus mēdz saukt *Amenaphrkič* (Visupestītājs, arm. Ամենափրկիչ), savu ceļojumu laikā esam redzējuši tikai divas reizes, un abus Armēnijas ziemeļos. Viens no tiek atrodas Haghpatas klosterī un datējams ar 1273.g. (6. attēls)

*Amenaphrkič hačkar*s Haghpatas klosterī 2021.g. augustā.

Ja runa ir par krustakmeņu stilistikas vēsturi, tad 9.-10. gs. *hačkari* pārstāvēja tā saukto konstruktīvo stilu. Tie bija pārsvarā plati, lielākoties ar noapaļotu augšu un paredzēja ļoti vienkāršu kompozicionālu uzbūvi. Katrs attēlotais elements nesajaucās ar pārējiem. 11.gs. *hačkaru* māksla piedzīvo metamorfozi. Krustakmeņi pamazām izstiepjas uz augšu un kļūst dekoratīvi, paredzot izkoptu ornamentu, kamēr attēlotie uz *hačkara* simboli sintezējas un izveido sarežģītas kompozīcijas. Kulmināciju stila izkopšanā *hačkaru* māksla sasniedz sākot ar 15.gs.⁵ (7. attēls)

³ Christina Maranci, *The Art of Armenia: An Introduction*, p. 75.

⁴ Ir jāņem vērā tas, ka armēņu teologi kategoriski noraida jebkādu Armēnijas baznīcas kristoloģijas saikni ar monofizitismu.

⁵ Par *hačkaru* mākslas attīstību skaties, piemēram: Hamlet L. Petrosyan, *Khachkar* (Yerevan: ZANGAK, 2015); T.V. Vardanesova, *Kultura khachkarov Aragacotna i Kotaika IX-XVII vv.* (Erevan: Er GU, 2016).

Salīdzinājumam: *Hačkar* Etēmiadzinas klosterī (Էջմիածին), 9. gs.; Poghosa (Պողոս) *khackars* Gošavankā (Գոշավանք), 13.gs.

Ir būtiska arī *hačkaru* simbolika. Krusts kā centrālais simbols var būt dažādi attēlots, tomēr visbiežāk tas ir ar spārnotiem galiem, kas paplašinās uz perifērijas pusi, simboliskā veidā aptverot pasauli jeb manifestējoties pasaulē. Krusts, būdams pestīšanas līdzeklis visai pasaulei, ir arī dzīvības koks, uz ko norāda atvases, kas izaug no krusta apakšas. Divas atvases aug vispirms uz leju un tad maina virzienu, simetriski kāpjot uz augšu un ieskaujot krusta apakšējo daļu. Krusta pakājē parasti attēlo ornamentēto apli, kas simbolizē sēklu. Tas norāda uz pasauli radošo Vārdu, arī uz Svētajiem Rakstiem.⁶ Tikpat labi sfēra simbolizē visu lietu pirmsākumu un garīgās augšanas un pestīšanas potenci jeb iespēju.

Krusts, būdams glābšanas realitāte, izaug no sēklas un ienāk pasaulē pa debesu vārtiem, kurus uz *hačkara* simbolizē arkas tēls. Arka jeb debesu velve nozīmē robežu starp divām pasaulēm: zemes un debesu jeb profāno un sakrālo.⁷

Vēl zemāk mēdz attēlot kaut ko līdzīgu kalnam, piramīdai vai zikurātam, kas tradicionāli simbolizē Golgātu, bet arī pasaules kalnu. Tātad pasaules kalna galā aug pasaules koks. Šis sižets atsauc atmiņā daudzu pasaules tautu kosmogoniskos mītus.⁸ Krusts savieno pasaules stāvus, t.i. zemi, ko reprezentē Golgāta, un debesis. Ir būtiski arī tas, ka uz *hačkara* centrālās ass ir attēloti vairāki simboli (debesu velve, ziedošs krusts, sēkla, Golgāta), kas būtībā norāda uz vienu un to pašu, t.i. uz sākotnes principu.

⁶ Aleksei M. Orlov, *Krest-kamen: Tainopis sokrovennogo znaniia. Tolkovaniie simboliki rannehristsianskih obrazov na armianskih krestnyh kamniah - khachkarah* (Moskva, 2005).

⁷ T.S. Simian, "Vizualizaciia hristianskih cennostei v interere i eksterere Erevanskogo Gosudarstvennogo Universiteta" // *Vizualnaia teologija* nr. 1 (2000), 87.

⁸ Aleksei M. Orlov, *Krest-kamen: Tainopis sokrovennogo znaniia. Tolkovaniie simboliki rannehristsianskih obrazov na armianskih krestnyh kamniah - khachkarah* (Moskva, 2005).

Pieņemu, ka *hačkara* dziļā un sarežģītā simbolika un Krustā sistā attēlojumu trūkums gribot negribot ir attālinājuši Jēzus tēlu no vienkāršās tautas un pārvērtuši Viņu par neizprotamo un tālo debesu Kristu. Cilvēka Dēla attēlus gan var atrast manuskriptos, tomēr šāda veida armēņu miniatūras mākslas šedevri vienkāršiem cilvēkiem nemaz nebija pieejami. Reti kuram lauku iedzīvotājam piederēja kāda veca grāmata, ko parasti mēdza un arī mūsdienās mēdz uztvert kā ģimenes relikviju un talismanu un ko saslimšanas laikā noliek sirdzējam zem galvas cerībā uz atlabšanu.

Zarni-Parni alas. Netālu no Haghpat klostera atrodas Zarni-Parni alas, kas ir atklātas pavisam nesen 2013.g. Kāds biznesmenis Rubens Mesrobjans ieraudzīja sapnī sirmgalvi, kas norādīja uz šo vietu un lūdza to atjaunot. Rubens pieaicināja darbam draugu kompāniju un pēc kāda laika atrada šeit svarīgus artefaktus. Šajā vietā ierīkoja veselu muzeju, kurā ir gan šeit atrastie un šurp atvestie senie sadzīves objekti, gan pēc veciem paraugiem jaundarinātie priekšmeti, kādi, piemēram, ir lielgabali pie ieejas alās. Zarni-Parni izpildīja cietokšņa lomu laikos, kad Haghpatas klostera iemītniekiem draudēja ienaidnieku iebrukums. Haghpatas iedzīvotāji varēja šeit patverties un glabāt manuskriptus un citus vērtīgus klostera priekšmetus. Diemžēl lielākā manuskriptu daļa ir zudusi, tomēr entuziastu komanda turpina meklējumus blakus alās cerībā atrast senās grāmatas. Šeit ir avots ar dzidru kalnu ūdeni, kas darīja iespējamu dzīvi šajās alās. To iemītnieku vidū ir abats Hovhanness Gudrību mīlošais (Hovhannes Imastaser Sarkavag, 1047.-1129.g.). Viņš bija pazīstams zinātnieks, astronoms, hroniku autors, teologs, mūziķis un pedagogs, ir dibinājis skolu Haghpatā un izgudroja armēņu kalendāru saskaņodams to ar citu tautu kalendāriem.⁹ Muzejs un vieta apkārt tam ir sakopta un atbilst Eiropas standartiem. Lori apgabals ir zaļš ar fantastiskām aizām, kas atšķir to no pārējās Armēnijas. Tikpat zaļa izskatās Dilidžana, kas atrodas samērā netālu no Lori apgabala, un Džermukas valsts dienvidu daļā.

Zarni-Parni lietā ir īpaši fascinējis šīs vietas atklāšanas stāsts. Sirmgalvis, kas parādījās Rubenam Mesrobjanam sapnī, ir nekas cits kā *surbs* jeb svētais. *Surbu* kultam Armēnijā atvēlēšu īpašu uzmanību savās atmiņās par ceļojumiem pa Armēniju. Tieši tas ir kļuvis par manas specifiskās intereses objektu, kura dēļ turpmāko braucienu gaitā kopā ar vīru Ramūnasu organizējam ekspedīcijas kalnos lielākoties Armēnijas centrālajā un dienviddaļā.

Rubena Mesrobjana gadījumā gan ienāk prātā Tibetas *tertoni*, cilvēki, kuri mēdz atrast apslēptos tekstus un relikvijas *terma*. Saskaņā ar tradīciju pārdabiskās būtnes uzrunā *tertonus* sapnī. Vēsturnieki viņu atrastos artefaktus gan mēdz komentēt bez atsauces uz brīnumiem. Tibetiešu *terma* esot paslēpti budisma vajāšanu laikā 9.gs., kad pie varas Tibetā bija nežēlīgais valdnieks Langdarma. *Tertonu* amatu dēļ mēdz pārmantot no sava tēva. *Tertonu* uzdevums ir atrast un padarīt tautai pieejamus vērtīgus Tibetas garīgās kultūras objektus. Līdz ar to gan Armēnijā, gan Tibetā, neskatoties uz lielām atšķirībām reliģiskajā tradīcijā, ir vieta tipoloģiski līdzīgam fenomenam. Cilvēks, būdams īpašā veidā izvēlēts no garu puses, kļūst par sava veida mediju. Ir

⁹ Evgeniia Filatova, “Renessans po-loriiski, ili Zarni-Parni: novaia zhizn staroi kreposti (June 27, 2019), [Ренессанс по-лорийски, или Зарни-Парни: новая жизнь старой крепости — Армянский музей Москвы и культуры наций](#), skatīts 23.11.2024.

jāņem vērā arī tas, ka gan armēņu, gan tibetiešu reliģija ir spēcīgi ietekmējusies no persiešu zoroastrisma.

Sanahīnas un Odzunas klosteris. Pēc Haghpatha nolēmām apmeklēt vispirms Sanahīnu un tikai tad Odzunas klosteri. Lai tiktu Sanahīnas klosterī, ir nepieciešams atstāt mašīnu lejā un uzkāpt augšā kalnā. Mēs pārpratām ceļa zīmes un aizgājām citu, garo ceļu, tādēļ mums bija iespēja iepazīties ar apkārtni. Šķiet, nekur citur neesmu redzējusi tik kolosālu dabu un tik lielu nabadzību, varbūt tikai Tibetā, kur biju 2016.g. jūlijā. Totāli izjucis ceļš šajā Armēnijas ciematā uzveda mūs augšup kalnā, kur ieraudzījām nabadzīgas mājiņas aiz necila skata žogiem. Šur tur varēja vērot sašķobījušos šķūņus un citas saimnieciskās ēkas. Atlika tikai minēt, kādas mēbeles ir šajos pieticīgajos mājokļos. (9. attēls) Vientuļās govīs un ēzeļi tur ganījās visnepiemērotākās vietās ārpus māju sētām. Šur tur varēja manīt arī vistas. Pēc pastaigas, kas atklāja mūsu acīm ko tādu, kas tūristiem nav jāredz, mēs piekļuvām klostera ansamblim no aizmugurējās puses.

Šķērsojām kapsētu, kas pārsteidza ar bagātiem mūsdienīgiem granīta kapakmeņiem krievu manierē ar iegravētajiem nelaiķu portretiem. Vietējie gan vēlāk paskaidroja, ka armēnis uzskata par svētu pienākumu uzstādīt pēc iespējas greznāku pieminēkli par godu aizgājējam pat tajā gadījumā, ja jācīnās par iztiku un naudas ģimenei nemaz nav. Cilvēki bieži iekuļas parādos, būdami spiesti lūgt aizdevumus bankā, lai tik spētu parūpēties par savu senču kapu labiekārtošanu.

Kas attiecas uz klosteri, tad kādreiz 10.-13.gs. Sanahīnas klosteris līdzīgi Haghpathai bija svarīgs kultūras centrs. Tajā pārrakstīja un ilustrēja tekstus. Tas atradās tikai dažu kilometru attālumā uz Rietumiem no Haghpathas un panīka mongoļu iekarojumu laikā. Arhitektūras ansamblis ir idejiski līdzīgs Haghpathas klosterim. Mūsdienās tajā ir trīs baznīcas, divi *žamatuni*¹⁰ jeb piebūves baznīcu rietumu pusē, bibliotēka, portiks, zvanu tornis, studiju telpa, mauzolejs un *hačkari*. Astvatsacin jeb Dievmātes un Amenaphrkič jeb Visupestītāja baznīcas ir praktiski identiskas. Abas ir uzceltas 10.gs. Abām ir krusta forma. Sākumā gan tapa Dievmātes baznīca, tad tai blakus uzcēla otru, lielāku baznīcu. Starp divām baznīcām ar laiku parādījās galerija, kas stabilizē arhitektūras objektu kopu zemestrīču laikā.¹¹

Pārsteidza izsmalcinātie bareljefi un bibliotēkas ēka ar torni nošķelta konusa formā. Torņa galā ir apaļa atvere, pa kuru dienas laikā saules gaisma iespīd ēkā. Tūristi var apskatīties vairākus senos manuskriptus bibliotēkas telpās. Dievmātes baznīcā pie altāra atradām divas sievietes. Viena bija veca, otra jauna. Vecā sieva dziedāja līdzīgu baznīcas mūzikas ierakstam, kas skanēja svētnīcas telpā. Pēc kāda laika jaunā sieviete aizveda vecmāmiņu prom un es paliku viena Dievmātes attēla priekšā. Baznīcas pagalmā zem mūsu kājām trāpījās Haghpathas klosterī redzētajām līdzīgās

¹⁰ *Žamatunu* mēdz saukt arī par *gavitu*, krievu *npymnop*.

¹¹ Vairāk par Haghpatha un Sanahīna klosteri skatiet: O. Kh. Khalpakhchian, *Arhitekturnie ansambli Armenii 8 v. do n.e. – 19 v. n.e.* (Moskva: Iskusstvo, 1980) / O. Kh. Khalpakhchian, *Architectural Ensembles of Armenia 8 c. B.C. – 19 c. A.D.* (Moscow: Iskusstvo Publishers, 1980), 181-226.

piemiņas plāksnes. Līdz mašīnai mēs tikām par citu, apmeklētājiem domāto īso un sakārtoto ceļu. (8. attēls)

Sanahīna klosteris 2021. g. augustā

No Sanahīnas devāmies uz Odzunu. Pa ceļam pabraucām garām daudzstāvu mājām no rozā tufa. Odzunā ieraudzījām baznīcu liela laukumā vidū. Baznīcas celšanas laiks nav precīzi zināms, bet domājams, ka tā tapa 6.gs., līdz ar to tā ir vēl senāka nekā Haghpatas un Sanahīnas klostera baznīcas. Saskaņā ar leģendu 1. gs. apustulis Toms šajā vietā iesvētīja bīskapus un diakonus. Toms esot atnesis sev līdzīgu Jēzus lakatu, kas esot aprakts zem Dievmātes baznīcas altāra Odzunā. 6.gs. liecību par šo notikumu var atrast baznīcas dienvidu durvju augšējā daļā. Vienkāršu baznīcu bez torņa šeit uzcēla vēl 4.gs. 5.gs. to sagrauva zemestrīce un tikai 6.gs. tās vietā uzcēla jaunu baznīcu ar trīs jomiem. (9. attēls) Ir zīmīgi tas, ka jaunajā baznīcas ēkā glabājas vairāk kā divdesmit 4. gs. tēlniecības paraugi.¹² Priesteris parādīja mums senatnīgu cilni ar Dievmātes un bērna Jēzus attēlu sienas nišā baznīcas iekšpusē. (10. attēls)

Ieeja baznīcas ēkā izskatījās neparasta. Tai ir arkas forma. Abās pusēs no centrālās ir galerijas. Pagalmā ir dīvainas formas piemineklis. Tas izskatās kā arkāde no divām arkām. Arkas atrodas uz cokola. Cokola zonā ir bareljefi. Vēlāk uzzinājām, ka šis arhitektūras objekts izpildīja kapakmens lomu.

¹² Zaruhi Orbelyan, *Putevoditel po Armenii: religiia, istoriia, priroda, kultura*, četvertoe izdanie dopolnennoe (Erevan, 2024), 122.

Odzuna 2021.g. augustā

Apsīdas jeb altāra daļā ir ievērojami liels Dievmātes sienu gleznojums. Tas ir jauns, toties ir izpildīts viduslaiku Ziemeļarmēnijas stilistikas manierē. Odzunas baznīcu apmeklējām atkārtoti pēc pāris dienām, lai piedalītos svētdienas Liturģijā. Pārsteidza baznīcā pārdošanā esošo grāmatu kolekcija. Odzunā varēja nopirkt vairākus 11.gs. svētā Grigora Narekaci Raudu dziesmu izdevumus, dārgākus un lētākus, ilustrētos un bez bildēm. Nekādu citu literatūru tur vairs nevarēja iegādāties. Grigora Narekaci grāmatas nozīme Armēnijā man kļuva saprotama tikai vēlāk, kad atbraucu uz Latviju un sāku meklēt informāciju par interesējošo *surbu* kultu.

Senatnīgais cilnis ar Dievmāti un bērnu Jēzu Odzunas baznīcā 2021.g. augustā

Ciemošanās Ličkas ciematā. Pēc Ziemeļu klosteru apmeklēšanas nolēmām paskatīties pāris vietas Sevana ezera krastos un apstāties pa nakti Dilidžanā, kur izmantojot booking.com mājaslapas pakalpojumus, biju noīrējusi piemērotos apartamentus. Tad pirmo reizi piedzīvojām kādu ne īpaši patīkamu epizodi, kas liecināja par nepievilcīgu armēņu rakstura īpašību. Izrādījās, ka pasūtīt apartamentus Armēnijā nav drošs pasākums. Izīrējamo dzīvokļu un māju saimnieki acīmredzot pierēģistrē savus mājokļus arī citās mājaslapās un beigās izvēlās izdevīgākus īrniekus. Dilidžanā mums atteica dzīvokli pēdējā brīdī, un šādu situāciju piedzīvojām Armēnijā arī turpmāk. Nekādas saistības neaptur mūsdienu cilvēkus pelnīt naudu, pat uz Artsakhas bēgļu rēķina. Biju spiesta meklēt citu mitekli Sevana krastos. Mazajā ciematā ar nosaukumu Lička mūs praktiski par velti pieņēma ciemata vidusskolas direktors Gagiks.

Bet par visu pēc kārtas. Svētdienā apmeklējusi liturģiju Odzunas klosterī devāmies ceļā. Vīram bija liela vēlme apskatīt kādu pazīstamu kanjonu, tādēļ izmantojot karti viņš izvēlējās vienu no ceļiem, kas uz to ved. Kalni pārsteidza. Neko tam līdzīgu Latvijā nav iespējams ieraudzīt. Mūs ieinteresēja kāds pieminēklis ceļa malā. Apstājāmies un izkāpām no mašīnas. Debesīs bija mākoņi, kaut kur tālumā varēja dzirdēt pērkonu. Virs galvas lidoja liels plēsējputns. Pacēlu galvu un raudzījos augšup. Sajūta bija fantastiska. Kalni tuvināja debesīm un šķita, ka laiks apstājās. Iekāpām mašīnā un braucām tālāk līdz nokļuvām līdz ceļa posmam, pa kuru nevarēja izbraukt ar vienkāršu automobili. Mūsu mēģinājumi braukt pa izmazgāto akmeņaino ceļu vainagojās ar neveiksmi. Viena no mašīnas riepiem nu bija pušu. (11. attēls) Ar grūtībām nogādājām mašīnu atpakaļ Odzunā. Sameklējām darbnīcu, kur riepu saremontēja, tomēr par ieceri apskatīt svētvieta Sevana krastos tajā dienā bija jāaizmirst. Laiks bija bezcerīgi zaudēts. Armēnijā satumst agri un vienā mirklī, tādēļ izbraukuši cauri Dilidžanai mēs devāmies uz Ličku. Arī

Sevana piekrastē mums trāpījās šausmīgs ceļš. Satumsa, vīrs bija nervozs un vainoja mani pie nepareizi izvēlēta maršruta.

Armēnijas ceļi kalnos 2021.g. augustā

Visbeidzot sasniedzām Ličku, kur mūs sagaidīja mājokļa saimnieki: skolas direktors Gagiks un viņa sieva. Mums ierādīja lielu istabu dzīvojamās mājas pirmajā stāvā. Dzīves apstākļi bija pieticīgi, toties saimnieki ļoti viesmīlīgi un draudzīgi. Par cik ikdienā esmu nodarbināta izglītības jomā, man kļuva interesanti, kā izskatās vietējās vidusskolas. Es palūdzu Gagiku parādīt man skolas telpas. Ciematā kopā ir divas skolas: vecā un jaunā. Gagiks bija direktors vecajā skolā. Viņš pastāstīja, ka sakarā ar jaunās skolas parādīšanos veco mācību iestādi plānoja slēgt. Vecā skola bija diezgan sliktā stāvoklī. Šķiet, tajā bija jāmaina viss sākot ar logiem un beidzot ar skolas soliem. Skolas klasēs un kabinetos ieraudzījām gan melnās tāfeles, uz kurām vēl joprojām raksta ar krītu, gan vecos datorus, uz kuriem strādā skolas darbinieki. Skola bija pilna ar pašu bērnu darinātām sienas avīzēm un plakātiem. Tie bija visur, klasēs un gaitenīs. Uzmanīgi izpētīju šo plakātu saturu. Daļa ir veltīta 1915. g. armēņu genocīdam, daļa otrajā Artsakhas¹³ karā kritušajiem karavīriem – bijušajiem skolas audzēkņiem. Blakus plakātiem ar kritušo karavīru fotogrāfijām varēja redzēt reliģiska satura bildes. (12. attēls) Kāda klase bija nosaukta krituša karavīra vārdā.

¹³ Par Artsakhu armēņi sauc pazaudēto 2023.g. rudenī Kalnu Karabahu.

Plakāti par piemiņu pēdējā Karabahas karā kritušajiem karavīriem, kas mācījās Ličkas skolā. 2021.g. augusts.

Bija interesanti pavērot, kas ir tas gars, ko ieaudzina mūsdienu armēņu bērnos. Kļuva skaidrs, ka jaunākā paaudze kā visas iepriekšējās piedzīvo 1915.g. genocīdu šeit un tagad, nezinot, kas ar viņiem būs rīt. Kara reālījas Armēnijā ir pārāk vitālas. Vēlāk uzdevu sev jautājumu, kā cilvēki spēj dzīvot tādās bailēs, nemītīgi gatavodamies karam. Vērojot armēņus vēlāk atradu atbildi. Cilvēks nav spējīgs dzīvot nemītīga stresa stāvoklī, tādēļ no vienas puses viņš apzinās kara draudus, no otras iemācās nesekot līdzi politikai, norobežoties un vienkārši dzīvot savu dzīvi, dzīvot šodien. Šī norobežošanās no politiskajām aktualitātēm netraucē armēņiem ieaudzināt bērnos tradicionālās vērtības un nemītīgi aktualizēt vēsturisko atmiņu.

Mūsu bērni gribēja izpeldēties, tādēļ pēc skolas apmeklēšanas aizbraucām uz vietējo pludmali. Sevana krasti ir smilšaini, ezers ir milzīgs un izskatās pēc jūras. Ūdens ir šaušalīgi auksts, peldēt negāju. Skābekļa trūkuma dēļ man uznāca nogurums. Ezers atrodas gandrīz 2 km virs jūras līmeņa.

Pēc atpūtas pludmalē nolēmām aizbraukt un apskatīties vietējo 13.gs. sākumā celto baznīcu Jeranosas ciematā, bet iekšā tajā netikām. Vietējie ieteica mums uzbraukt kalnā un apskatīt citu, augšā esošo baznīcu. Sekojām viņu ieteikumam. Kalnā atradām necilu baznīciņu taisnstūra formā bez torņa. Spriežot pēc tāfelītes, kas bija pienaglota pie baznīcas ieejas, to uzcēla 1975.g. Likās dīvaini tas, ka baznīcas nosaukums bija nevis svētā Hovhannesa baznīca, bet tieši svētais Hovhannes. Atbildi uz jautājumu, kādēļ tā ir, gan atradu vēlāk, kad jau atgriezos Latvijā. Izrādās, baznīcas ēka var iemiesot svēto, šajā gadījumā svēto Hovhannesu (sv. Jānis) un tādēļ asociēties ar viņu.

Ieejot iekšā, ieraudzījām degošas un izdegušas sveces, lielākas un mazākas apmeklētāju sanestās svētbildes, lakatus, auduma gabalus ar izšūtām ikonām un votīvo, it kā lelei domātu baznīcas maketu. Krita acīs tas, ka visvairāk tur bija Romas katoļu tradīciju pārstāvošo svētbilžu. Īpaši ievērojams bija auduma gabals ar bezvainīgās Marijas sirds attēlu uz tā. Redzētais atstāja mūs neizpratnē par estētiski nebaudāmo interjeru. (13. attēls) Pie durvīm ārpusē atradu sava veida piebūvi, kur stāvēja rakstīts: “Paliksim uzticīgi svētajam Hovhannesam. Varazdats Šahinjans 2010.g.” (14. attēls) Sapratu, ka šāda baznīcas kungu neapmeklētā dievnama mērogā ir iespējams nekontrolēti atstāt dāvanas tajā dzīvojošam svētajam un pat piebūvēt kādu arhitektūras elementu pēc savas patikas. Dīvaini, bet neviena valsts vai Baznīcas instance neliek šķēršļus tādai celtniecībai un labdarībai. Šajā baznīcā nenotiek dievkalpojumi, citādi visiem šiem priekšmetiem te nebūtu vieta. Celtnie ir domāta tautai, kas acīmredzot to ir uzcēlusi par saviem līdzekļiem un turpina to uzturēt.

Jeranosas Hovhannesa baznīcas interjers 2021.g. augustā

Piebūve pie Jeranosas svētā Hovhannesa baznīcas ieejas 2021.g. augustā

Netālu no baznīcas mēs atradām mazu mājiņu ar arkas veida ieeju un metāla krustu augšā. Iekšā ilgu laiku palikt negribējās. Sienas bija melnas un netīras no vaska svecēm, kuras mēdz pie tām pielipināt. Mājiņa bija pilna ar papīra svētbildēm. Grūti iedomāties, ka šādā lauku pagrabam līdzīgā vietā varētu lūgties vai nodoties reliģiskā satura pārdomām, bet bija skaidrs: tā ir lūgšanu vieta. Uz to brīdi man nebija ne mazākas nojausmas, ko tas viss nozīmē, tomēr intuīcijas līmenī sapratu, ka šādas reliģiskā kulta vietas nav saistītas ar Baznīcas reliģiozitāti, nedz ar kristietību kā tādu. (15. attēls) Vēlāk šādu atribūtiķu priesteru neapkalpotajās vecajās un jaunajās baznīcās un kapelās jeb *maturos* (Arm. մատուրն) ievēroju visur Armēnijas teritorijā.

Maturs Jeranosā netālu no sv. Hovhanesa baznīcas 2021. g. augustā

Pēc Jeranosa baznīcas apmeklēšanas Ličkas vidusskolas direktors Gagiks piedāvāja mums ar veco *vaziku* uzbraukt Armaghana kalnā un apskatīties vulkāna krāteri. No tik vilinoša piedāvājuma bija grūti atteikties. Brauciens nebija no vieglajiem. Kalna virsotne atrodas 2829 metrus virs jūras līmeņa un standarta ceļš uz turieni gluži vienkārši nepastāv. Ceļā mašīna kratījās tā, ka likās, pa tās aizmuguri izkritīsim ārā. Kalna galā skābekļa trūkuma dēļ bija grūti paelpot un pastaigāt, toties tur augšā mūs sagaidīja interesants apskates objekts – 2009. g. uzceltā svētās Augšāmcelšanās baznīca ar torni un ciļņiem akmenī altāra daļā. Baznīcā ieraudzīju to pašu dīvaino atribūtiķu, kas bija Jeranosā Hovhannesa baznīcā: cilvēku sanestās svētbildes rāmjos un bez tiem, votīvās mājiņas, lakati un sveces. Pie baznīcas bija vairāki kapakmeņi, kas bija izpildīti senatnīgā manierē. Netālu no baznīcas atradās uz pusi izžuvis ezers, kas arī ir saslavētais vulkāna krāteris. (16. attēls) Nokāpām pie tā. Zeme gar ūdens malu bija sasprēgājusi. Ezera krastā atradās nojume, kas bija domāta *matagham* (arm. մատաղամ) jeb dzīvnieku upurēšanas rituālam. Kamēr apskatījām baznīcu un vulkāna krāteri, ar mašīnu atbrauca kādi vīrieši. Viņi sāka uzmākties mums ar sarunām un aicinājumu ņemt daļību viņu iecerētajā maltītē, kas acīmredzot bija atvieglotā *matagha* versija. Viens no vīriešiem sāka piedāvāt mūsu Anušikai roku un sirdi. Ar grūtībām tikuši no viņiem vaļā, iekāpām mašīnā un devāmies lejā. (17. attēls)

Armaghana kalns: kapakmeņi un vulkāna krāteris netālu no baznīcas 2021.g. augustā

Armaghana kalna baznīca 2021.g. augustā

Šķiet, kultūras antropologam un reliģijpētniekam nav intriģējošāka tēma par *mataghu*. Dzīvnieku upurēšana ir sena, ar kristietību nesaistīta tradīcija. Grūti pateikt, kāda ir tās izcelsme, bet Baznīca ir visādi centusies šo paražu apkarot, tomēr bez panākumiem. Armēņu Apustuliskās baznīcas garīdznieki gan mēdz paskaidrot, ka *mataghu* nebūtu pareizi saukt par upurēšanu, jo pēdējais upuris bija pats Kungs Jēzus Kristus. *Mataghu* iesaka nesaistīt ar upurēšanu, ko praktizēja Israēla tauta, bet gan izprast to kā mīlestības uz Dievu un tuvāko aktu. Armēņi upurē dzīvniekus lai gan izlūgtos Dievam kādus labumus, gan pateicībā par jau saņemto. Pēc kultūrantropoloģes Julijas Antonjanas atzinumiem šāda asiņaina dzīvnieku upurēšanas tradīcija ir plaši izplatīta arī citur Tuvajos Austrumos un Balkānos: Sīrijā, Gruzijā, Grieķijā, Bulgārijā. *Mataghu* izpilda arī tad, kad karavīrs (tēvs, vīrs vai dēls) ir atgriezies no kara dzīvs. Šo rituālu mēģina saistīt ar Baznīcas praksi. Ar upurēšanai sagatavoto dzīvnieku mēdz apstaigāt baznīcu vairākas reizes. Tad lūdz priesteri pasvētīt sāli un ieliek to dzīvniekam mutē. Dzīvnieku nokauj, gaļu izvāra un izdala.

Laikam jau ir kāda saikne starp upurēšanas praksi un grūti sasniedzamo svētvietu apmeklēšanu. Šķiet, vienkāršās tautas pārstāvji cenšas šādi pielabināt garīgās būtnes, kas mitinās augsti kalnos. Šie īpatnējie svētceļojumi kopā ar dāvināšanas un dzīvnieku upurēšanas praksi svētvietā atgādina Tibetā un citur Centrālāzijā populāro kalpošanu kalnu gariem pie brīvdabas altāriem *oboo* (burjatu val; tib. *lab rtse*). Paralēles liecina par praktiski neiznīcināmiem un universāliem animisma ticējumiem un praksi neatkarīgi no dominējošās reliģiskās tradīcijas, vai tas būtu budisms vai kristietība.

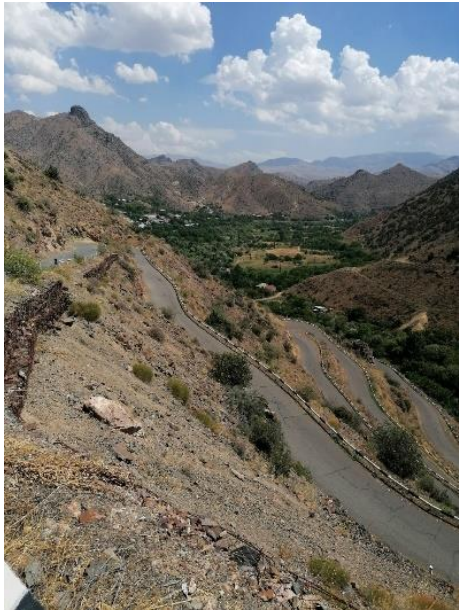
Apsolītā zeme. No Lička mēs devāmies uz Orbatehu (Orbategh), nelielu ciematu, kas atradās ceļā uz Vajots Dzora apgabalā esošo Poru, mana vectēva Hamajaka dzimto ciematu, ko iecerējām apciemot. Orbatehā biju noīrējusi naktsmājas. Ciemats kalnos ar līkumainām ieliņām un zaļiem ēnainiem pagalmiem bija apburošs. Ja kāds jautātu man, kāda ir Armēnija, būtu aizvedusi viņu uz Orbatehu. Mūsu naktsmājas atradās netālu no ciemata tikpat apburošā mazā kanjonā ar kalnu upīti un nelielu ūdenskritumu aiz mājas logiem. Divas mazītiņas cirkulāras no akmeņiem celtās divstāvu mājas atgādināja kaķīša dzirnavas no Skalbes pasakas. Teritorija bija labi sakopta un iekārtota: neliels dīķis, lapene un šūpuļsols bija mūsu rīcībā. Atpūsties tur bija īsta bauda. Bija tik patīkami iemigt dzirdot ūdenskrituma skaņas. (18. attēls)

No rīta devāmies uz Poru, kas atrodas netālu no Vaikas pilsētas. Izbraucām pilsētiņai cauri. Nobildēju baznīcu, no kuras uz to brīdi izvadīja Arcakhas otrajā karā kritušo karavīru. Bojā gājušo mirstīgās atliekas vēl kādu laiku turpināja atrast karadarbības vietās un nogādāja mājās. Šādos gadījumos bēres mēdza aizkavēties.

Naktsmītne Orbatehas kanjonā 2021. g. augustā

Ceļš uz Poru bija šaurs un vietām bīstams. Viena neveikla kustība vai neuzmanība pie stūres kalnos var beigties bēdīgi. (19. attēls) Vēl neiebraucot ciematā gar ceļu ieraudzījām gāzes vadus. Armēnijas ciematos gāze tiek piegādāta pa gaisu. Ceļazīme ar uzrakstu Por lika man nodrebēt saldā priekšnojautā. Visbeidzot es savām acīm redzēju manu senču zemi un līdz ar to manu zemi! Cik gadus esmu par to sapņojusi. Ciematā ir pavisam neliels centrālais laukums ar vecu baznīcu. Pēc ciemata priekšsēdētāja teiktā šo dievnamu uzcēla apmēram 1828. gadā. Tā ir veca hipostila celtnē. Koka griestus atbalsta kvadrātveidīgas ķieģeļu kolonnas. Vienā no telpas stūriem atrodas liels kristāmais trauks. Altāra telpā uz paaugstinājuma ir aizslietnis ar smalku apgleznotu kokgriezumu. Sakarā ar to, ka baznīcā nenotiek dievkalpojumi, tā ir pilna ar jau zināmo no iepriekšējiem kalnu baznīcu apmeklējumiem atribūtiķu. Lakati, izdegušas sveces un svētbildes Rietumu manierē atrodas gan uz altāra un pie sienām, gan sienas nišās. Mani atkal piemeklēja sajūta, ka šīs uz baznīcu sanestās lietas, ieskaitot veco 1989. g. kalendāru ar Leonardo da Vinči Madonnas reprodukciju un katolikosa Garegina I portretu, ir dāvanas, kuras neviens cits apmeklētājs nedrīkst piesavināties vai izmest.

Ceļā uz Poru 2021.g. augustā

Kamēr apskatījām baznīcu, mūsu mašīnu ar gruzīnu numuriem ievēroja vietējie. Viņi piebrauca ar kravas mašīnu, izkāpa ārā un sāka interesēties, kas mums šeit meklējams. Ciemats atrodas attālā Armēnijas nostūrī. Tajā nemēdz iegriezties svešinieki, tādēļ mūsu ierašanās raisīja vīriešos nevēlētu ziņkārību. Teicu, ka meklējam Arakeljanus, jo mans vectēvs Hamajaks Arakeljans ir dzimis šajā ciematā. Viņi ielūdza mūs pie sevis, apsēdināja pie uzklātā galda un sāka cienāt ar šašliku un dārzeniņiem. Pasauca sirmu vecenīti un apvaicājās, vai viņa nezina kaut ko par Arakeljaniem. Viņa teica, ka nevienu cilvēku ar tādu uzvārdu nepazīstot. Tad mūs aizveda pie ciemata vecākā Mesropa, kurš ir nodzīvojis šeit visu savu mūžu un daudz zināja. Viņš apsēdināja mūs pie galda savas mājas pagalmā. Sākām runāties. Mesrops teica, ka pēdējais Arakeljans, kas šeit dzīvoja, nomira pirms daudziem gadiem, tomēr vairāki Arakeljanu pēcteči, mainījuši uzvārdu uz Jenokjan, dzīvo Vaikā un Erevānā.

Erevānā dzīvojot Harutjuns Jenokjans, tiesnesis. Viņam esot brālis un māsas. Vaikā esot veselas divas Jenokjanu ģimenes. Mesrops noņēmas ar mums pus dienu, mēģinādams sazvanīt kādu no maniem radiniekiem. Kaut kādā brīdī man viss apnika. Tuvojās vakars. Es nožēloju veltīgi pazaudēto dienu. Tad arī man par pārsteigumu Mesrops visbeidzot paziņoja, ka mani radi tūliņ nāksot. Pēc brīža tik tiešām ieradās divi vīrieši, viens drukns gara auguma ar bārdu, otrs parastas miesas būves sarkanā kreklā. Pirmajā es uzreiz atpazinu savējo, otrais izskatījās man svešs. Kad viņus stādīja priekšā, izrādījās, ka nekļūdījos. Lielais vīrs Emins tik tiešām bija mans radnieks. Otrais Karens bija viņa draugs.

Pēc Mesropa ieteikuma Emins ar draugu aizveda mūs uz kapiem un parādīja ģimenes apbedījuma vietu. Kapakmeņi bija senatnīgi ar uzrakstiem un attēliem, apauguši ar durstīgu izžuvušu zāli. Kādu laiku mēs pētījām un fotografējām uzrakstus. (20. attēls) Emins laiku pa laikam nikni uzmeta man skatienu, bet tad beidzot atplauka smaidā. Karens iečukstēja man ausī,

ka manas acis esot atgādinājušas Eminam viņa māsas acis. Nu es sapratu, ka esmu pieņemta. Pēc kapsētas apmeklēšanas mums parādīja zemes gabalu pie pašas baznīcas, kur kādreiz stāvēja vecā Arakeljanu māja. No tās palikusi pāri tikai viena siena.

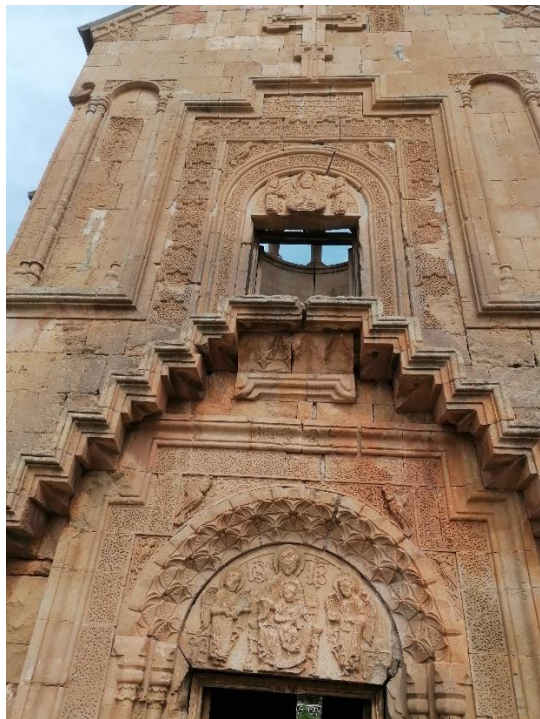
Arakeljanu kapakmens Pora kapsētā 2021.g. augustā

Jaunais radnieks aizveda mūs pie sevis uz nesen uzcelto vasarnīcu netālu no Pora. Tur mūs cienāja ar svaigi izceptu šašliku un maizi. Pēc brīža ballītei pievienojās ciemata vecākais Mesrops. Vīri iedzēra un sāka dziedāt populāras armēņu dziesmas. Tas izklausījās tik eksotiski, ka apraudājos. Nevarēju pat sapņot par piebiedrošanos tik kolorītai armēņu kompānijai. Mani allaž ir sajūsminājuši eksotiska, nacionāli iekrāsota vide, vai tie būtu spāņi, gruzīni vai kādas citas tautas pārstāvji. Šis gadījums bija īpašs. Man radās pavisam savāda piederības sajūta. Eminis aicināja mūs palikt pa nakti pie viņa, tomēr nolēmām nevienu neapgrūtināt un braukt uz Orbatehu.

Noravankas klosteris (Noravank') un radu būšana. No rīta nolēmām apmeklēt pazīstamo Noravanka klosteri, kas atrodas pavisam netālu no vectēva Hamajaka dzimtā ciemata. Tā ir unikāla vieta, jo klosteris atrodas sarkanos kalnos. Ceļš uz klosteri pārsteidz ar dabas skaistumu. Klosteris ir dibināts 12.gs. Divas baznīcas, kas mūsdienās atrodas arhitektūras kompleksā, ir uzceltas 13.-14.gs. Kādreiz Noravanka bija svarīgs kultūras un izglītības centrs. 13.-14. gs. šeit atradās Sjunika bīskapu rezidence.

Pazīstamākā ir Dievmātes baznīca, kas ir uzcelta vēlāk par otro baznīcu un ir sava veida mauzolejs. Tas ir uzcelts par prinča Burtegha Orbeliana līdzekļiem. Celtnes pirmajā stāvā ir apglabāts gan Burteghs, gan viņa ģimenes locekļi. Otrajā stāvā atrodas baznīca. Celtnē ir diezgan neparasta. Tai ir divi portāli, apakšējais un augšējais. Abus portālus kronē timpāni. Apakšējais attēlo Dievmāti ar bērnu Jēzu erceņģeļu pavadībā, augšējā timpānā var redzēt Pestītāju ar apustuļiem Pēteri un Pāvilu pa labo un kreiso roku. Arhitektūras elements, kas padara šo baznīcu viegli atpazīstamu, ir simetriskas kāpnes eksterjera zonā, kas ved uz otro stāvu un organiski dabū divus stāvus kopā. Kādreiz vēl pirms brauciena man trāpījās video, kur armēņu priesteris skaidroja kāpņu simboliku. Kāpt augšā ir diezgan bīstami, tomēr cita ceļa uz otro stāvu nav.

Līdzīgs ir cilvēka garīgais ceļš. Tas ir sarežģīts un bīstams. Laiku pa laikam mēs pakrītam, bet tad ceļamies un turpinām uzkāpšanu. (21. attēls)

Svētās Dievmātes baznīca Noravankā 2021.g. augustā

Dievmātes baznīcas otrajā stāvā piemeklē viegluma sajūta. Tā ir gaiša telpa, ko ir iemīlējuši ne tikai dievlūdzeji, bet arī baltie baloži. Gan šī, gan otrā baznīca šajā arhitektūras ansablī ir ievērojama ne tikai ar portāliem un timpāniem, bet arī ar izsmalcinātiem ciļņiem eksterjerā un interjerā. Tie vietām atgādina ornamentāciju musulmaņu mošejās un pilīs. Baznīcās dažādās vietās var ievērot arī *mukarnas*, kas, domājams, pirmo reizi parādījās Persijas teritorijā islāma arhitektūras ietvaros. Kristina Maranci, aprakstot Noravankas arhitektūras ansablī sastopamos uzrakstus, liecina par uzrakstu tipoloģisko līdzību ar arābu kūfisko kaligrāfijas stilu.¹⁴

Otrā baznīca ir nosaukta sv. Karapeta jeb Jāņa Kristītāja vārdā. Tai ir *gavits* jeb *žamatuns* kā to sauc armēņi. Virs ieejas ir divi timpāni viens virs otra. Apakšējā timpāna zonā var redzēt Dievmātes un bērna Jēzus attēlu. Tas ir izcils, tomēr, manu uzmanību saista augšējais timpāns. Uz tā ir attēlots Debesu Tēvs veca vīra izskatā. Pa labo roku viņam ir Jēzus uz krusta. Pie krusta stāv Marija un Jēzus mīļākais māceklis Jānis. Dievs Tēvs pacēlis roku svētī krustā sisto. Otrajā rokā Viņš tur Ādama galvu, pār kuru nolaižas Svētais Gars baloža veidā. Attēls ir ļoti neparasts. Tas demonstrē Austrumu baznīcu trinitārisma pamatprincipu. Dievam Tēvam ir primārs statuss, šajā attēlā tas ir nepārprotami. Dievs Dēls un Dievs Svētais Gars ir Viņam pakārtoti. Katrs, Dēls

¹⁴ Christina Maranci, *The Art of Armenia: An Introduction*, 144.

un Svētais Gars, pilda savu uzdevumu. Šis attēls vizuālā veidā izklāsta ne tikai Trīsvienības mācību, bet arī cilvēces pestīšanas vēsturi.

Ieejot iekšā *žamatunā*, var redzēt kupolu, ko iekšā pašā augšā grezno *mukarnas*. Šo arhitektūras detaļu mēdz saukt arī par stalaktītiem. Tie ir raksturīgi Irānas un Vidusāzijas reģionam un ir nekas cits kā lielākas vai mazākas nišas, kas atrodas rindās cita virs citas. Kupolu gavitā vainago atvere, kas ielaiž tumšajā telpā saules gaismu. Nez kāpēc, Noravanka man patīk vairāk par citiem Armēnijas klosteriem. Iespējams, tā ir palikusi sirdī tādēļ, ka atrodas netālu no vectēva dzimtas vietas.¹⁵

Vakarā jaunais radnieks Emins ielūdza mūs pie sevis ciemos Vaikā. Pieņemšana Emina mājās bija ārkārtīgi sirsnīga. Iepazinos ar radnieka māti Amaliku un māsu Nare, sievu Mane un bērniem Amaliku, Argamu un mazo Leonu. Sēdējām pie bagātīgi kaukāziešu ēdieniem klātā galda. Viss garšoja izcili. Emina māte Amalika skubināja, lai ēdam. Emins skrēja pakaļ manam sešgadīgajam dēlam Dominkam, lai aptaustītu viņa blondos matus, tomēr tas viņam tā arī neizdevās, jo sīkais bija veiklāks par jauno armēņu tēvoci. Viesistabā pie sienas ieraudzīju nelaiķa Argama, Emina tēva portretu. Jaunie radi pastāstīja, ka viņš bija cilvēks ar lielu sirdi. Viņa sejas vaibsti atgādināja man vectēvu. Gandrīz visiem mūsu ģimenes Arakeljaniem, ieskaitot mani pašu, ir plata seja un lielas acis.

Ceļojums uz Sjuniku. Nākamais mums bija ieplānots brauciens uz prominentu Tatevas klosteri (Tathev), tādēļ no Vaikas devāmies uz Sisiānu, kur biju noīrējusi naktsmājas. Bija aizraujoši novērot, kā mainījās daba, kamēr tuvojāmies Irānas robežai. Armēnijas ziemeļaustrumos kalni ir stāvi un zaļi, vietas ir pasakaini skaistas. Jau pieminētā mākslinieku pilsēta Dilidžana un tās apkaime ir slavena ar vēsumu, ūdeni un zaļiem kokiem. Vietējie mēdz apbrīnot Dilidžanu, lai gan mums, latviešiem un lietuviešiem, tas nav nekas īpašs. Braucot gar Sevana krastiem, kalnus tikpat kā nevar redzēt. Sevana ezers atrodas augstu kalnos. Tā apkaimē var redzēt garlaicīgu izžuvušu līdzenumu vien. Vajots Dzorā uz dienvidrietumiem no Sevana savukārt ir iespējams apbrīnot iespaidīgos kalnu skatus. Dominē brūnā, dzeltenā un pelēkā krāsa. Kalni Vajots Dzorā mēdz būt arī daudzkrāsaini. Tuvplānā tie, piemēram, ir gaiši dzelteni, bet tālumā tumši pelēki. Vietām kalni ir zaļgani un sarkanīgi. Kad nokļūsti Armēnijas dienvidos Sjunikā, acīm paveras pavisam cits skats. Lēzeni kalni robežojas ar tuksnešainu līdzenumu. Viss izskatās dzeltens. Kalni, akmeņi, smiltis un saule. Saule Armēnijā ir īpaša. Tās gaisma ir zeltaina. Kad atgriezos Latvijā, izjutu zināmu diskomfortu, jo manā uztverē saules gaisma pie mums Latvijā ir izteikti balta, gandrīz elektriska. To bija pamanījusi arī mana māte. Viņa mēdz teikt, ka saules stari Latvijā atgādina operācijas zāles apgaismojumu.

Zemes reljefa dēļ Armēnijas ceļus nevar salīdzināt ar Latvijas ceļiem. Vietām pabraukt ātri nemaz nevar. Ceļā uz Sisiānu trāpījās kalnu ezers. Svilpa vējš, bija pavēss. Vīrs un bērni nokāpa

¹⁵ Par Noravanka arhitektūru lasi vairāk: O. Kh. Khalpakhchian, *Arhitekturnie ansambli Armenii 8 v. do n.e. – 19 v. n.e.* / O. Kh. Khalpakhchian, *Architectural Ensembles of Armenia 8 c. B.C. – 19 c. A.D.*, 437-460.

pie ūdens, bet es paliku sēdēt mašīnā. Iepriekšējā vakarā Vaikā pie Emina uz mājas terases man bija iedzēlis vietējais moskīts. Kāja pamatīgi uzpampa, bija uznākusi miegainība, tādēļ izvēlējos kādu brīdi iesnausties, kamēr manējie izbauda kalnu ezera panorāmu. Ūdens šajā reģionā ir retums, tamdēļ par katru sastapto ūdens tilpni esi sajūsmā.

Apmeklējām arī prominentu Karahundžu jeb megalītu kompleksu, ko armēņi sauc par Zorats karer. Nolikuši mašīnu ceļa malā, vispirms apskatījām Sjunikas mākslinieka Ašota Avagjana 2007.g. sagatavoto brīvdabas instalāciju ar lieliem akmeņiem un petroglīfiem uz tiem. Mākslinieks ir mēģinājis imitēt autentiskos megalītus. Uz tāfelītes, kas ir piestiprināta pie viena no akmeņiem, varēja lasīt kaut ko par kosmisko procesu nepārtrauktību. Šie teksti bija aicināti noskaņot tūristu uz turpmāko megalītu kompleksa apmeklējumu. Kaut kur tālumā eksotiskā izskata jauneklis zirga mugurā ganīja lopus. Megalīti atradās turpat netālu. Daži no tiem ir līdz 3 metriem augsti. Daudzos akmeņos augšpusē ir izurbti caurumi, kas ļauj interpretētājiem minēt, ko šie pirms 5 vai vairāk tūkstošiem gadu novietotie akmeņi nozīmēja. Var gadīties, ka šeit atradās sena observatorija. Ir izskanējis minējums, ka megalīti bija saistīti ar mirušo būšanu. (22. attēls)

Megalīti Karahundžā 2021. g. augustā

Nakšņojām Sisiānā. Pamodos vēl vairāk uzpampusi, šoreiz arī sejā. Devāmies uz Tatevu. Ar mašīnu tikām līdz Halidzoram. Tālāk nolēmām izmēģināt jauno gaisa trošu ceļu, kas ir sācis darboties 2010.g. un ir gandrīz 6 km garš. Tas savieno Halidzora ciematu un Tatevas klosteri. Halidzorā mans telefons nokrita uz akmeņiem. Ekrāns bija sasists, telefons vairs nedarbojās.

Noskaņojums sabojājās. Nebija zināms, vai atgūšu Armēnijā uzņemtās bildes. Neskatoties uz to, brauciens ar vagoniņu bija aizraujošs. Mums pavērās kolosāls skats uz kalniem, aizām, lejā esošajām mājiņām un 17.gs. radušos tuksneša klostera (Arm. *Tathevi anapat*) arhitektūras ansamblī. Katru dienu Tatevu apmeklē liels tūristu skaits. Vagoniņā ar mums kopā bija raiba publika, tai skaitā sievietes hidžābos. Šķiet, viņas bija ieradušās no netālu esošās Irānas. (23. attēls)

Skats no vagoniņa Tathevā 2021.g. augustā

14.-15.gs. Tatevas klosteris bija lielākā universitāte Armēnijā. Tajā pasniedza filozofiju, teoloģiju, fiziku, matemātiku, astronomiju, vēsturi, arhitektūru, gramatiku, literatūru, kaligrāfiju, miniatūras un sienu gleznojumu mākslu, kā arī mūziku. Apmācības process prasīja no 7 līdz 8 gadiem.

Klostera nosaukums *Tethev* (Ta thev – Arm. Dod spārnus) ir saistīts ar kādu leģendu. Meistars, kas cēla šo klosteri, lūdz strādniekus, kas ir sapulcējušies lejā, iedot viņam divas skaidas. Paņēmis skaidas rokās, viņš tās noskūpst ar vārdiem: “Ogin surb ta thev” (“Svētais Gars lai dod spārnus”). Aiz viņa pleciem izaug spārni un meistars aizlido nezināmā virzienā. Strādnieki bez viņa nevar nojaukt koka sastatnes. Kā to izdarīt, zina tikai meistars. Pēc kāda laika tauta sāk baumot, ka meistars esot redzēts Konstantinopolē. Celtnieki sūta cilvēku uz Konstantinopoli, lai viņš meistarū uzmeklē un viņam izdodas viņu atrast, tomēr meistars nepiekrīt atgriezties ciematā, tikai izstāsta, kādā veidā sastatnes izjaucamas. Sūtnis atgriežas un nojauc sastatnes kā meistars viņam iemācījis. Klosteri gan nosauc par Tatevu par godu meistaram, kura vārdus “Ogin surb ta thev” Dievs ir sadzirdējis.¹⁶ (24. attēls)

¹⁶ A.T. Ganalanian, *Armianskie predaniia*, predanie 581 (Erevan: Izdatelstvo AN Armianskoi SSR, 1979), 183-184.

Tatevas klosteris 2021.g. augustā

Ir domājams, ka Tatevas klosteris kļuva par svarīgu izglītības centru sākot ar 4.gs. Tas bija arī Sjunika valsts politiskais centrs. Galvenā baznīca, kas ir nosaukta sv. Pētera un Pāvila vārdā, ir uzcelta 895.g. Tās cilindriskais kupols pārsteidz ar savu formu un izmēriem. 930.g. baznīcas sienas greznoja freskas, kas mūsdienās ir praktiski pilnībā zudušas. Kādreiz galvenajā apsīdā atradās lielais Jēzus Kristus attēls. Uz rietumu sienas bija apskatāma pēdējās tiesas aina, uz ziemeļu sienas bija Kristus piedzimšanas attēls. 18.gs. dienvidu apsīdu papildināja ar piebūvi, kas ir Gregora Tatevatsi mauzolejs. 19.gs. rietumu pusē uzceļ zvanu torni. Kreisajā pusē no galvenās ieejas 1087.g. uzcēla sv. Astvatsacin (sv. Dievmātes) baznīcu. Uz dienvidiem no galvenās baznīcas zemestrīces laikā cietušās vecās baznīcas vietā 1295.g. uzcēla jaunu sv. Grigora baznīcu.¹⁷

Lielu ievērību Tathevā ir guvis tā sauktais Gavazans jeb zizlis, ko uzcēla 904.g. Tā ir astoņstūra akmens kolonna uz šarnīra, kas mēdza sašūpoties katru reizi, kad tuvojās zemestrīce vai ienaidnieku karapulks.¹⁸ Gavazana stabu mūsdienās kronē *hačkars*. Gavazanam ir vizuāla līdzība gan ar indiešu *stambhām*, kas ķēniņa Ašokas valdīšanas laikā simbolizēja pasaules asi, gan ar šamaņu slitām, kurām Centrālāzijas reģionā ir līdzīga nozīme, gan ar tibetiešu uzvaras karogiem,

¹⁷ Zaruhi Orbelyan, *Putevoditel po Armenii: religiia, istoriia, priroda, kultura*, 187-188. Detalizētāk par Tatheva arhitektūru skatiet izdevumu: O. Kh. Khalpakhchian, *Arhitekturnie ansambli Armenii 8 v. do n.e. – 19 v. n.e.* / O. Kh. Khalpakhchian, *Architectural Ensembles of Armenia 8 c. B.C. – 19 c. A.D.*, 159-180.

¹⁸ Zaruhi Orbelyan, *Putevoditel po Armenii: religiia, istoriia, priroda, kultura*, 187.

kurus mēdz uzstādīt pie tempļiem vai *stūpām* un tādā veidā apliecināt *Dharmas* jeb Budas mācības uzvaru pār nezināšanu.

Sv. Pāvila un Pētera baznīca ir ievērojama ar lielu portālu un ciļņiem akmenī. Dievmātes baznīcas konusveida tornis pēc 1931.g. zemestrīces ir atjaunots divas reizes. 1980.g. torņa restaurācija nebija veikta precīzi pēc sākotnējā parauga, tamdēļ tornis bija tapis īsāks. Otrajā reizē 2018.g. baznīcas tornis atguva pirmatnējo formu.

Tatevas klosteris ir bijis par liecinieku daudziem vēsturiskiem notikumiem. Tas ir piedzīvojis gan zemestrīces, gan ienaidnieku uzbrukumus. Seldžuki iznīcināja 10 tūkstošu rokrakstu kolekciju, ko bija izveidojuši Tatevas iemītnieki. 14.gs. klosteri izpostīja Tamerlāns.¹⁹

Lielā armēņu ģimene. Svētdienā nokļuvām atpakaļ Vaikā. Nolēmām piedalīties liturģijā vietējā baznīcā. Tā ir pavisam jauna un neliela baznīca ar interesantu *hačkaru* kompozīciju pagalmā. Ir pārsteidzoši tas, ka baznīca šeit ir vaļā dienu un nakti. Šī nebija pirmā reize, kad apmeklējām *Pataragu*. Lielākā baznīcēnu daļa gan pavadīja laiku nevis dievnamā, bet tā pagalmā. Pēc liturģijas mūs gaidīja pārsteigums. Uz Vaiku no Erevānas bija atbraucis Pora ciemata vecākā Mesropa pieminētais tiesnesis Harutjuns Jenokjans, neliela auguma vīrs, kura sejā es ieraudzīju kaut ko savu. Jāsaka, ka pirms šīs tikšanās man nebija ne mazāka vēlme ar viņu iepazīties. Viņa profesionālā nodarbošanās iedvesa zināmu respektu un bailes.

Sasveicinājāmies un devāmies pie Emina uz vasarnīcu, kur Harutjuns mani rūpīgi iztaujāja par vectēvu, viņa tēvu un māti. Viņš pastāstīja, ka vairāk kā pirms simts gadiem mans vecvectēvs Hačaturis sastrīdējies Porā ar savu tēvu, pameta ciematu uz visiem laikiem. Vairs par Hačaturu un viņa pēctečiem Armēnijā palikušajai ģimenei nekas nebija zināms. Harutjuns, kuru saīsināti mēdzam saukt par Harutu, pēc mana lūguma uzzīmēja uz lapas ģimenes koku. Biju pārsteigta par to, cik rūpīgi armēņi glabā informāciju par saviem senčiem. (25. attēls)

¹⁹ Ibid., 188.

Kopā ar radiem Harutu un Eminu Jenokjaniem 2021.g. augustā

Tajā pašā vakarā Haruts aizveda mūs uz Erevānu, kur mūs sagaidīja viņa sieva, bērni, māsa un brālis ar sievu un bērniem. Neskatoties uz to, ka jau bija vēls, viņi visi pacietīgi gaidīja, lai varētu ar mums iepazīties. Ienākot pa durvīm iekšā, ieraudzīju smaidošo Hakobu, Haruta brāli un visus pārējos. Haruta un Hakoba māsa Gajanē atgādināja man manu māti. Pārsteidza tas, ka Gajanē, būdama manai mātei ceturtnās pakāpes māsiņa, ir viņai tik ļoti līdzīga. No ārienes līdz raksturam un profesijai – viss viņā atgādināja man mammu. Tagad Erevānā ciemos pie Gajanē es bieži mēdzu jokot, ka man ir sajūta, ka nekur no Rīgas neesmu aizbraukusi. Jaunie radnieki teica, ka viņi ir laimīgi atgūt mūs savā lielajā ģimenē. Mana sirds bija pārpilna. Piepildījās mans lielākais sapnis par lielu armēņu ģimeni. Ir kolosāli justies piederīgai klanam. Šīs ilgas pēc piederības laikam ir tas, ko esmu pārmantojusi no saviem armēņu senčiem. Lai gan ļoti vēlējos, savas emocijas kā latviete es nemācēju izpaust. Man trūka ekspresijas, ko jaunie radi arī ievēroja.

Horvirapa, Gegharda un Garni. Tiesnesis Haruts, kurš vēlāk kļuvis par manu mīļāko radnieku, mūs bez gala lutināja. Sakarā ar to, ka noīrētos apartamentus Erevānā mums atteica pēdējā brīdī, Haruts aizveda mūs uz vienu no viesnīcām, kas atrodas Erevānas centrā. Viesnīcu viņš apmaksāja pats. No rīta viņš atsūtīja savu šoferi, kurš aizveda mūs uz Horvirapu (Khor Virap). Šī prominentā svētvietā atrodas Ararata ielejā 32 km attālumā no Erevānas. Braucot uz turieni mēs pirmo reizi ieraudzījām Ararata sniegotās virsotnes, kuras armēņi mēdz saukt par lielo un mazo

Masisu. Tas mani saviļņoja, jo pirmīt par Araratu biju lasījusi tikai Bībeles tekstā. Masisu mēs ne reizi redzējām vēlāk turpmāko braucienu laikā, ceļojot no Erevānas uz Vaiku. (26. attēls) Nav noslēpums, ka armēņiem ir īpašas jūtas pret šo kalnu, kas kādreiz atradās Armēnijas teritorijā un pašreiz pieder Turcijai. Masisu uzskata par Armēnijas simbolu. Tas ir attēlots uz Armēnijas valsts ģerboņa. Par to mēdz sacerēt leģendas un dziesmas. Ararata kalnā ir liels skaits pussadrupušu seno armēņu baznīcu un *hačkaru*, kuriem ir neapšaubāma kultūrvēsturiska vērtība. Araratu mēdz saistīt ar Vecās Derības Radīšanas grāmatas stāstu par Noasa šķirstu. Saskaņā ar to tas piestāja tieši pie Ararata kalna. Ir zīmīgi tas, ka armēņu tauta ir saglabājusi nostāstus par Masisu un Noasa šķirstu. Pastāv, piemēram, tāda leģenda:

Noasa šķirsts, peldot virs nezināma kalna, ar dibenu aizskāra tā virsotni un iedimdējās. Kalnu nosauca par Grgur (no vārda *grgral* – dimdēt). Tad šķirsts ar vārdiem „Sipan, pieņem mani” tuvojās Sipana kalnam. Sipans atbildēja: „Peldi pie Masisa, viņš par mani ir augstāks.” Šķirsts, tuvojoties Masisam, sāka lūgties: „Masis, pieņem mani,” un Masis atbildēja: „Lec virsū!” Noasa šķirsts nostājās virs Masisa virsotnes, un tur tas atrodas vēl šobaltdien.²⁰

Ararata kalna virsotnes 2021.g. augustā

Horvirapa ir ļoti svarīga vēsturiska vieta, kas ir saistīta ar Armēnijas pievēršanu kristietībai. Kā jau ir teikts, pirmais Armēnijas kristianizācijas vilnis bija saistīts ar Kristus mācekļu Tadeja un Bartolomeja vārdu. Par otro kristietības sludināšanas vilni, kā arī Armēnijas kristīšanu 301.g. var pateikties sv. Grigoram Apgaismotājam (Arm. Surb Grigor Lusavorič). Pie 5. gs. vēsturnieka Agathangela var lasīt par to, kā nežēlīgais ķēniņš Trdats III, kristiešu ienaidnieks, iemeta Grigoru

²⁰ A.T. Ganalanian, *Armianskie predaniia*, predanie 28, s. 54.

dziļā bedrē (Arm. khor virap) Artašatā. Tur Grigors bija spiests pavadīt trīspadsmit garus gadus. Viņu atbrīvoja sakarā ar ķēniņa saslimšanu. Trdats esot kļuvis līdzīgs cūkai. No šīs kaites ķēniņu esot dziedinājis sv. Grigors. Saņēmis pamatīgu mācību, ķēniņš kristījās un pasludināja Armēniju par kristīgu valsti.²¹ (27. attēls)

Dziļā bedre Artašatā 2021.g. augustā

Horvirapas klosteris atrodas bijušās galvaspilsētas Artašatas teritorijā. No Horvirapas paveras brīnišķīgs skats uz Araratu. Šajā vietā kādreiz bija cietums, kas izskatījās kā pazemes alas. 642.g. virs tās alas, kurā bija iemests Grigors Apgaismotājs, uzcēla sv. Gevorga baznīcu. Mūsdienās ir iespējams nokāpt 6 metrus dziļajā bedrē un iztēloties, kā Grigors dzīvoja šeit trīspadsmit gadus. Vēl klosterā atrodas Dievmātes baznīca, ko gan uzcēla krietni vēlāk, t.i. 17.gs. Klosterā teritorijā ir arī citas ēkas, piemēram, celles, viesu nami u.c. Apmeklējām Horvirapu dienas laikā. Bija ļoti karsts. Uz vakara pusi meitai Anušikai kļuva slikti, naktī sasirguši jutāmies arī mēs ar vīru Ramūnasu. Sešgadīgais dēls Dominiks vienīgais palika vesels. Jautājums par to, vai visi trīs Horvirapā dabūjām saules dūrienu vai vainīgs bija ceļa restorāna ēdiens, tā arī palika neatbildēts.

Nākamajā dienā, neskatoties uz neciešamu veselības stāvokli nespējām atteikt Harutam, kurš iecerēja aizvest mūs uz Garni un Geghardu. Garni atrodas netālu no Erevānas gleznainā vietā. Galvenais apskates objekts šeit ir sens templis, kas ir uzcelts 1.gs. un līdz ar to pārstāv helēnisma

²¹ Agatangelos, *Zhitie i istoriia sviatogo Grigora* 212 sq. // *Istoriia Armenii*, per. S drevnearmianskogo, vstupitelnaia statia i kommentarii K.S. Ter-Davtian i S.S. Avershatian, elektronnaia versiiia V. Atabekian, A. Muradian (Erevan: Nairi, 2004), <http://www.vehi.net/istoriya/armenia/agathangelos/ru/02.html>, skatīts 28.07.2024.

periodu Armēnijā. Kādreiz šeit bija ne tikai templis, bet arī cietoksnis ar veselu pils ansambli. Mūsdienās šajā teritorijā var apskatīt ne tikai svētnīcu, bet arī pirtis, kas sastāvēja no pieciem kambariem. Templis ir veltīts dievam Mitram. 17.gs. tas cieta zemestrīcē un tika atjaunots 1970.g. Templī valda svešāds gars. Lai tiktu tajā iekšā, ir jākāpj pa lieliem pakāpieniem, kas, šķiet, nemaz nav piemēroti vidēja auguma cilvēkam. (28. attēls) Sakarā ar to, ka templis atrodas uz klints, no turienes paveras brīnišķīgs skats uz Azata aizu. Tās zonā ir apskatāma tā sauktā akmeņu simfonija, kas ir nekas cits kā vulkāniskās plūsmas. Tās izskatās kā novietoti blakus cits citam bazalta stabi, kas kā tādas nokārušās stabules atgādina milzīgas ērģeles.²²

Garni templis 2021.g. augustā

Geghards pārsteidza ar to, ka sakrālās celtnes klostera ansambļa teritorijā ir daļēji izcirstas klintī. Tas pats ir sakāms par *hačkariem*, kas šeit ir uz katra soļa. Bija sajūta, ka klosteris ir izaudzis no kalniem. Tas esot pastāvējis šajā vietā vēl 4.gs., tomēr 9.-10.gs. arābi to ir nolīdzinājuši ar zemi. Mūsdienās tur esošās ēkas ir uzceltas 12.-13.gs. Galvenā 1215.g. svētnīca saucās Katoghike. Tā ir krusta veida baznīca ar ciļņiem. Arhitektūras kompleksā ir arī citas celtnes. Ir ievērojams gavits, kurā var apskatīt lieliskos *mukarnas* jeb stalaktītus. Īpaši iespaidīgs ir augšējais *žamatuns*, kas ir izcirsts klintī un papildināts ar *hačkariem* *žamatuna* sienas zonā.²³ Kad bijām Gegharda

²² Vairāk par Garni arhitektūru lasi: O. Kh. Khalpakhchian, *Arhitekturnie ansambli Armenii 8 v. do n.e. – 19 v. n.e.* / O. Kh. Khalpakhchian, *Architectural Ensembles of Armenia 8 c. B.C. – 19 c. A.D.*, 47-74.

²³ Vairāk par Gegharda arhitektūru: *Ibid.*, 315-348.

klosterī, tur notika vakara dievkalpojums. Priestera dziedāšana piepildīja telpu un lika man justies pavisam īpaši. Šī pieredze bija tik spēcīga, ka sirdī uz īsu brīdi pat iezagās doma par konvertēšanos Armēņu Apustuliskajā baznīcā. (29. attēls)

Geghardā 2021.g. augustā

Armēņu radinieki apdāvināja mūs ar uzmanību, mīlestību, ēdamām un dzeramām lietām. Paņemt līdzī visus augļus, riekstus un cita veida gardumus nemaz nebija iespējams. Tbilisi mēs bijām spiesti atstāt daļu ēdamā mūsu gruzīnu saimniecei Irmāi.

Gaidot atgriešanos Armēnijā. Mana atgriešanās Latvijā bija psiholoģiskā ziņā traumatiska. Lidmašīnā nevarēju noturēt asaras. Rīgā braucot no lidostas uz mājām skatījos pa mašīnas logu un viss, gan cilvēki, gan daba, gan arhitektūra šķita bezkrāsaini. Saules gaisma izraisīja diskomfortu, jo tā šķita man elektriski balta. Meita Anuška ieminējās par to, cik viņai šeit pietrūkst armēņu “Ha, džan”²⁴ izteiciena un cilvēku ekspresīvās uzvedības. Šī viņas piezīme lieku reizi mani sāpināja. Kļūva skaidrs, ka mana sirds bija palikusi Armēnijā. Adaptācija un atgriešanās darba ritmā prasīja pāris nedēļas. Pēc Armēnijas pirms mācību gada sākuma uzreiz braucām uz Lietuvu pie vīra radiem un arī tur es jutos neomulīgi lolojot atmiņas par atgūto vectēva Hamajaka dzimteni. Mēs nolēmām apmeklēt Armēniju no jauna nākamā gada aprīlī. Armēņi svin Lieldienas kopā ar Rietumu baznīcu un sakarā ar to, ka universitātē klusajā nedēļā ir brīvlaiks, izdomājām, ka nebūtu slikti pieredzēt armēņu Lieldienas.

²⁴ Kad uzrunā kādu, pasakot, piemēram, „Gajane džan” (tulk. Mīlā Gajane), saņem atbildi „Ha, džan”, tulkojumā „Jā, mīļais/mīļā”. Šai frāzei ir zināma emocionāla slodze.

Sākās rudens semestris universitātē. Kādu nakti, kas bija brīva no gatavošanās lekcijām, man trāpījās krievu etnoloģes Nataljas Krjukovas raksts par armēņu vernakulāro jeb tautas kristietību. Atradu arī citu etnologu rakstus. Būtiski ir Julijas Antonjanas pētījumi par šo tēmu. Etnologi, kurus dēvē arī par kultūrantropologiem, mēdz ievākt labu faktoloģisko materiālu. Lasot tai naktī pieminēto pētnieku rakstus, es atradu apstiprinājumu savām aizdomām par to, ka aiz redzētām armēņu pamestajām kalnu baznīcām un *maturos* esošās atribūtikas slēpjas cita, ne-kristīgā reliģiozitātes forma. Jāsaka gan, ka etnologu tā sauktajā vernakulārajā kristietībā tik tiešām visbiežāk figurē kristīgā simbolika, kas būtu baznīcas, svētbildes, svēto vārdi, armēņu svēto sacerētās grāmatas, Bībele un tml. Kas attiecas uz šīs populārās reliģijas būtību, tad tas ir drīzāk animisms, kam ir acīmredzams sakars arī ar mediju šamanismu. Ir interesanti salīdzināt armēņu vernakulāro reliģiju ar mūsdienu latviešu neopagānismu. Reliģiskās atribūtikas ziņā latviešu dievturība un modificētais animisms kā tāds ir norobežojies no kristietības, lai gan kristīgo ideju klātbūtni latviešu dainās nemaz nebūtu iespējams apšaubīt.

Pie Krjukovas izlasīju par populāro armēņu *surbu* (arm. սուրբ) jeb svēto kultu, kas arī ir pamatā tā sauktajai vernakulārajai kristietībai. Neskatoties uz to, ka atsauce šeit ir uz kristīgo svēto vārdiem, aiz tiem slēpjas gari, kuriem nav nekāda sakara ar pieminētajiem svētajiem kā vēsturiskām personām un kristīgās baznīcas aizbildņiem. Šāds svētais var parādīties kādam sapnī baltās drēbēs tērpta vīra izskatā un lūgt cilvēkam viņu atrast, piemēram, viņa paša mājas pagalmā. Cilvēks sāk rakt zemi un izrok kādu sakrālu priekšmetu, pieņemsim, *hačkaru*. Tad svētais no jauna uzrunā cilvēku sapnī un lūdz viņu uzsākt *hačkara* godināšanas praksi. Parasti tā izpaužas kā upurēšana *hačkaram* vai citam atrastajam priekšmetam, kas iemieso *surbu*. Pēc tam arī kādam citam cilvēkam tas pats *surbs* parādās sapnī un aicina apmeklēt viņu un upurēt viņam, ja nu šis cilvēks vēlas atrisināt kādas savas problēmas, piemēram, atgūt veselību. Tā aizsākas konkrēta *surba* kults.

Pēc maniem novērojumiem vernakulārie kultu allaž ir piesaistīti kādam materiālam objektam. Šajā gadījumā *surbs* asociējas ar kādu priekšmetu, vai tas būtu *hačkars*, veca grāmata ar reliģisku saturu, kāds cits sakrāls objekts, *maturs*, kas ir cilvēku uzceltā kapela vai veca baznīca. Īpašu *surbu* grupu sastāda dabas objekti. Tie varētu būt lieli akmeņi, koks vai kāds cits dabas objekts. Pie Krjukovas atradu atbildi uz savu jautājumu, kādēļ tādās pielūgsmes vietās valda nekārtība. Kādēļ izdegušo sveču pārpalikumi, vecas lupatas, izbalējušas svētbildes un tml. nenovāc un telpu kārtīgi neiztīra? Izrādās viss, kas ir *maturā* vai citā *surba* pielūgšanas vietā, pieder viņam. To nedrīkst aiztikt, citādi *surbs* var atriebties. Kārtot tādu vietu var tikai nevainīga meitene, un tas parasti notiek reizi gadā. Ir būtiski tas, ka šādai *surbu* būšanai nav nekāda sakara ar oficiālās Baznīcas mācību un praksi.²⁵

Poļu izcelsmes pētnieks Konrads Siekierski gan izsaka minējumu, ka vernakulārā reliģija Armēnijā ir kļuvusi aktuāla padomju laikos, kad oficiālā baznīcas prakse bija aizliegta un

²⁵ Skaties, piemēram, N.V. Kriukova, "Religiia pastvi: selskie *surbi* v sovremennoi Armenii", *Vestnik antropologii* nr 3 (47), (2019): 258. [Крюкова Н., Религия паствы Сельские сурбы в современной Армении Вестник антропологии, 2019. № 3, skatīts 23.11.2024.](#)

baznīcas slēgtas.²⁶ 2024.g. septembrī mūsu privātas sarunas laikā etnoloģe Julija Antonjana pastāstīja, ka *maturi* tik tiešām ir samērā jauna parādība. Kad visas baznīcas Padomju Savienības laikos bija slēgtas, 20.gs. 60. gados parādījās *maturi*. Armēņu lauku mājās priekšmetus, kuriem bija *surbu* statuss, mēdza glabāt mājas sienas nišās. Kad cilvēkiem lika pārvākties no privātmājām uz daudzstāvu mājām, viņi uzcēla netālu no mājokļa *maturus* un relikvijas vai tekstus, kas asociējās ar *surbu* būšanu, sāka uzglabāt tur. Tādā veidā izdevās izvairīties no nepārtrauktas svešu cilvēku klātbūtnes privātajās dzīvojamajās telpās. Tas bija arī zināms drošības garants tam, ka likuma sargi, ja nu pēkšņi uzsāk dzīvoklī kratīšanu, neatrod tajā reliģiskus priekšmetus.

Pēc jaunajiem radiem pašā sākumā ļoti ilgojos. Pāris mēnešus biju sarakstē ar Eminu. Par cik viņš neprot nevienu citu valodu kā vienīgi armēņu, izmantoju situāciju, lai pamācītos sarunvalodu vismaz rakstiskā formātā. Bieži bija sarežģīti viņa rakstīto saprast, jo Eminis nelieto literāro valodu, ko esmu mācījies no armēņu valodas pašmācības grāmatas, bet gan sarunvalodu, turklāt ar Vaikas dialekta īpatnībām. Pēc kāda laika Eminam sarakste apnika un viņš pārstāja par mums interesēties. Mans otrais radnieks tiesnesis Haruts no Erevānas gan ir bijis uzticīgāks. Ar viņu turpinām sazvanīties regulāri līdz šim. Kopš viņš ir iegādājies jaunu plašāku dzīvokli vienā no jaunajiem Erevānas rajoniem, Haruta ģimene izmitina mūs katru reizi, kad esam Erevānā un uzņemas visa veida rūpes par mums. Kad mēdzu braukt tur viena pati, Haruts un Sona sagaida mani ar atplestām rokām. Mūsu dēls Dominiks Harutu ir īpaši iemīlējis un raud ik reizi, kad mums jādodas atpakaļ uz Latviju.

Otrais brauciens uz Armēniju (2022.g. aprīlī)

Jerablura (Jerablur). Skaitīju mēnešus un nedēļas pirms pienāca brīdis iekāpt lidmašīnā un doties uz Erevānu. Lidostā mūs sagaidīja Haruts. Bija tik patīkami no jauna dzirdēt armēņu valodu. Rīgā uz to brīdi bija agrs pavasaris, gandrīz ziema, bet Erevānā augļu koki jau ziedēja. Bija pavisam silts. Nākamajā dienā devāmies ciemos pie manas Rīgas draudzenes Irinas Ter-Tačatjanas vecākiem Surena un Susannas. Mūs uzņēma ļoti sirsnīgi, pacienāja un aizveda uz netālu esošo Jerabluru (tulk. “uz 3 pakalniem esošs”). Tas ir vairāk kā 19 hektāru plašs zemes gabals, kur ir apglabāti pirmajā un otrajā Artsakhas (Kalnu Karabahas) karā kritušie karavīri. Tur mitinās arī viņu mātes un atraitnes. Bija grūti noskatīties uz šo cilvēcisko traģēdiju. Viena Jerabluras zona ir domāta pirmā kara kritušo kapiem. Otrajā karā kritušie ir apglabāti citā kapsētas zonā. Vīrs jaunajiem kapiem ir Armēnijas valsts karogi. Skatam paveras milzīgs lauks, kur ir bez gala daudz kapu ar jauno puīšu portretiem un tik pat daudz karogu, vesela karogu jūra. Šur tur ap kapiem rosās sievietes: sakārto kapus, noliek ziedus, dedzina vīraku. (30. attēls)

²⁶ Konrad Siekierski, “The Armenian Apostolic Church and Vernacular Christianity in Soviet Armenia”, *Keston Newsletter* No 18, 2013, pp. 15-19.

Jerablura 2022.g. aprīlī

Surens pieveda mūs pie viņu pašu radnieka Alena kapa. Puisis dienēja otrā Karabahas kara laikā un krita 21 gada vecumā. Turpat uz soliņa sēdēja viņa tuvās radnieces. Mēs īsi aprunājāmies un man radās vainas izjūta par to, ka mums, Latvijas iedzīvotājiem, nenākas ikdienā piedzīvot karadarbību. Karš Armēnijā ir ikdiena. Gaisotne šajā milzīgajā memoriālā bija tik smagnēja, ka beigās nespēju noturēt asaras. Vēlāk vīrs atzinās, ka ar viņu notika kas līdzīgs. Šai sēru pilnajā vietā ir uzcelta moderna baznīca. Pie baznīcas ieejas ir *hačkars* ar Dievmātes un bērna Jēzus attēlu augšējā daļā. Tas ir vēl viens atgādinājums par sērojošajām Jerabluras mātēm.

Mughni klosteris. Mums paveicās būt Armēnijā visas klusās nedēļas garumā. Pūpolsvētdienā kopā ar Haruta māsu Gajane un viņas meitu Olgu mēs apmeklējām 14.gs. svētā Gevorka klosteri Mughni apdzīvotajā vietā netālu no Aštaraka. Klosteris atrodas 20 km attālumā no galvaspilsētas. Gajane nopirka mums katram pa zaļam vainagam, kas simbolizē atdzimšanu. Pūpolsvētdienā to mēdz uzlikt galvā gan sievietes, gan vīrieši. Baznīcas ēka izceļas ar īpatnēju krāsu. Arhitekts bija izvēlējies izmantot pelēko un oranžo akmeni pamīšus. Baznīca ir krusta veida būve ar diviem torņiem. Galvenais konusveida kupols atrodas uz cilindra. Baznīcas ieejas zonā atrodas arkāde. Vīrs tās ir otrs mazāks tornis, kas izpilda zvanu torņa lomu. Baznīcā var apskatīt 17.gs. freskas, kā arī jaunāka laika ikonogrāfiju.²⁷ Freskas Armēnijas baznīcās allaž piesaista uzmanību, jo tās šeit ir retums. No milzīga cilvēku un degošo sveču daudzuma baznīcā bija ļoti silts. (31. attēls)

²⁷ Vairāk par klosteri lasi: O. Kh. Khalpakhchian, *Arhitekturnie ansambli Armenii 8 v. do n.e. – 19 v. n.e.* / O. Kh. Khalpakhchian, *Architectural Ensembles of Armenia 8 c. B.C. – 19 c. A.D.*, 461-475.

Mughni 2022.g. aprīlī

Saghmosavanka. No Aštaraka mēs devāmies uz prominento Saghmosavanku (burtiski Psalmu klosteri), kas atrodas Kasah upes labajā krastā. Saghmosavankas klostera arhitektūras komplekss izceļas ar savu viengabalainību. Kopā arhitektūras ansamblī ir četras ēkas: divas baznīcas, gavits jeb *žamatuns* un grāmatu glabātuve, tomēr visas četras celtnes ir apvienotas ar kopīgām sienām un durvīm starp tām, kas arī padara visas četras celtnes par caurstaigājamām un savā starpā apvienotām telpām. Vislielākā celtnē to vidū ir gavits. Tā kupols ir ar nošķeltu augšu, tādēļ saules stari brīvi ieplūst iekšā un apgaismo ar ornamentiem rotāto kupolu. Šķērsojot gavita telpu, nokļūsti krusta veida surb Siona baznīcā, kas ir uzcelta 1215.g. Otro nelielo sv. Dievmātes baznīcu uzcēla vēlāk, 1235.g. Baznīcas ir papildinātas ar pieminēto gavitu un grāmatu glabātuvi 13.gs. vidū. (32. attēls)

Saghmosavanka 2022.g. aprīlī

Grāmatu autori atzīmē, ka sv. Dievmātes baznīcā virs austrumu apsīdas ir apskatāms Vačutjanu dzimtas ģerbonis²⁸, tomēr palaidusi šo ievērojamo arhitektūras elementu garām pievērsu uzmanību kam pilnīgi citam. Baznīcā ievēroju sveču apgaismoto nišu sienā. Tā ir greznota ar persiešu un Vidusāzijas arhitektūrai raksturīgo *mukarnas* jeb stalaktītiem. (33. attēls) Šis viduslaiku musulmaņu arhitektūras elements ierāmē pavisam jaunu turpat sienā ievietoto Krustā sistā attēlu, kas ir izpildīts bizantiešu ikonogrāfijai tuvā manierē. Bizantiešu ikonogrāfijā, tāpat armēņu miniatūrā atrodami Krustā sistā attēli ir ievērojami ar to, ka Pestītāja figūra tajos nevis karājas, bet it kā stāv uz krusta fona. Šī interesantā detaļa, par ko ne reizi ir ieminējušies eksperti Austrumu baznīcas ikonogrāfijā, ir aicināta norādīt uz Kristus cietēja dievišķo jeb godības aspektu²⁹. Viņš ir krustā sistā un vienlaikus ir it kā augšāmcēlies.

²⁸ Zaruhi Orbelyan, *Putevoditel po Armenii: religiia, istoriia, priroda, kultura*, 134.

²⁹ Sk., piem., Thomas F. Matthews and Alice Taylor, *The Armenian Gospels of Gladzor: The Life of Christ Illuminated* (Los Angeles: The J. Paul Getty Museum, 2001), 37.

Sv. Dievmātes baznīcā Saghmosavankā 2022.g. aprīlī

Rietumu kristīgā tradīcija pretēji reprezentē Krustā sisto kā cilvēku, kas ir nomocīts un atstāts no Tēva puses. Šādi Rietumu attēli parasti ir izpildīti reālisma manierē un neizvairās no atbaidošām spīdzināšanu pavadošajām fizioloģiskajām detaļām, kas ir aicinātas sakāpinātā veidā uzsvērt krustā sišanas notikuma traģismu un raisīt ticīgā dvēselē empātiju. Atšķirības Kristus attēlošanas tradīcijā slēpjas Austrumu un Rietumu kristoloģijas īpatnībās. Austrumu mentalitātei ir tuvs pagodinātā Kristus-Dieva tēls, bet kristīgajos Rietumos mēdz izcelt Pestītājā cilvēcisko dabu. Kristoloģiskā rakstura īpatnībām ir konsekvences ortopraksē³⁰, hagiogrāfijā (svēto biogrāfijās) un reliģiskajā mākslā.

Saghmosavankas gadījumā ir svarīga Kristus tēla kā tāda klātbūtne dievnamā. Tradicionāli Armēnijā Jēzu Kristu dievnamu telpās nebija pieņemts attēlot, tamdēļ krīt acīs šīs jaunās tendences. Ir acīmredzami tas, ka Pestītāja tēls ir pieprasīts gan vernakulārās, gan baznīcas kristietības ietvaros. Jēzus Kristus attēlus gan Austrumu, gan Rietumu stilā biežāk un biežāk var redzēt tautas uzceltajās kapelās un baznīcās, jaunajās un vecajās. Tie dievnami, kur notiek liturģija, nav izņēmums. Līdz ar to gan vienkāršā tauta, gan garīdzniecība, šķiet, apzinās karitatīvā elementa trūkumu reliģijā. Citiem vārdiem tālais Kristus, kas ir kļuvis par tādu gan

³⁰ *Ortoprakse* ir pareizā (ir domājams reliģiskā) prakse. Tās pretmets ir *ortodoksija* jeb pareizā mācība. Ar *ortodoksiju* domā reliģisko pārliecību.

Austrumu kristoloģijas specifikas, gan Kristus attēlu trūkuma dēļ, mūsdienu ticīgo prātos spontāni pārvēršas par mīlošo Pestītāju, uz ko arī norāda Kristus attēlu popularitāte Armēnijā.

Lusašogh maturs. Klusās nedēļas laikā mums bija iecere apmeklēt vectēva Hamajaka dzimtās vietas, tādēļ jau pirmdien mēs devāmies uz Vajots Dzoru. Pa ceļam uz Vaiku braucot garām Lusašogh ciematam, ceļa malā ieraudzījām *maturu*. Apstājāmies. Mūsu priekšā atradās necila kvadrātveidīga mājiņa ar mazu lodziņu, piramidālas formas šīfera jumtu un krustu uz jumta. Iekšā jau pazīstamie priekšmeti: izdegušo sveču pārpalikumi, svētbildes, paštaisītie Jēzus sirds un Dievmātes attēli uz auduma, votīvā baznīciņa, lupatas, kas nevīžīgi iebāztas sienas nišā, galds sviecēm un slota. Sveču pārpalikumi ir salikti kaudzītē, bet nav iznesti ārā. Sienas aptašķītas ar sveču vasku un sodrējiem. Lai cik ļoti necentos pielietot empātijas metodi šī reliģiskā fenomena apjēgsmē, necilajā būdā dievbijības jūtas mani tā arī nepiemeklēja. Iespējams tas notika tādēļ, ka šajā un arī citos *maturos* nevar ieraudzīt un līdz ar to izjust augšup orientēto telpisko vertikāli, kas pateicoties altārim un augstajiem griestiem parasti ir klāt kristīgajos dievnamos neatkarīgi no reģiona. *Matura* reliģija nav vertikāla, tā ir horizontāla. Šādās kulta vietās piemeklē sajūta, ka tev ir darīšana ar htoniskām, t.i. ar zemes, nevis debesu dievībām pat tajā gadījumā, kad *maturs* atrodas kalna virsotnē. Šāda veida intuīcija pamudina uz pārdomām par vernakulārās reliģiozitātes robežošanas ar animismu, nevis ar biblisko monoteismu.

Pie Paskeviča. Šis brauciens bija īpaši komfortabls un patīkams, jo tuvs Haruta draugs biznesmenis Grigors Grigorjans atļāva mums nakšņot savā vasaras mājā. Tā atrodas netālu no tā sauktā Paskeviča tilta, tādēļ vasarnīcas kamīna zona ir rotāta ar prominentā krievu karavadoņa Ivana Paskeviča portretu. Acīmredzot sakarā ar to Grigora vasaras māju Haruta radu un draugu lokā mēdz saukt “pie Paskeviča”. Šajās vietās, domājams, 1827.g., ir notikušas kaujas starp krieviem un persiešiem. Kādēļ tiltam ir piedēvēts Ivana Paskeviča vārds, droši nav zināms droši. Interneta avotos var atrast pretrunīgas ziņas. Iespējams, šo tiltu pāri Arpas upei uzcēla pats Paskevičs. Tikpat labi tilts varēja parādīties jau 17.gs.

Pirms krievu-persiešu kara notika karš starp Sefevīdu Persiju un Osmaņu impēriju, kas sākās 16.gs. un turpinājās līdz pat 1639.g. Sefevīdi un Osmaņi centās sadalīt Armēniju savā starpā un tādēļ cīnījās tās teritorijā. Kara rezultātā vienu Armēnijas daļu saņēma Osmaņu impērija un tā mūsdienās atrodas Turcijas Austrumos. Otro daļu piesavinājās Persija un tā mūsdienās iekļauj Irānas ziemeļu daļu un tagadējās Armēnijas teritoriju. Karadarbības gaitā cieta vietējie iedzīvotāji. Apmēram 300 tūkstoši armēņu tika deportēti uz Isfahānu un vairāk par pusi no viņiem ceļojumā gāja bojā. Šo deportāciju ir piedzīvojuši arī mani radnieki. No Ararata ielejas viņus aizdzina uz Persiju. Pēc persiešu-turku kara 17. un 18. gs. armēņi vēlējās atbrīvoties no ārzemju jūga un tādēļ sāka meklēt izeju no radušās situācijas. Viņi mēģināja lūgt palīdzību Eiropai, bet bez panākumiem. Viena no spēcīgākajām valstīm uz to brīdi bija Krievija. Tā kļuva par partneri armēņu cīņā pret persiešiem.³¹

³¹ Zaruhi Orbelyan, *Putevoditel po Armenii: religiia, istoriia, priroda, kultura*, 35-37.

1826.-1828.g. krievu-persiešu kara rezultātā krievu karapulkam Ivana Paskeviča vadībā izdevās atbrīvot no persiešiem vairākus svarīgus stratēģiskos punktus, tādus kā Abbasabada un Erevāna. Pateicoties Paskeviča panākumiem kara laikā 1828.g. tika parakstīts tā sauktais Turkmenčajas miera līgums. Saskaņā ar to Krievija ieguva Erevānas un Nahčivanas hanistes, bet armēņiem bija atļauts pārvākties no Irānas Krievijas teritorijā, ar ko primāri saprata jau pieminētos Erevānas un Nahčivanas hanistes, kā arī Karabahu. Apmēram 500 tūkstoši armēņu pameta Persijas teritoriju un atgriezās dzimtajā zemē.³² Mani senči izceļojot no persiešu Salmasta, Vajots Dzor apgabalā netālu no tagadējās Vaikas 19.gs. 20. gadu beigās - 30. gadu sākumā izveidoja Pora (arm. Փոռ) ciematu, no kura arī nāk mans vectēvs.

Martirosa. Nākamajā dienā viesojoties Vajots Dzorā saņēmām aicinājumu no Emina tēvoča Viraba puses apmeklēt Martirosu, kas ir neliels ciemats augstu kalnos. Virabs pats ir no Martirosas, tādēļ vēlējās parādīt mums dzimtās vietas. Neskatoties uz to, ka Vaikā tai rītā bija pavisam silts, Martirosā bija krietni aukstāks. Kalnos vēl stāvēja sniegs, un Martirosas jaunajā baznīcā, ko apmeklējām, bija pavēss. Nožēloju, ka nepaņēmu neko siltāku par ādas jaku.

Baznīcas pagalmā esošais 1283.g. *hačkars* liecina par to, ka šajā gadā ir nodibināts Martirosas ciemats. Baznīca, ko apmeklējām vispirms, gan ir uzcelta vairākus gadsimtus vēlāk 1866.g. Lielu interesi vēsturnieku un tūristu vidū rada cita, netālu no ciemata kalnos 13.gs. izkaltā baznīca, tādēļ informācija izziņas avotos galvenokārt ir sastopama tieši par to. Par jauno baznīcu var atrast informāciju tikai uz stenda tās teritorijā. Par nožēlu stends ir cietis no dabas stihijām un no uzraksta palicis pāri tikai mazs fragments. Uz vietas mums pastāstīja, ka šo baznīcu laika posmā no 1980. līdz 1990.g. atjaunoja kāda amerikāņu izcelsmes armēniete, kuras portrets ir apskatāms baznīcas telpās. Man šķita interesanti tas, ka arī viņa līdzīgi pirmīt pieminētajam Zarni-Parni alu atjaunotajam Rubenam Mesrobianam ir uzrunāta sapnī ar lūgumu atjaunot Martirosas baznīcu, kurā viņa nekad iepriekš nav bijusi. Acīmredzot arī šajā gadījumā baznīcas atjaunošana ir notikusi *surbu* kulta paradigmas ietvaros, bet droši tas man nav zināms.

Tas, ko uzreiz ievēroju, ir vecie un jaunie *hačkari* baznīcas teritorijā. Jaunie *hačkari* liecina par mūsdienu armēņu izteikto deficītu pēc ikonogrāfijas. It īpaši tas attiecas uz Jēzus Kristus attēliem, tādēļ uz jaunajiem *hačkariem* redzu gan krucifiksa attēlu virs ierastās *hačkara* kompozīcijas, gan svēto figūras labajā un kreisajā pusē no tradicionālā ornamentālā krusta. Ievēroju vienu neparastu *hačkaru* parabolās formā. Ornamentālā arka ieskauj Jēzus Kristus figūru pilnā augumā. Virs viņa galvas arkas zonā ir Svētā Gara attēls baloža izskatā. (34. attēls)

³² Andrei Zubov, *Istoriia Rossii XIX vek. Lekciia 29. Iugo-vostochnii Kavkaz v russkoi politike prevoi tretii XIX veka* Ch. 2, <https://abzubov.com/russiaxix/lecture029>, skatīts 22.09.2024.

Klasisko *hačkaru* modifikācija Martirosa jaunās baznīcas pagalmā 2022.g. aprīlī

Klasiskajā variantā *hačkari* reti paredz cilvēku figūras, dodot priekšroku ornamentācijai. Viens no izņēmumiem ir jau pieminētais Amenaprkič *hačkara* gadījums, kas ierastās ornamentu kopas vietā attēlo krustā sisto Pestītāju. Ir jāsecina, ka tautas reliģiozitātei ir tendence izpausties spontāni iekļaujot tradicionālajā simboliskā vairāk ikonogrāfisko elementu. Ikonogrāfijas popularitāte mūsdienā Armēnijā liecina par reliģiskā pārdzīvojuma prasībām pēc vizuālā ietvara. Jēzus dzīves epizožu un svēto attēli ienes dzīvinošo dzirksti cilvēku ticībā.

Jaunās Martirosas baznīcas teritorijā atrodas divi dievnami. Pirmais ir lielāks un ir saistīts ar otrās Jeruzalemes ideju, par ko var izlasīt virs izejas no baznīcas. Tajā ir arī improvizētais Kristus kaps. Virs tā atrodas tradicionālais *hačkars*. Vēl augstāk var redzēt svētbildi ar mirušā Jēzus ķermeni mātes Marijas klēpī. Glezna ir izpildīta Rietumu manierē, līdz ar to eklektika šī dievnama sienās runā pati par sevi. Pašai baznīcai ir iegarena forma. Tajā ir vieta trīs jomiem, tradicionālajam altārim apsīdas daļā un uzgleznotajiem griestu zonā medaljoniem ar ikonogrāfiskajiem attēliem tajos. Baznīcā uz grīdas var apskatīt granīta plāksni ar svētā Jēkaba vārdu. Iekavās ir viņa dzīves gadi 291.-347.

Manu uzmanību piesaista mazas svētbildes papīra formātā ar Jēzus un Marijas sirds attēliem, kas pie mums parasti ir ieliekamas starp lūgšanu grāmatas lappusēm. Šeit Martirosa jaunajā baznīcā tās ir cilvēku sanestas un noliktas uz maziem pakāpieniem nelielajā nišā pie kolonnas netālu no baznīcas ieejas. Jāsaka, ka tā ir vienīgā manis sastaptā baznīca Armēnijas teritorijā, kurā, domājams, notiek liturģija un pie reizes ir pieļauta *maturiem* raksturīgā atribūtika, kas šajā gadījumā ir Jēzus un Marijas sirds attēli. Tas varētu nozīmēt, ka baznīcas reliģiozitāte un vernakulārā kristietības forma pārklājas. Starp tām nav striktas robežas.

Martirosā blakus lielajai baznīcai ir vēl viena mazāka, kas spriežot pēc tajā ievietotajiem improvizētajiem svēto jaunavu Hripsime un Gajane kapiem, ir uzcelta viņām par godu. Šīs baznīcas galvenais altāris izskatās diezgan grezns pateicoties smalkam kokgriezumam un ciļņiem akmenī. Kokgriezums atrodas zem altāra vertikālās plaknes zonā un saskaņā ar jau pieminēto jauno tendenci reliģiskajā atribūtikā attēlo Jēzu uz krusta koka. Krusta pakājē uz ceļiem ir nometušies Marija un Jānis, bet virs Golgātas lidinās eņģeļi. Uz altāra tuvāk malai ir nolikts paklājs ar Leonardo da Vinči pēdējā vakarēdiena sižetu. Gan kokgriezums, gan paklājs uzrāda mūsdienu aktuālās kristoloģijas motīvus. (35. attēls) Jaunais Martirosas dievnama komplekss var palepoties ne tikai ar tradicionālo un jauno dekoratīvo un ikonogrāfisko elementu līdzāspastāvēšanu, bet arī ar vecajiem *hačkariem*, kas gan atrodas apkārt baznīcām, gan ir iemūrēti baznīcu sienās.

Kokgriezums ar Krustā sisto Jēzu jaunajā Martirosas baznīcā 2022.g. aprīlī

Lielajā baznīcā Virabs pieved mani pie sienas un atklāj kādu epizodi no savas dzīves. 1993.g. kad viņš kopā ar sievu un mazo dēlu dzīvoja Martirosas ciematā, ziemā notika šausmīgs negadījums, kurā puisītis gāja bojā. Jaunajiem vecākiem bija neiespējami grūti tikt pāri notikušajam. Kādu dienu bēdās Virabs devās uz nesen atjaunoto baznīcu, kur pie sienas, ko viņš man parādīja, pēkšņi ieraudzīja lielo Dievmātes svētbildi pilnā augumā. Svētā Jaunava turēja rokās bērnu, tomēr tas nebija Jēzus bērns kā tas ir ierasts, bet gan Viraba bojāgājušais dēlēns.

Garā aizgrābts Virabs saprata, ka pati Dieva dzemdētāja ir tādā veidā viņu apmeklējusi un mierinājusi. Nu viņa dēls ir dzīvs un viņš ir tagad pie pašas Dievmātes Marijas. Nākamajā dienā Virabs nolēma atkal apmeklēt baznīcu, lai no jauna uzlūkotu vissvētāko Jaunavu un savu puisīti viņas rokās, tomēr ieejot dievnamā, pie sienas, kur vakar bija ikona, viņš neko neatrada. Tur bija tukšs. Viņš metās pie baznīcas cilvēkiem ar izmisīgu jautājumu, kur viņi nolika ikonu, kas vakardienā vēl šeit bija pie sienas. Viņam atbildēja, ka nekāda svētbilde šeit nekad nav bijusi.

Pēc Martirosas jaunās baznīcas apmeklējuma mēs devāmies kalnos, kur atrodas vēsturiskā ziņā nozīmīgāka 1286.g. izveidotā baznīca, kas ir nosaukta svētās Dievmātes (surb Astvatsacin) vārdā. Patstāvīgi to gan būtu grūti atrast, jo tā ir izkalta klintī un no ārpuses nav pamanāma. Uz to ved koka durvis, pie kurām mēs atradām neizkususu sniega kupenu. Sniegs un ūdens bija arī baznīcas priekštelpā. Šur tur sniegs kusa arī ārā un Dominiks, kuram kājās bija sandales, iekāpis pelņķē saslapināja kājas. Bija tik dīvaini redzēt vienuviet gan sniegu, gan savvaļas augļu kociņus, kuru zari bija pilni ar sīkiem baltiem ziedņiem. Vieta bija pasakaini skaista ar pavasara laikam raksturīgu krāsu spektru: tumši pelēki, zili un brūni kalni, baltais sniegs un tumšzaļā zāle. Veco *hačkaru* fragmenti bija visur. Tālumā pie horizonta redzēju kalnu sniegoto grēdu. Netālu no alām kāds vīrs ganīja zirgu un Ramūnas dabūja uzkāpt tā mugurā. (36. attēls)

Ieeja vecajā Martirosas baznīcā 2022.g. aprīlī

Šeit klintī ir izkalts divas baznīcas. Viena ir lielāka ar priekšnamu, otra mazāka. Starp pirmo un otro baznīcu ir eja. Sienu zonā var redzēt *hačkarus*, augšā vīrs galvas kupolus. Šī savdabīgā

dievnama telpās mūsdienās nenotiek liturģija, tādēļ nav brīnums, ka abas baznīciņas ir pilnas ar *maturiem* ierasto atribūtiķu. Izšūti auduma gabali, sveces, Jēzus sirds svētbildes, zīda vēdekļi ķīniešu gaumē ir apskatāmi pirmajā dievnama telpā. Otrajā baznīcā atrodu uz akmeņiem saliktus lakatus un cilvēķu sarakstītas zīmītes uz papīra. Guvu pārlicību, ka visur, kur ir armēņi, pastāv tā sauktā vernakulārā kristietības forma. Tā izteikti robežojas ar horizontālo htonisko dievību kultu. Skaidrs, ka tieši tās slēpjas aiz kristīgo svēto jeb *surbu* vārdiem.

Gndevanka. Nākamajā dienā kopā ar Haruta māsu Anahītu un viņas vīru Harutu mēs apmeklējam radiem piederošo zemes gabalu kalnos ar kristāli dzidru ezeriņu un Arpas upes kreisajā krastā uzcelto 10.gs. Gndevanka klosteri, ko ir nodibinājusi Sjunika hercogiene Sofija. Galvenā celtne klostera arhitektūras ansamblī ir 936.g. uzbūvētā svētā Stepanosa baznīca, kuras rietumu sienā ir uzraksts: “Vajots Dzor ir gredzens, radījusi akmeni un to ielikusi gredzenā.” Šos vārdus hercogiene esot teikusi par pašas dibināto klosteri, kas iederas šai brīnišķajā Armēnijas apgabalā kā dārgakmens gredzenā. Izņemot baznīcu, šeit ir arī gavits, ēdamzāle, kapsēta, saimnieciskās ēķas un ūdens kanāls. Apkārt klosterim ir mūris. 1604.g. klosteri izpostīja šahs Abbass. Tas ir vairāķas reizes atjaunots. Šeit ir daļēji apskatāmi seno fresķu fragmenti.³³

Baznīcā blakus seno sienu gleznojumu fragmentiem var atrast jaunās svētbildes ar svēto portretiem. Tajā ir arī vieta tradicionālajam Dievmātes attēlam altārī, kā arī Rietumu manierē izpildītajiem Jēzus vaiga attēlam un krucifiksam sānos. Gndevankā kārtējo reizi ķļuķu par liecinieci tam, kā senā klostera mūri un savdabīgie gadsimtu vecie ciļņi akmenī sadzīvo ar mūsdienu pārspīlēti košo ikonogrāfiju reālisma manierē.

Apkārt baznīcai atrodas liels *hačķaru* un kapakmeņu skaits. Daži no tiem ir ārkārtīgi interesanti, attēlodami karotājus zirga mugurā, mednieķus un stilizētās lūgšanā ieslēģušo cilvēķu figūras. Ir daudz tradicionālo *hačķaru* ar krusta simboliku. Daži ir vienkārši, citi ir izsmalcināti ar mežģīnēm līdzīģu ornamentu. (37. attēls)

³³ “Monastir Gandevank”, Монастырь Гндеванк - Частный Гид-водитель по Армении (armenia-guide.ru), skatīts 23.09.2024.

Ciļņi akmenī Gndevankā 2022.g. aprīlī

Pora ciemats. Mums bija iecere apmeklēt vectēva ciematu Poru, tādēļ uz vakara pusi kopā ar Anaītas vīru Harutu mēs devāmies ceļā. Netālu no ciemata ceļa malā mums trāpījās kārtējais *matur*s, kas bija salikts no lielākiem un mazākiem akmeņiem. Jumts bija uzstādīts šķībi, kas ļāva saules gaismai iespīdēt iekšā pa šķirbu starp vienu no sienām un jumtu. Namiņā esošā atribūtika visa tā pati. Centrā atradās savdabīgs *hačkars* baltā krāsā ar iegravēto tajā tradicionālo krusta simboliku. Blakus galds svecēm, kur uz smiltīm ieraudzīju ne tikai izdegušo sveču pārpalikumus, bet arī izlietotos sērkokociņus un pat tukšu sērkokociņu kārbīņu. Atkal uzdevu sev jautājumu, kas liek *matura* apmeklētājiem atstāt reliģiskā kulta vietā tādas lietas, kas būtu metamas ārā, t.i. izdegušos sērkokociņus, plastmasas maisiņus, lupatas un tam līdzīgas svētai vietas nepiedienīgas lietas? Ievēroju kādu interesantu dāvanu, kas bija kas līdzīgs paštaisītai vitrāžai. Uz cietās taisnstūra formas virsmas bija uzlīmēti sasista spoguļa gabali. Tapat bija nolikts stikla gabals un Jēzus sirds svētbilde. (38. attēls) Radās sajūta, ka *surbiem* nes visu, kas pagadās. Galvenais nenākt ar tukšām rokām. Pie *matura* augošā krūma zaros ieraudzīju piesietu zīdaiņa drēbīti. Acīmredzot tas bija vienīgais auduma gabals, kas dāvinātājam bija pie rokas. Krāsaino lenšu un lupatiņu piesiešana koku un krūmu zaros ir parasta lieta Centralāzijā. Ir domājams, ka tā ir saistīta ar animisma kultiem un reģionos, kur praktizē Tibetas budisma tradīciju, tas ir pārtapis par paražu novietot uz māju jumtiem un sakrālo objektu tuvumā lūgšanu karodziņus.

Pienesums *surbam maturā* netālu no Pora ciemata 2022.g. aprīlī

Mana vectēva dzimtajā ciematā Porā apmeklējām tā priekšsēdētāju Mesropu un viņa sievu Tamāru. Tikšanās kā parasti bija siltuma un prieka pilna. Sakarā ar to, ka vienmēr cenšos atvest kādas dāvanīņas no Latvijas, es neiztiku bez dāvanas. Tamāra uzdāvināja man Bībeles tekstu armēņu valodā ar vārdiem: “Šī grāmata ir neparasta. Tā atbrīvo no bailēm. Esam likuši to manam mazbērnam zem spilvena un viņš ir atbrīvojies no bailēm.” Jāpiezīmē, ka armēņi ir tauta, kas ilgu laiku pazīst rakstību. Armēņu alfabēts ir radies 405.g. pateicoties Mesropam Maštocam. Saskaņā ar tradīciju Maštocs ir saņēmis to no paša Dieva līdzīgi tam, kā Mozus ieguva 10 baušļus. 6.-7.gs. parādījās pirmie ilustrētie manuskripti, kas saturēja sevī ne tikai tekstu, bet arī vērtīgas miniatūras, tādēļ armēņiem ir īpaša attieksme pret vecām grāmatām un grāmatu kā tādu. Vienkāršā tauta gan uztver grāmatas kā apveltītus ar spēku talismanus, nevis kā lasāmvielu.

Vispopulārākā tautā ir 10.-11.gs. svētā Narekas Grigora grāmata ar nosaukumu *Žēlabu grāmata*. Cilvēki mēdz nolikt to slimniekam vai citādi cietušajam zem spilvena. Gandrīz katrā armēņu mājā ir atrodama kāda svētlīeta, kas spēlē talismana lomu. Tā varētu būt svētbilde, lūgšanu krelles vai grāmata, un to bieži nosauc par Nareku. Saprātu, ka Tamāra dod man kaut ko tādu, kas viņai pašai ir dārgs, tādēļ nolēmu tuvākajā laikā revanšēties, uzdāvinot viņai Narekas Grigora grāmatas eksemplāru.

Tamāra pastāstīja vēl ko interesantu. Ilgu laiku viņa cieta no briesmīgām ekzēmām. Viņai esot izdevies tikt no tām vaļā, apmeklējot netālu no Pora esošo Čikivanku. Tā ir vieta, kas atbrīvo

sirdzējus tieši no ekzēmām. *Matur*s atrodas vientuļā vietā kalna galā. Nokļūt tajā ar standarta mašīnu nav iespējams. Ir jāņem vazīks un tad kādu gabalu jākāpj augšā ar kājām. Tamāra ir bijusi tur divas reizes. Bezbailīgi uzkāpusi augšā, viņa ir skaitījusi lūgšanas *maturā*, bet pēc tam nokāvusi gaiļi. Gaiļa asinis viņa ir sajaukusi ar Čikivankas zemi un izveidojušos pastu uzsmērējusi uz slimajām kājām. Netālu no *matura* ir ūdens avots, kurā Tamāra savas kājas nomazgāja. Maģiskais rituāls esot līdzējis. Ekzēmas pēc īsa laika izzuda.

Tamāras vīrs Mesrops dzirdot par manu ieinteresētību, apsolīja parādīt man paša uzcelto *maturu* Porā. Šajā vietā esot kādreiz atradies *hačkars*. Cilvēki nāca pie tā lūgties, tādēļ ciemata iedzīvotāji pieņēma lēmumu uzcelt šeit kapelu. Jaunais *matur*s ir uzbūvēts no ķieģeļiem. Augšā ir šīfera jumts baltā krāsā. Sienā ir liels logs atšķirībā no daudziem *maturiem*, kurus ir nācies redzēt pirmīt. Iekšā paaugstinājuma nebija. Gar sienām un pie tām atradās jau ierastā atribūtika. Bija gan tipogrāfijā tapušās svētbildes, gan pašdarinātās. Viena paštaisīta svētbilde man šķita pat ļoti gaumīga. Tā bija izpildīta armēņu miniatūras stilā. (39. attēls) Stūrī bija novietota krustā sistā Jēzus figūra bez galvas un rokām. Paša krusta vairs nebija, tomēr izskatās, ka šāda nekam nederīga figūra šķita dāvinātājam pietiekami laba, lai ziedotu to *matura* iemītniekam.

Paštaisīta svētbilde Pora *maturā* 2022.g. aprīlī

Pēc *matura* apmeklējuma devāmies pie vecās baznīcas. Šī vieta mūsu ģimenes locekļiem ir īpaša, jo pie pašas baznīcas kādreiz atradās manu senču māja. Rūpīgi apskatījām sienu, kas ir palikusi pāri pēc ēkas nojaukšanas. Haruta ģimene gan nevar samierināties ar to, ka Emīns ar saviem tuvajiem radiem ir izpostījis veco ģimenes ligzdu. Haruts, viņa brālis un māsas gan uzskata, ka māja, kas ir saistīta ar tik dārgām bērņības atmiņām, ir krietni svarīgāka par apslēpto bagātību, ko Emīns tur meklēja. Vecais mājas iemītnieks vecvecvectēvs Haruts esot kaut kur

mājā apslēpis zeltu. Tāda nu ir bijusi ģimenes leģenda. Ģimenes locekļu domas par to, vai Eminam māju nojaucot ir izdevies zeltu atrast, dalās. Man arī ir ļoti žēl vecās Arakeljanu mājas. Tanī pat laikā ir jautri no malas novērot šīs neauglīgas diskusijas par apslēpto bagātību.

Čikivanka. Nākamajā dienā, kas bija lielā ceturtdiena, mums bija iecere atrast Svētā Krusta jeb Surb Hač baznīcu, kas arī atrodas Vajots Dzor apgabalā. Baznīcu neatradām, bet liktenīgā kārtā ceļš aizveda mūs uz Tamāras pieminēto Čikivanku. Kalna pakājē divi vietējie gados jauni vīrieši piedāvāja mums atstāt savu transporta līdzekli un iekāpt viņu *vazikā*. Viņi aizveda mūs augšup kalnā. Tālāk bija jādodas ar kājām. Čikivanka atradās pašā kalna galā. Uzkāpt nemaz nebija tik viegli. Turklāt šis kāpiens bija arī bīstams. Uztraucos par savu sešus gadus veco dēlu, kurš lēkāja pa lielajiem akmeņiem kā kalna kaza. Mūsu pavadonis Arsens palīdzēja man uzkāpt pie *matura*, jo tik veikla kā mans bērns es nu gan nebiju. (40. attēls)

Čikivanka 2022.g. aprīlī

*Matur*s izskatījās diezgan savdabīgs. Tas ir uzcelts no lieliem akmens blokiem un papildināts ar lieliem akmeņiem. Uz to ved vairāki stāvi akmens pakāpieni. Virs ieejas ir timpāns ar cilni akmenī, kas attēlo krustu armēņu manierē un divas spārnotas būtnes virs krustu ierāmējošās arkas. Sienas zonā ārpusē ir iemūrēti vairāki *hačkari*. Vairāki *hačkaru* fragmenti un kapakmeņi atrodas pie ieejas celtnē. Atvērusi parastas koka durvis, iegāju iekšā un ieraudzīju raksturīgo *maturiem* ainu. Šī kulta vieta ir diezgan populāra, tādēļ sienas ir melnas no sodrējiem. *Matur*s ir neliels, tomēr paredz nelielu apsīdas zonu priekšpusē ar maziem lodziņiem virs skatuves veida altāra. Tajā ir *maturiem* raksturīgā Jēzus svētбилde rietumu manierē, sveces kaudzē un votīvā baznīciņa ar trīs torņiem. Pie baznīcas maketa ir divas šokolādes konfektes. Augstāk zem lodziņa

tai pašā apsīdas zonā ir plauktiņš ar vairākām svētbildēm. To vidū ir Jēzus sirds ikona. Neskatoties uz to, ka uz altāra ir atrodama tāfelīte ar lūgumu nepiestiprināt degošas sveces pie *matura* sienām, mūsu pavadonis rīkojas pretēji. Viņš aizdedzina sveci un pielīmē to tieši pie sienas. Nav brīnums, ka sienas un altāris ir aptašķīts ar vasku, parafīnu un sodrējiem.

Ir interesanti tas, ka *matura* grīdas lomu izpilda pati klints. Neskatoties uz to, ka Čikivanka atrodas kalna virsotnē un paredz altāra daļu, es netieku vaļā no iepriekš aprakstītās horizontālā garīguma sajūtas, kad tev ir darīšana ar htonisko dievību, nevis ar augstākā Dieva pielūgšanu. No Čikivankas paveras fantasktisks skats uz zemāk esošajiem kalniem. Bija pavasaris, tādēļ viss apkārt bija zaļš. Pie paša *matura* ziedēja savvaļas augļu koks. Arsens nolauza mazu zaru ar ziedu un pasniedza to man. (41. attēls)

Skats no kalna virsotnes. Čikivanka 2022.g. aprīlī

Surb Hač (Surb Khač) jeb Svētā Krusta baznīca. Vakara pusē mēs laimīgā kārtā sasniedzām Surb Khač baznīcu. Tā izskatās kā samērā jauna celtne, kas ir atjaunota 19.gs., tomēr tā varēja pastāvēt sākot ar 8.gs. Šīs baznīcas nosaukums ir saistīts ar Jēzus Kristus krusta fragmentu, kas tajā glabājoties. Priesteris parādīja mums nelielu telpu ar Kristus kapu imitējošo melno akmens paaugstinājumu. Ir domājams, ka tieši zem tā atrodas dzīvinošā krusta fragments. Pie sienas atrodas liels Jēzus Kristus vaiga attēls bizantiešu manierē. (42. attēls) Baznīcā bija ļoti auksts. Tas bija pavasara laiks. Kalnos šajā laikā var būt diezgan vēss, it īpaši pa vakariem. Bija lielā ceturtdiena. Vakara dievkalpojuma piedalījās diezgan maz cilvēku. Bija atbraukusi kāda ģimene ar bērniem. Eiropiešu izskata un gara auguma priesteris ar sirmu bārdu gaiši zilajā tērpā mazgāja

klātesošo baznīcēnu kājas. Tā bija ļoti interesanta pieredze, jo Latvijā šādu praksi izpilda tikai daži priesteri-entuziasti. Kaut ko līdzīgu redzēju arī Taizē kopienā Francijā vēl tajos laikos, kad brālis Rožē bija dzīvs. Lielajā ceturtdienā viņš mēdza mazgāt klostera brāļiem kājas. Surb Hač baznīcas prāvests bija ļoti draudzīgs. Viņš pielaida mūs pie Dievgalda un laipni aprunājās ar mums pēc dievkalpojuma.

Kristus kaps Surb Hač baznīcā 2022.g. aprīlī

Armēņu katoļu baznīca. Pavadījuši nakti Grigora Grigorjana apartamentos, no rīta devāmies uz Erevānu, lai piedalītos lielās piektdienas dievkalpojumā Armēņu katoļu baznīcā. Armēņu katoļiem Erevānā nav tradicionālās baznīcas ēkas. Viņi apmierinās ar kādām padomju tipa telpām ar zemiem griestiem. Neskatoties uz to pieredzētais šeit bija tā vērts. Cilvēku bija ļoti daudz. Tas bija kovida laiks, tādēļ daudzi bija ar maskām uz sejām. Dievkalpojuma kārtību mums bija grūti saprast, jo katoļi šeit izmanto Armēņu Apustuliskās Baznīcas ritu. Neskatoties uz to bija skaidra sajūta, ka esam tieši Katoļu baznīcā. Iespējams, tas notika pateicoties Rietumu baznīcai raksturīgajai atribūtikai, kas, piemēram, ir krucifiksi. Baznīcā pasakaini skaisti dziedāja.

Dievkalpojuma beigās krustā sistā Jēzus figūru altāra telpā noņēma no krusta. Tas prasīja zināmu laiku un mani ļoti aizkustināja. Mums izskatījās, ka Jēzum nolauza rokas, tomēr tā bija tikai šķietamība. Figūras rokas bija ar speciālu mehānismu, kas ļāva tās salikt tā, lai tās novietotu paralēli figūras ķermenim. Tad Jēzus ķermeni uzlika uz nestuvēm.³⁴ Nestuves uzcēla augšā un

³⁴ Tuvo Austrumu tradīcijā mirušo apglabā bez zārka, noliekot kapa alā uz īpaša plaukta.

iznesa baznīcas pagalmā. Redzētais lika nojaust, ka kristīgajiem Austrumiem raksturīgajam spirituālismam šeit tikpat kā nav vietas. Jēzus miesas noņemšanas no krusta piemiņas rituāls aicināja dziļi pārdzīvot Jēzus-cilvēka nāves drāmu kā tas arī ir pieņemts Rietumu baznīcā.

Romas katoļu baznīcai ierastā krusta skūpstīšana šeit nebija paredzēta. Turpat baznīcas pagalmā divi garīdznieki, pacēlušī nestuves ar Jēzus ķermeni augšā, izveidoja ko līdzīgu arkai. Katrs baznīcēns bija aicināts iet caur arku un ar roku aizskart virs galvas esošās nestuves ar Jēzus miesu. Apkārt bija raiba publika, arī ārzemnieki no Eiropas un Āzijas. Nepaguru apbrīnot pūlī esošās daudzās skaistās armēņu vīriešu un sieviešu sejas ar lielajām tumšajām acīm. Kamēr cilvēki pagalmā pulcējās ap Jēzus zārku, trīs muzikanti spēlēja duduku. Tas piedēvēja notiekošajam īpašu austrumniecisku kolorītu. Kad visi baznīcēni bija pagodinājuši Jēzus mirušās miesas, tās noņēma no nestuvēm un ienesa 2019.g. baznīcas pagalmā uzceltajā sv. Narekas Grigora kapelā, ieliekot tās improvizētajā Kristus kapā. Nestuves atstāja ārā. Nu tagad dievkalpojuma dalībniekiem bija iespēja pieiet pie Kristus kapa un uzlūkot Jēzus figūru tajā. Pēc dievkalpojuma vēl kādu laiku pakavējāmieš baznīcas pagalmā, kurā lieliem sārtiem pumpuriem ziedēja kāds mums nepazīstams augļu koks.

Sv. Annas baznīca. Sestdien baudījām pilsētas centru. Pie sv. Annas baznīcas ieraudzījām lielu Kristus kapa instalāciju, par ko biju ļoti pārsteigta. Tā attēloja trīs sievietes, kas stāv pie apaļā akmens, ko saskaņā ar Evaņģēlija vēstījumu eņģeļi novēla no Kristus kapa ieejas. Līdzīgas instalācijas, kas gan ir veltītas Kristus piedzimšanas ainai, jeb tā sauktās “Betlēmes” var redzēt praktiski visur Ziemsvētku laikā Eiropas katoļu baznīcās un retu reizi arī ārā pilsētu ielās. Tās ir aicinātas akcentēt Jēzus Kristus cilvēcisko dabu. Augšāmcelšanās notikumam veltītā instalācija Erevānā izcēla Pestītāja dievišķās dabas manifestācijas svarīgāko epizodi. Tas ļāva lieku reizi atcerēties, cik liela nozīme Austrumu Baznīcā ir tieši Jēzus Kristus dievišķībai. (43. attēls)

Kristus kapa instalācija pie sv. Annas baznīcas Erevānā 2022.g. aprīlī

Sv. Annas baznīca, kas ir uzcelta pavisam nesen, iekšā ir gaiša. Virs aizkara baznīcas apsīdas daļā var redzēt Jēzus Kristus tēlu bizantiešu manierē. Lai gan neesmu vietējā, jūtu, cik uzrunājošs un pieprasīts ir Pestītāja tēls mūsdienu armēņu dievnamos. Tādi attēli Armēnijā lielākoties ir jauni. Tie ir tapuši pavisam nesen un liecina par mūsdienu armēņu ticīgo vajadzībām. Ir ievērojama arī sv. Annas un Dievmātes ar bērnu Jēzu ikona, kas arī ir izpildīta bizantiešu manierē. Dievnamā ir arī citas jaunas ikonas, kas ilustrē epizodes no Pestītāja dzīves. Tās lieku reizi ļauj aizdomāties par ikonogrāfijas kā didaktiskā līdzekļa lomu mūsdienu armēņu ortopraksē.

Annas baznīca atrodas blakus nelielajai 1264. g. uzbūvētajai svētās Dievmātes (Surb Astvatsatsin Katoghike) baznīcai, kura savukārt bija iekļauta lielākā 17.gs. beigās uzceltajā sv. Dievmātes baznīcā. Padomju laikā 1936.g. lielo baznīcu nojauca, atklājot tās ietvaros esošo 13.gs. baznīcu. Šo mazo baznīcu ir izdevies saglabāt. Sv. Annas baznīcu uzcēla blakus tai 2009.g. Pie baznīcas atrodas milzīga *hačkaru* kolekcija, kas ir palikusi pāri pēc lielās 17.gs. baznīcas sagraušanas. (44. attēls)

Svētās Annas un svētās Dievmātes baznīca Erevānā 2022.g. aprīlī

Sv. Hakoba baznīca. Vakarā piedalījāties Lieldienu nakts dievkalpojumā Armēņu apustuliskajā baznīcā, kas ir uzbūvēta 1679.g. par godu sv. Jēkabam (surb. Hakob ekegeci). Tā ir samērā liela celtnē ar trīs jomiem un izciliem sienu gleznojumiem uz kolonnām un nišās. Pēc stilistikas gleznojumi atgādina tradicionālo persiešu miniatūru. Gleznojumi, kuru vidū ieraudzīju tik retu priekš Armēnijas krustā sišanas ainu, ir papildināti ar ornamentālo rāmi. Ornamenti attēlo ziedus un līdzīgi tiem, kas ir skatāmi mošejās praktiski visur islāma pasaulē, paredz vienas regulāras figūras, šeit zieda, atkārtotanos. Izņemot ziedus šur tur var redzēt arī ģeometrisku ornamentu. Nez kāpēc liturģijas laikā jutos kā pareizticīgo baznīcā. Iespējams vainojams bija pirmīt piedzīvotais Armēņu katoļu baznīcas apmeklējums. (45. attēls)

Sienu gleznojumi sv. Hakoba baznīcā 2022.g. aprīlī

Pēc svinīgā dievkalpojuma devāmies pie radniekiem. Hakobs, Haruta brālis un viņa sieva Knarika pagatavoja lielisku Lieldienu maltīti. Nekad neaizmirsīšu ķirbi, pildītu ar izciliem rīsiem, kas bija sajaukti ar žāvētiem augļiem. Armēņi mēdz pasniegt saldus rīsus ar zivīm. Lieldienu naktī nav pieņemts ēst gaļu. Sakarā ar to, ka esam bijuši šajā laika periodā pie vairākiem radiem un draugiem, mēs secinājām, ka krāsoto olu un saldās maizes (krieviem *kuļiču*) tradīcija šeit nav populāra.

Zilā mošeja Erevānā. Pirms aizbraukšanas paspējām apmeklēt Erevānas Zilo mošeju. Tā ir uzcelta 1766.g. Erivaņas hanistes laikā. Padomju laikā tā izpildīja gan muzeja, gan planetārija lomu. No sākotnējiem četriem minaretiem šeit ir palicis tikai viens. 20.gs. 90. gados mošejas atjaunošanu finansēja Irāna. Starp visiem musulmaņu arhitektūras stiliem viskrāšņākais, šķiet, ir tieši persiešu. Persiešu stilā uzceltās mošejas un mauzolejus galvenokārt var apskatīt Irānā un Vidusāzijā. Liels pieminekļu skaits ir atrodams Uzbekistānā.

Erevānas mošejas komplekss paredz lielu iekšējo pagalmu ar arkādi galerijas zonā. Arkāde sastāv no identiskiem nelieliem *aivāniem*³⁵. Pagalma ziemeļu pusē atrodas bibliotēka. Dienvidu pusē ir lūgšanu zāle ar trīs kupoliem, kas ir uzcelta no ķieģeļiem. Centrālais kupols ir liels gaiši

³⁵ *Aivāns* (angļu *ivan*) ir velvēta telpa ar sienu no trīs pusēm un atvērta no priekšpusē. *Aivāni* ir raksturīgi persiešu stila reliģiskām celtnēm.

zilā krāsā ar ļoti neparastu ornamentāciju primāri oranžā krāsā gan *giri*, gan *islīmi* stilistikā³⁶. Allaž pārsteidz, cik veikli persieši saliek kopā dažādus toņus: debesu zilo, oranžo, tumši zilo, tirkīza krāsu, zelta, violeto un pelēko. Viss šis lokālo krāsu un maigo pustoņu sajaukums rada ļoti neparastu rezultātu. Šķiet, acij nevar būt nekas tīkamāks par šo primāri zilo un zelta mozaīku, kas grezno ieeju mošejā. Tā izskatās šeit kā *aivāns*. (46. attēls)

Zilā mošeja Erevānā 2022.g. aprīlī

Aivāni un *mukarnas*, kā arī īpašā ornamentācija galvenokārt zilos toņos ir svarīgākās persiešu islāma arhitektūras iezīmes. Atšķirībā no eksterjera Erevānas mošejas interjers ir pieticīgs. Pēc maniem novērojumiem Osmaņu mošejās ir tieši pretējā kārtība. No ārpuses Turcijas mošejas ir lakoniskas un vienkrāsainas, bet iekšpusē greznas. Erevānas Zilajā mošejā ir baltas sienas praktiski bez ornamentiem, divi *mihrābi* ar *mukarnas* jeb stalaktītu elementiem. *Mihrabs* mošejā ir niša *kiblas* sienā, kas savukārt parāda Mekas virzienu. Musulmaņi mēdz lūgties pagriežot seju pret Meku. Vīrs abiem *mihrabiem* var redzēt pa logam ar krāsainām vitrāžām. Logi atkārti *mihrabu* formu. Vīrs lielāka *mihraba* abās pusēs no loga ar vitrāžām var redzēt divus šaurākus arkas veida logus, arī ar vitrāžām. Katra *mihraba* labajā pusē atrodas *minbars* jeb katedra, kas ir domāta *imāmam*. *Imāmi* mēdz lasīt sprediķi uzkāpjot uz viena no *minbara* pakāpieniem. (47. attēls)

³⁶ *Giri* ir ģeometriskā un *islīmi* ir augu ornamentācija Vidusāzijas reliģiskajās celtnēs.

Lielais mihrabs Erevānas Zilajā mošejā 2022.g. aprīlī

Minarets atrodas pagalmā un augšējā daļā ir greznots ar balkonu ar ornamentu zem tā. Tas ir dekorēts ar nelielu zilos toņos ornamentēto kupolu, kas imitē mošejas lielo kupolu. Mošejas pagalma vidū ir neliels baseins ar strūklaku un augļu koki. Musulmaņu estētikai ir ļoti tuvs dārza tēls. Dārzs ir ne tikai vieta, kur būtu iespējams atpūsties, bet atgādinājums par paradīzes dārzu, kurā katrs musulmanis vēlas nokļūt pēc zemes dzīves nobeiguma.

Armēnijas apmeklējums 2022.g. augustā

Dilidžanā un tās apkaimē. Bažās izveidot savas atmiņas pārāk nogurdinošas mūsu lasītājiem, turpmāk fokusēšos uz tiem iespaidiem, kas man pašai šķiet tie nozīmīgākie. Mūsu vasaras brauciens uz Armēniju sākās ar nepatīkamu pārsteigumu. Apartamentu īpašnieks, pie kura caur booking.com biju rezervējusi naktsmājas, neatbildēja uz zvaniem. Mēs būtu palikuši naktī uz ielas, ja ne mans mīļākais radnieks Haruts, tiesnesis no Erevanas. Viņš sagaidīja mūs lidostā un tad, kad notika šis Erevānai ierastais pārpratums, Haruts varonīgi uzņēmās mūsu izmitināšanu savā jaunajā četru istabu dzīvoklī. Kopš tā laika vienmēr apstājamies Erevānā pie viņa.

Nākamajā dienā devāmies uz Dilidžanu, ko vienreiz jau mēģinājām apmeklēt. Pilsētā mūs sagaida drūms apartamentu īpašnieks. Jāsaka, ka par Dilidžanu savā laikā uzzināju no mākslas

filmas “Mimino”. Palasījusi kādas tūristu atsauksmes par šo prominentu mākslinieku pilsētu, nolēmu par katru cenu to apciemot. Turklāt vilināja iespēja ieraudzīt tur netālu esošo Parza ezeru un Sevanavanku. Dilidžana uz mani neatstāja nekādu iespaidu. Šī pilsēta šķita man pārāk zaļa. Ar meitu Anušiku, kura studē mākslu Latvijas Mākslas Akadēmijā, apmeklējām vietējo muzeju, kas palicis manā atmiņā ar izcilām gleznām, tā skaitā Martirosa Sarjana šedevriem, gan ar vecajiem paklājiem. Paklāji mani ir allaž fascinējuši ar savu vēsturi un simboliku.

No vēsturiskajām vietām paspējām apskatīt Gošavanku un Hagarcinas (Haghartsin) klosteri. Gošavanka ir uzcelta 12.-13.gs. vecā klostera vietā, kas savukārt tika sagrauts zemestrīces rezultātā. Klosteris ir nosaukts par godu Mhitaram Gošam, prominentajam domātājam, kurš ir sarakstījis pirmo armēņu likumu grāmatu un uzcēlis šo klosteri. Klosters kompleksā ir vairākas ēkas: svētās Dievmātes baznīca un ar to savienotais gavīts, svētā Grigora baznīca, kapelas un citas palīgēkas. Klosters kompleksa teritorijā ir saglabājušies senie *hačkari*.³⁷ Nobildēju arī prominentu 1291.g. Poghosa *hačkaru*, kura ornamenti izskatās pēc vissmalkākajām mežģīnēm. Gošavankā pavisam nejauši sāku runāties ar kādām sievietēm, kuras bija ļoti aizkustinātas ar maniem centieniem runāt armēniski. Kad kāpām iekšā mašīnā, lai dotos prom, viena no viņām pieskrēja klāt un iedeva man suvenīru no Gošavanka pateicībā par maniem pūliņiem iepazīt tēvutēvu kultūru un valodu. Suvenīrs izskatījās kā koka kastīte ar Gošavanka attēlu un uzrakstu, kurā iekšā bija maza lūgšanu grāmata. Šis suvenīrs man ir dārgs kā piemiņa un vēl šodien stāv manas istabas grāmatu plauktā. (48. attēls)

³⁷ Zaruhi Orbelyan, *Putevoditel po Armenii: religiia, istoriia, priroda, kultura*, 106.

1291.g. Gošavankas *hačkars* 2022.g. augustā

Pēc Gošavankas apmeklējām Hagharcin klosteri, kas tulkojumā nozīmē “vieta, kur lido ērgļi”. Saskaņā ar leģendu tieši ērgļi atveda šurp cilvēku. Klosteris tik tiešām atrodas noslēpumainā vietā kalnos meža ieskausts. 11.gs. šeit uzcēla krusta veida svētā Grigora baznīcu ar konusveida kupolu, ko atbalsta astoņstūra cilindrs. 12.gs. dievnamam piebūvēja gavitu. 13.gs. vidū uz rietumiem no tā uzbūvēja mājīgu svētā Stepanosa baznīcu. Hagarcinas klosteris ir ievērojams ar 13.gs. vidū uzbūvēto ēdamzāli un kolonnām, kas savienotas ar arkām atbalsta griestus. Ir domājams, ka svētās Dievmātes baznīcu uzcēla 10.-11.gs. un rekonstruēja 1281.g. Apkārt klostera ēkām ir daudz vecāku un jaunāku *hačkaru*.³⁸ Klosterī es iegādājos sv. Narekas Grigora *Žēlabu grāmatas* eksemplāru priekš Pora ciemata priekšsēdētāja Mesropa sievas Tamāras. Es piemeklēju īpašu grāmatas izdevumu, kas imitēja vecu un daudz lietotu grāmatu. Armēņi novērtē tieši vecas grāmatas. Tieši tādi manuskripti pēc vienkāršu cilvēku domām iemieso *surbiem* raksturīgo enerģētiku un var kļūt par talismaniem. (49. attēls)

Hagarcinas klosterī 2022.g. augustā

Parza ezers galīgi pievīla un citādi tas nevarēja būt, jo mūsu ģimenei pieder lauku māja Latgalē, kurā ezeru, lielu un mazu, ir milzīgs daudzums. Nelielā Parza ezera krastos bija daudz

³⁸ Vairāk par Hagharcin klosteri lasi: O. Kh. Khalpakhchian, *Arhitekturnie ansambli Armenii 8 v. do n.e. – 19 v. n.e.* / O. Kh. Khalpakhchian, *Architectural Ensembles of Armenia 8 c. B.C. – 19 c. A.D.*, 349-380.

atpūtnieku. Tā bija brīvdiena. Nav jābrīnās par to, ka armēņi, kuru dzimtenē ir maz dabīgo ūdens tilpņu, cenšas pavadīt brīvdienas pie ūdens, vai tas būtu Džermuka ūdens kritums, Sevana vai Parza ezers. Pie Parza ezera uz to brīdi atradās neliels atrakciju parks. Bija iespēja paņemt laivu un pavizināties, bet šokējoši bija tas, ka ezera ūdeni tiem, kas bija laivā, tai karstumā neļāva aiztikēt nedz ar kāju, nedz ar roku.

Dilidžanā palikām tikai vienu dienu. Ceļā uz Erevānu Ramūnas piestāja pie Sevanavanka. Lai gan ļoti gribēju redzēt klosteri, paliku mašīnā. Pēc nogurdinošā Parza ezera apmeklējuma nejutos pietiekami stipra, lai uzkāptu ar kājām tādā augstumā. Kad vīrs atgriezās no turienes ar Amenaprkič *hačkara* bildēm, es nožēloju savu slinkumu. Tas bija otrais tāda veida *hačkars*, ko mums ir nācies redzēt Armēnijā. Vecie *hačkari* ar krustā sistā Jēzus attēliem ir milzīgs retums.

Sv. Gajanē baznīca. Atbraukuši uz Erevānu sestdien, baudījām Haruta ģimenes kompāniju. Svētdienas rītā devāmies uz sv. Gajanē baznīcu netālu no sv. Grigora Apgaismotāja katedrāles Ečmiadzinā. Nu jau kuru gadu katedrāle bija slēgta uz restaurāciju un katru reizi, kad bijām Armēnijā, mēs braucām apskatīties, vai visbeidzot katedrāle nav atvērta. Kamēr tajā notika remontdarbi, katolikoss turēja dievkalpojumus blakus esošajā sv. Gajanē baznīcā. Tai svētdienā izvēlējos nemaz neiet baznīcā iekšā, jo bija neiespējami karsts.

Baznīca ir uzcelta 630.g. virs sv. Gajanē kapa. Baznīcā ir trīs jomi. 1683.g. dievnama ēku papildināja ar galeriju no fasādes puses. (50. attēls) Ir domājams, ka sienu gleznojumi baznīcas fasādes daļā arī parādījās 17.gs. Sakarā ar to, ka liturģijas laikā atrados ārā, man bija iespēja tos kārtīgi apskatīt. Viens no tiem ir tapis 1688.g. portika daļā un attēlo Kristus krustā sišanu. (51. attēls) Tas gan ir kas neierasts priekš armēņu baznīcām. Pie dievnama sapulcējās karavīru grupa. Tie bija aptuveni 30 neliela auguma puīši. Viņus atveda svētdienā uz baznīcu un viņi sastājušies pa pāriem iegāja iekšā. Uzreiz aizdomājos, ka pie mums sekulārajā Latvijā nekas tam līdzīgs nemaz nebūtu iespējams. Kad liturģija beidzās, katolikoss bīskapu pavadībā izgāja ārā no dievnama. Es trāpījos viņam ceļā un tā es tiku pie katolikosa svētības uz savas galvas.

Sv. Gajanē baznīca 2022.g. augustā

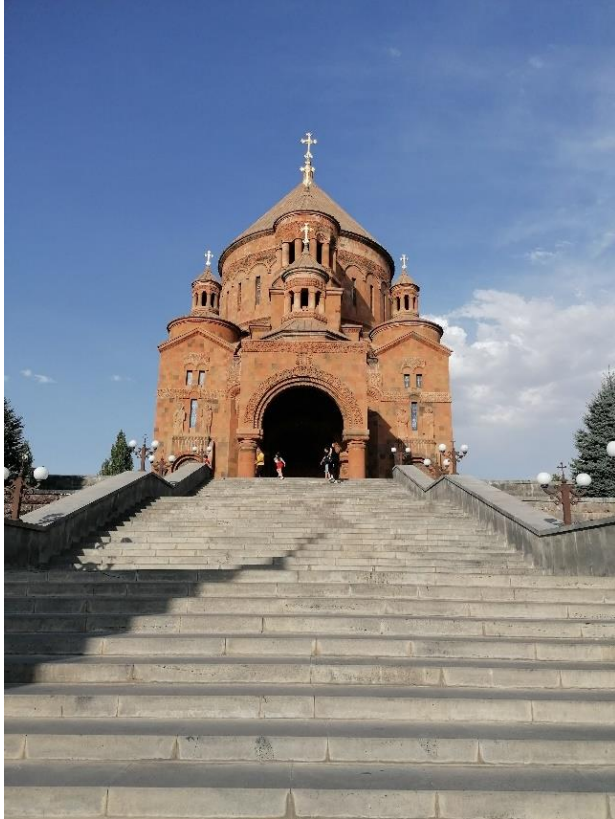

Krustā sistā Jēzus attēls baznīcas portika daļā 2022.g. augustā

Ečmiadzinā grāmatnīcā iegādājos dažas grāmatas un suvenīrus. To vidū bija mazītiņas lūgšanu grāmatas eko-ādas vākos un dzeltenām lappusēm, kas imitēja vecos amuletus. Kad dažas dienas

vēlāk apmeklēju seno rokrakstu muzeju ar nosaukumu Matenadarana, eksponātu vidū ieraudzīju tieši tādas mazas grāmatiņas. Tādu grāmatiņu ir viegli paņemt līdzī somiņā vai kabatā. Mājās uzdāvināju šādu mazu lūgšanu grāmatiņu Haruta sievai Sonai. Viņa bija ļoti priecīga un teica, ka šo būs viegli ielikt rokas somiņā. No tā es sapratu, ka grāmatiņu izmantos kā sargājošo talismanu, nevis lasāmvielu. Sona parādīja man arī savu personīgo *surbu*. Tas izskatījās kā maza sv. Spiridona svētbilde. Kopā ar to uz atsevišķās lapas bija sarakstīta viņam adresētā lūgšana krievu valodā. Sona pastāstīja, ka Spiridons ir palīdzējis viņai atrisināt naudas problēmas, kad viņa piedzīvoja finansiālās grūtības. Man kļuva skaidrs, ka ar mājas *surbu* jeb Nareku saprot ne tikai vecos manuskriptus vai kulta priekšmetus, bet arī pavisam jaunas reliģiskas grāmatas un pat grāmatā ieliekamās papīra svētbildes. Pāris dienas vēlāk tādu mazu svētbildi es ieraudzīju Porā pie sava radnieka Emina vasarnīcā uz palodzes. Es apjautājos, vai tas ir viņa *surbs*. Viņš apstiprinoši pamāja ar galvu. Uz manu jautājumu, vai viņš uz to lūdzas, viņš atkal atbildēja apstiprinoši.

Abovjanas baznīca. Vēl būdami Erevānā, mēs kopā ar Harutu un Sonu devāmies uz Abovjanu. Radnieki gribēja parādīt mums kādu jaunu baznīcu, un tas tik tiešām bija tā vērts. Man ir kauns atzīties, ka jaunā reliģiskā arhitektūra kopā ar mūsdienu spontānās reliģiozitātes izpausmēm citreiz aizrauj mani vairāk nekā senatne. Jaunā baznīca, kas ir uzcelta laika periodā no 2006. līdz 2013.g. par armēņu biznesmeņa Gagika Carukjana līdzekļiem, ir nosaukta par godu sv. Jānim Kristītājam (surb Hovhannes Mkrtič). Baznīcu iesvētīja katolikoss Garegins II un par godu šim notikumam no Ečmiadzinas muzeja šeit nogādāja sv. Jāņa Kristītāja relikvijas. Elektroniskajos informācijas avotos var lasīt, ka arhitekta vārds ir Artaks Guljans, kamēr fresku autori ir tēvs un dēls Abrahams un Haiks Azarjani. Eksterjers ir bagāts ar ciļņiem akmenī, turklāt daudzi no tiem ir seno ciļņu precīza kopija. (52. attēls)

Abovjanas baznīca 2022.g. augustā

Kas skar mūsu pašu iespaidus, tad baznīca, lai gan jauna un armēņu acīs ne tik vērtīga, ir ārkārtīgi grezna. Pie ieejas dievnama kompleksā aplūkojām *hačkarus*, kas ir izpildīti klasiskajā un jaunajā manierē. Uz baznīcu, kas atrodas uz paaugstinājuma, ved baltas kāpnes. Dievnams ir simetrisks. Tam ir liels arkas veida portāls. Centrālais kupols ir apjomīgs. Tam ir tradicionāla konusveida forma. To atbalsta apaļais cilindrs. Apkārt tam kreisajā un labajā pusē atrodas vēl divi torņi. Baznīcas priekšpusē virs portāla atrodas viens virs otra novietoti torņi. Ieejot baznīcā var redzēt tradicionālo altāri ar Dievmātes un bērna Jēzus attēlu. Tas neparastais, kas īpaši pārsteidz, ir divi Jēzus Kristus tēli, kas ir izpildīti pēc bizantiešu ikonogrāfijas kanoniem. Pirmais ir nelielais augšā uz griestiem pie pašas ieejas attēlotais Jēzus Emanuels sfērā un ar diviem eņģeļiem labajā un kreisajā pusē. Otrais lielais Jēzus Kristus attēls aplī un svēto figūru ieskauts grezno centrālo kupolu baznīcas ēkas iekšpusē. (53. attēls)

Kristus ikona kupola zonā Abovjanas baznīcā 2022.g. augustā

Ir grūti pateikt, kā sader klasiskā armēņu ikonogrāfija, *hačkari* un bizantiešu manierē uzgleznotās freskas, bet tomēr iespaids ir neatkārtojams. Mani īpaši ieinteresē jaunā tendence attēlot Jēzu Kristu. Pirms tam gandrīz nekur nebiju sastapusi Pestītāja attēlus pareizticīgo ikonās stilā. Tie bez šaubām ir mazāk populāri nekā Rietumu Jēzus sirds attēli, un tomēr ir svarīga pati mūsdienu tendence vizuāli reprezentēt Trīsvienības otro Personu. Es lieku reizi aizdomājos par karitatīvā elementa trūkumu populārajā armēņu kristietībā. Tauta mēdz sanest *maturos* svētbildes ar Jēzus tēlu. Šķiet, Pestītāja attēla klātbūtne baznīcās, kur notiek liturģija, ir absolūti pareiza taktika no oficiālās baznīcas puses.

Pora apkaimē. Burtiski nākamajā dienā mēs apciemojām jauno baznīcu Vaikā Vajots Dzorā un arī tur ieraudzījām aktuālo ikonogrāfiju, šoreiz rietumu manierē. Baznīcā ir gan svētā vakarēdiena, gan Marijas bezvainīgās sirds attēli. Pēc Pora ciemata apmeklējuma, kad mums bija iespēja kārtējo reizi papētīt ģimenes vecos kapakmeņus un uzdāvināt Tamārai nopirkto Hagartsinā Narekas Grigora grāmatu, mēs devāmies uz Gladzoru, kur ir saglabājušās kārtējā viduslaiku klostera drupas. Pa ceļam uz šo ievērojamo vietu mēs ieraudzījām *maturu*, kas atradās ceļa malā. Šis namiņš izskatījās nedaudz savādāks nekā pirmīt redzētie. *Matur*s bija primitīva konstrukcija no lieliem akmeņiem divās pusēs un šīfera gabalu, kas šos divus akmens mūrus savienoja augšpusē, izveidojot kaut ko līdzīgu krievu burtam p (krievu rakstā n). Tomēr ne jau namiņš bija tas būtiskākais. Nelielā celtne ar ieejai pretējo galu atradās cieši klāt pie kāda koka, kura zaros karājās krāsainas lupatiņas. Koka pakājē atradās krucifikss, neliels baznīcas makets un

tukšs rāmis. Bilde acīmredzot sen bija izkritusi. Kaut kur uz akmens pamanīju mazu lellīti. *Matura* akmens mūri acīmredzot bija nepieciešami, lai varētu piestiprināt pie tiem degošās sveces un pasargātu apmeklētājus un viņu atnestās dāvanas no dabas stihijām. Šis svētais koks izskatījās īsts atradums, jo pavisam skaidri liecināja par to, ka tā sauktā vernakulārā kristietība ar *surbu* kultu centrā atrodas uz robežas ar animismu, kura ietvaros ir priekšstats par to, ka svētā realitāte iemiesojas dabas objektos. (54. attēls)

Lakati svētā koka zaros ceļā uz Gladzoru 2022.g. augustā

Acīmredzot, vernakulārā reliģiozitāte neatkarīgi no reģiona ir primāri aktuāla tur, kur cilvēki dzīvo pie dabas krūts un cieši komunicē ar dabas parādībām un līdz ar to ar zemākiem gariem, htoniskām dievībām un veļiem. Ir interesanti meklēt armēņu animismam raksturīgās iezīmes, piemēram, Taizemē. Šajā reģionā, kur vispārpieņemta ir Theravādas budisma tradīcija, ir izplatīts arī animisms. Cilvēki tic gariem, kuri apdzīvo vienu vai otru vietu. Taizemē praktiski visur pie dzīvojamām mājām mēdz celt mazas būdas, kas ir domātas vietējiem gariem. Tiem mēdz ziedot ūdeni, sveces, augļus, vīraku un ziedus. Kas attiecas uz dabas parādību pielūgšanu, kas robežojas ar kristietību, tad šeit rodas vēl viena asociācija, šoreiz ar hinduismu, kas ir uz robežas ar animismu. Tā vaišnavas līdzīgi armēņu kristiešiem mēdz pielūgt dievu Krišnu akmenī (*Šāligrāma-šilā*), bet dievieti *Tulasī* krūma veidolā.

Gladzoras universitāte. Devāmies uz šarmanto Gladzoras klosteri, ko ir grūti aizmirst. Tas atrodas turpat Vajots Dzor apgabalā. Klosteri nodibināja 13.gs. 80. gadu sākumā. Tas pastāvēja kādus 60 gadus. Tas bija nozīmīgs izglītības centrs tā laika Armēnijā. Ir grūti iedomāties, ka kādreiz šeit bija pilns ar cilvēkiem: pasniedzējiem un studentiem. Šeit ir pilnīgs miers un

klusums. Virs mums pletās zilās debesis. Spīdēja saule. Nebija ne mazākā vēja un neviena cilvēka apkārt. No universitātes mūsdienās ir saglabājušās tikai divas savā starpā savienotas baznīcas. Pie tām atrodas universitātes ēku drupas, kapakmeņi un *hačkari*. Daži no tiem ir saglabājušies daļēji. Ir sajūta, ka visi šie akmeņi un cilvēku atstātie uz tiem attēli un uzraksti ir ļoti veci. Atliek kārtējo reizi brīnīties par to, ka šeit augstu Armēnijas kalnos neuzdarbojas vandāļi. Katrs akmens šeit atrodas savā vietā neskarts. (55. attēls)

Divas Gladzoras klosterā baznīcas 2022.g. augustā

Surb Stepanos baznīcu uzcēla 1273.-1279. g. uz vecās baznīcas fundamenta. Tai ir krusta veida uzbūve. To kronē uz augšu izstiepts tornis ar vēdekļveida jumtu. Ar šo galveno baznīcu ir savienota otrā Surb Nšan (Svētās Zīmes) baznīca, kurai ir vienkāršāka uzbūve ar vienu jomu iekšā. Toties virs ieejas tajā ir apskatāms lielisks timpāns ar izsmalcinātu cilni, kas attēlo medības. Attēlu ierāmē ovālas formas rāmis ar gaumīgu ornamentāciju.

Šajā mazajā baznīcā arī iegāju vispirms un šeit mani sagaidīja pārsteigums. Gladzoras universitātes baznīca pārvērsta par *maturu*. Iekšā ieraudzīju apsīdas daļu bez armēņu baznīcām ierastā skatuvei līdzīga paaugstinājuma. Apsīdas daļā sienas zonā ir neliels iegarens lodziņš, altāra telpas priekšpusē *hačkars*. Sānos ir galds svecēm. Zem jau pieminētā šaurā lodziņa kāds ir pakāris balta auduma gabalu ar paštaisītu Jēzus sirds ikonu. Jēzus galvai apkārt ir gaiši dzeltens oreols, uz kura fona ir sarakstīta Tēvs mūsu lūgšana. Auduma stūrī stāv rakstīts autores vārds un datums. (56. attēls) Pie sienas labajā pusē ieraudzīju skrupulozi izgatavoto baznīcas maketu, kādu lakatu un vairākas rāmjos ielikta svētbildes. Kas attiecas uz dievnama maketu, tad tādus mēdz darināt tad, kad *surb* jeb svētais ir parādījies kādam sapnī un palūdzis uzcelt viņam par

godu baznīcu. Sakarā ar to, ka ne jau katram tas ir pa spēkam, no koka vai papīra izgatavo baznīcas maketu un aiznes uz *maturu*. Pieņemu, ka ne jau visas tādas mazas votīvās baznīciņas ir tapušas pēc *surba* parādīšanās. Acīmredzot laika gaitā ir tapis standarta dāvināmo svētajiem priekšmetu saraksts.

Paštaisītā Jēzus sirds svētbilde Gladzora klosterī: dāvinājums *surbam* 2022.g. augustā

Galvenajā, t.i. sv. Stepanosa baznīcā apsīdas daļā gan ieraudzīju skatuvei līdzīgu paaugstinājumu un divus šaurus lodziņus virs altāra. Pie sienām bija svētbildes. Pašā centrā uz pakāpiena bija uzlikta liela izšūta Jēzus sirds ikona un veselas divas gandrīz vienādas izšūtas Marijas sirds svētbildes. Baznīcā pa visurieni pamanīju lakatus, krustus un pat Jēzus sirds statueti. Mūsdienīgs vienkāršas formas krusts kopā ar divām Jēzus sirds bildēm ir piesliets pie kāda krietni vecāka *hačkara*.

Pa ceļam uz Vaiku iebraucām Vernašenā. Šeit atrodas 12.gs. sv. Hakoba (sv. Jēkaba) baznīca. Iekšā netikām. Baznīcu tikai apstaigājām. Nofotografēju vecos *hačkarus* un kapakmeņus. Pabraucām garām kādai ēkai, kas izskatījās pēc vidusskolas. Viena no tās sienām ir dekorēta ar karavīra portretu pilnā augumā. Blakus ir pierakstīts kareivja vārds Davit Davtjan. Šādus Karabahas otrajā karā kritušo karavīru portretu Armēnijas pilsētās ir milzīgs daudzums. Tie liek atkal un atkal atcerēties, ka šajā reģionā kara reālijas ir ārkārtīgi vitālas. (57. attēls)

Karabahas karā kritušā karavīra attēls Vernašenā 2022.g. augustā

Hndzoreska (Khndzoresk). Pēc ciemošanās Vajots Dzorā nolēmām apmeklēt Sjuniku. Tur Gorisā dzīvo mūsu radnieki, ar kuriem biju sazinājusies tikai pa telefonu. Bija maza cerība iegriezties Gorisā pa ceļam uz Hndzoresku, ko ļoti gribējām ieraudzīt. Šim pasākumam bija atvēlēta tikai viena diena bez nakšņošanas Sjunikā un sakarā ar garo un sarežģīto ceļu uz Hndzoresku domu par radu apmeklēšanu vajadzēja atnest. Uz Hndzoresku ved ļoti slikts ceļš. Mašīna kratījās tā, ka likās, tā pēc šī brauciena būs jāremontē.

Ir domājams, ka kādreiz šo ciematu sauca nevis Khndzoresk (Ābolu ciems), bet gan Khordzoresk (Dziļa aiza), jo ciemats ir uzcelts aizā starp diviem kalniem un ir apmēram 3 km garš. Šī apdzīvotā vieta pirmo reizi ir pieminēta 13.gs. to ciematu sarakstā, kas maksāja Tateva klosterim nodevas. 18.gs. sākumā ciemata iedzīvotāji ņēma aktīvu dalību David-Beka vadītajā atbrīvošanas cīņā. Cilvēki dzīvoja lielākoties alās, kuras paplašināja, pielāgojot tās cilvēku vajadzībām. Tā bija diezgan liela apdzīvotā vieta. 1913.g. šeit bija apmēram 1800 mājas, 7 skolas, veikali un darbnīcas. Zemāk esošās alas ir ar platām arkas veida ieejām. Tās ir labāk iekārtotas par pārējām. Mājokļi alās veidoja daudzstāvu konstrukciju, jo augstāk esošo alu terases atradās uz zemākstāvošo alu jumtiem. Šeit ir saglabājušies dzīvojamās telpas, nekropole, Hndzoreskas cietoksnis, baznīcas utt.

Par Ž. Aleksanjana līdzekļiem 2012.g. pāri aizai uzcēla tiltu, kas ir viens no svarīgākajiem apskates objektiem ciematā.³⁹ (58. attēls)

Hndzoreskas alas 2022.g. augustā

Hndzoreskā pie tilta mūs uzrunāja vietējais gids Sevada. Mēs ar prieku pieņēmām viņa pakalpojumus. Izrādījās, ka viņš pats bērnībā dzīvoja šajā ciematā. Gids parādīja mums māju-muzeju, ūdens avotu, ievērojamākās alas, takas un ceļu uz baznīcu. Mēs apstaigājām ciemata teritoriju un apmeklējām ko līdzīgu darbnīcām. Vismaz šajās telpās bija brīvi apskatāmi dažādi senatnīgi lauksaimniecības rīki, grozi, māla trauki, rati un sadzīves priekšmeti. Mēs sameklējām 1666.g. uzcelto sv. Hripsimē baznīcu, kas ir diezgan liela ēka ar trīs jomiem.

Par baznīcas celtniecības laiku liecina uzraksts vienā no baznīcas nišām ārpusē. Šīs pašas arkas veida nišā pie sienas bija pieslieti *hačkari*. Komiski izskatījās vientuļais ēzelis, kas pie tik svarīgas vēsturiskās liecības bija nolikts ganīties. (59. attēls) Tāda nu ir Armēnija, neviltota un vienkārša, un tas ir tas, kas man šeit bez gala patīk. Ēzeļi, aitas un govīs, kuras citreiz var redzēt pārvietojamies kopā ar ganiem pa braucamajiem ceļiem, bērni, kas pieskrien ciematos un uzsāk sarunu, cilvēki, kuri aicina mūs, svešiniekus, iekšā iedzert kafiju – tas viss rada sirdī tik siltas atmiņas un sajūtas. Tanī pat laikā bijām nedaudz sašutuši par to, ka Hndzoresku kā vērtīgu vēsturisko apskates objektu nesaved kārtībā, lai tajā vismaz nebūtu dražu. Kad stāstījām šo vēlāk manam radniekam Harutam, viņš atbildēja ar vārdiem: “Elizabet džan, valsts ir kara stāvoklī.” Es

³⁹ Informācija par Hndzoresku no informācijas stenda ciematā.

toreiz saprotoši pamāju ar galvu, tomēr mani neatstāj sajūta, ka nozīme ir arī vietējai mentalitātei. Domāju, ka armēņiem nemaz nebūtu pa prātam stingri likumi un uzvedības normas, kādi ir Eiropā.

Sv. Hripsimē baznīcas uzbūvēšanas laika liecība akmenī. 2022.g. augusts

Sv. Hripsimē baznīca šķita apburoša ar savu atrašanās vietu, akmeņiem, no kuriem tā ir celta, un vecajiem kapakmeņiem. Ieeju dievnamā ierāmē arka ar ornamentālu cilni akmenī. Iekšā viss izskatās senatnīgs: sienas, grīda, kas ir salikta no kvadrātveidīgiem akmens blokiem, altāra telpa baznīcas apsīdas daļā ar garenu logu virs tās, *hačkaru* fragmenti un pat vīna trauki no metāla dievnama aizmugurējā daļā. Turpat stūrī ir liela akmeņu kaudze. Altāris ir apgādāts ar aizskaru un dievkalpojuma nepieciešamo galdu un citām mēbelēm ar tumši sarkaniem pārvalkiem uz tām, kas varētu nozīmēt to, ka šeit notur Liturģiju. Baznīcā ir pārstāvēta jaunā ikonogrāfija. Altāra telpā ir bilde ar sv. Hripsime portretu un arī Kristus attēls bizantiešu stilā. Arkādes zonā abās pusēs no altāra var redzēt rietumu reālisma stilā izpildītās Jēzus labā gana un Dievmātes ar Jēzus bērnu ikonas. Tās ir ļoti košas un estētiski nebaudāmas. Dievnamā ir pārpildīts ar *maturiem* raksturīgajiem atribūtiem. Cilvēki ir sanesuši šeit dažāda formāta krustus, kā arī svētbildes uz papīra un auduma, tipogrāfijā tapušās un paštaisītās. Tās lielākoties pārstāv Romas katolicismam aktuālos tēlus. To vidū ir ne tikai Jēzus sirds bildes, bet arī kristīgajos Rietumos populārā sv. Šarbela un sv. Terēzes no Lizjē attēli. Pirms atstājam šo vienreizējo ciematu, mēs iestiprinājāties vietējā kafejnīcā, pasūtot tēju un armēņu nacionālo kulinārijas izstrādājumu ar nosaukumu *gata*.

Pa ceļam no Hndzoreska uz Erevānu Gorisā mums trāpījās kārtējs *matur*, kas šoreiz izskatījās kā skrupulozi uzbūvēta māja ar arkas veida ieeju bez durvīm. Arī tajā sadzīvoja klasiskais armēņu

hačkars, rietumu krucifikss un rietumu ikonogrāfija. Varēja manīt, ka atšķirībā no visiem pirmīt redzētajiem *maturiem* šis ir sakops. Par liecību tāda veida kārtībai pie sienas bija pieslieta slotiņa.

Kad atbraucām uz Erevānu, starp mani un Haruta sievu Sonu sanāca interesanta saruna par *surbiem*. Mani interesēja, cik bieži cilvēki redz *surbus* sapnī un vai viņa pazīst kādu, kurš ir piedzīvojis šāda veida vīzijas. Izrādījās, ka Sona, kura ir diezgan reliģioza, kaut arī nepraktizē baznīcas kristietību, pati ir divreiz redzējusi *surbu* sapnī. Tas bija vēl pirms viņas precībām ar Harutu. *Surbs* parādījās kā vīrs ar bārdu, ģērbies baltās drānās. Sona ir jutusies parādīšanās laikā pavisam īpaši. Viņu piemeklēja stāvoklis, ko mēdz pārdzīvot cilvēki aizgrābtības mirkļos lūgšanas laikā. Apmeklējums nesa sev līdzīgu miera sajūtu, ka viņai nemaz negribējās mosties un atgriezties ikdienā. Sona apsolīja aizvest mani uz Stepanavanu, kas atrodas netālu no Erevānas, un iepazīstināt ar tur dzīvojošo viņas bijušo kaimiņieni Gajane. Gajane Hačatrdžana ir viena no tiem neparastajiem cilvēkiem-medijiem, kas saņēmuši *surba* aicinājumu kļūst par lūdzējiem un dziedniekiem.

Aragaca (Aragats) kalns. Nākamajā rītā mēs devāmies uz Aragaca kalnu. Tas ir augstākais kalns Armēnijā, turklāt man ir nācies lasīt leģendu par svēto Grigoru Apgaismotāju, kā viņam Aragaca kalnā lūdzoties, spīdēja lampa, kas karājās no pašām debesīm bez virves.⁴⁰ Šis romantiskais naratīvs par Grigora dievbijību un gara spēku noskaņoja uz braucienu, bet tas nemaz nebija tik romantisks kā leģenda. Nekādus krāšņus dabas skatus, kādus pieredzējām Armēnijas ziemeļu daļā vai Vajots Dzorā, šeit neredzējām. Kalns izskatījās garlaicīgs praktiski bez kokiem un zāles. Pelēkie akmeņi un saule vien. Šur tur gar ceļu ir izmētātas jezidu teltis. Viņi gana lopus un garāmbraucējiem pārdod aitas. Biju nedaudz izbrīnīta par to, ka pie teltīm laiku pa laikam var redzēt gan furgonus, gan mūsdienu automobiļus. Mēs sasniedzām to neparasto vietu, par ko daudzi uzņem video. Tur neiedarbināta mašīnas brauc uz augšu. Arī ūdens tek uz augšu. Kaut kur man ir nācies lasīt, ka tā ir tikai optiskā ilūzija. Izmēģinājām visus iepriekšminētos efektus. (60. attēls)

⁴⁰ A.T. Ganalanian, *Armianskie predaniia*, predanie 574, s. 242.

Jezidu teltis Aragaca kalnā 2022.g. augustā

Visbeidzot nokļuvām visaugstākajā vietā, līdz kurai bija iespēja aizbraukt ar mašīnu. Tur atrodas kāda pētniecības stacija, dzidrs kalna ezers ar ledaini aukstu ūdeni un restorāns. Jutos šajā vietā draņķīgi. Nespēju tagad atcerēties, cik augstu atradās šī vieta, bet man stipri reiba galva. Ramūnas vēlējās izpeldēties un nobaudīt īpašu armēņu zupu ar nosaukumu *haš (khaš)*. Uz mani lūgumiem doties prom viņš nereaģēja, tādēļ ir nācies kādu stundu paciesties, kamēr viņš tiek pie gribētā.

Atpakaļceļā iebraucām savdabīgajā Tegeras (Tegher) klosterī. Lai gan noskaņojuma vairs nebija, šī vieta mani apbūra. Uz klosteri veda *hačkaru* galerija. Tegeras baznīca ir 13.gs. pirmajā pusē Vardapeta Aghbairika uzcelta priekš princeses Khatunas un nosaukta sv. Dievmātes vārdā. Baznīca izskatījās neparasta pirmkārt tādēļ, ka no fasādes puses tā izskatās absolūti simetriska. Krusta veida surb Astvatsatsin baznīcas priekšā ir uzcelts gavits, kurš paredz divus kambarus ar diviem simetriskiem torņiem virs tiem. Tas, kas šo baznīcu padarīja tik īpašu, bija milzīgs balto baložu skaits, kas sēdēja uz pelēkā bazalta fasādes malas un torņiem. Baznīcā laulājās kāds pāris. Kad viņi nāca ārā pa baznīcas durvīm, šķita, nav lielākas saderības kā starp līgavas balto kleitu un šiem daudziem baltajiem putniem. Bildē labi iederējās iebūvētie pelēkajā sienā *hačkari* uz zilo debesu fona. (61. attēls)

Tegeras baznīca 2022.g. augustā

Gajanē Hačatrjana un surb Gevork Gjularakā. Nākamajā dienā, kas mums šeit bija pēdējā, mēs devāmies pie Gajanē Hačatrjanas uz Noravanu. Ja man būtu jāapraksta tikai viens notikums no visiem, kas kaut kā ir saistīts ar reliģijpētniecību, tad tas noteikti būtu šis. Par šādiem medījumiem, kuri komunicē ar *surbiem*, man nācies tikai lasīt, un lūk, man bija iespēja pašai iepazīties ar vienu no tādiem cilvēkiem. Mēs devāmies tur kopā ar Harutu un Sonu. Gajanē pieņēma mūs savas mājas pagalmā uzceltajā *maturā*. Tā bija neliela auguma sieviete ar blondiem matiem, lielām brūnām samtainām acīm un sārtu krustu starp uzacīm. Kaut kādā brīdī mums piedroņās viņas vīrs. Viņš piedalījās sarunā un papildināja Gajanē stāstīto. (62. attēls)

Gajanē Hačatrjana 2022.g. augustā

Gajanē pastāstīja, ka pirms viņa piedzīvoja *surba* Gevorka parādīšanos, viņa nepraktizēja reliģiju. Tas pats bija sakāms par viņas vīru. Gajanē mocīja kāda nezināma ādas slimība. Uz sejas un ķermeņa metās sarkani pleķi. Viņa vērsās pie dažādiem ārstiem, tomēr neviens nespēja viņai palīdzēt. Kādu nakti Gajanē ieraudzīja sapnī gados jaunu vīrieti baltās drānās ar bārdu. Viņš teica, ka viņa vārds ir svētais Gevorks. Viņš apsolīja, ka dziedinās Gajanē, ja viņa apmeklēs viņam veltīto *maturu*. Viena bēda – viņš neteica, kur to meklēt. Kopā ar savu vīru sieviete devās ceļā. Viņa apbraukāja visu Armēnijas teritoriju līdz beidzot Gjulararakas ciemata tuvumā kārtējā sv. Gevorka maturā skaidri ieraudzīja viņa attēlu pie sienas. Tas nebija parasts attēls, jo to redz tikai Gajanē. Tas vienmēr viņu tur sagaida. Gajanē ir mēģinājusi to nobildēt, bet kamera attēlu neuztver. Laimīgā Gajanē atgriezās mājās, tomēr dziedināšanu viņa nesaņēma. Svētais Gevorks atkal parādījās viņai un pieprasīja, lai šoreiz viņa dodas svētceļojumā uz Gjulararakas *maturu* ar kājām. No Noravanas līdz Gjulararakai ir aptuveni 150 km, tādēļ tāds svētceļojums nemaz nebija no vieglajiem. Tikai tad, kad Gajanē *surba* pamudināta paveica šo uzdevumu, viņš beidzot atbrīvoja viņu no mokošās ādas slimības. Uz vaiga viņai taisni bija kāds sarkans traips, kurā pēkšņi parādījās Dievmātes tēls. Tad šis attēls kopā ar traipu izzuda, toties parādījās sarkans krusts starp uzacīm. Uz jautājumu, kā šis krusts uzvedas, viņa atbildēja, ka šad tad tas paliek bālāks. Parasti tie ir brīži, kad viņa nejūtas labi vai ir intensīvi lūgusies par kādu. Pēc kāda laika krusta intensitāte atgriežas.

Pēc Gajanē stāstītā Gevorks turpina parādīties viņai regulāri. Tas dod viņai smagus uzdevumus. Galvenokārt ir domāti svētceļojumi uz Gjulararaku. Gajanē raud, negrib iet. Tad viņu sapnī apmeklē Jēzus, kurš atvieglo viņai uzliktos uzdevumus. Tas notiek apmēram divas reizes mēnesī. Jēzus sarunājas ar Gajanē aramiešu valodā, ko viņa pārvalda vīziju laikā. Tāpat arī lūgšanas laikā

Gajanē izrunā vārdus, kādus nekad agrāk nav mācījusies. Viņas vīrs stāsta, ka reizēm Gajanē paliek slikti. Tad viņš atved viņu uz viņu pašu par ziedojumiem uzcelto *maturu* privātmājas teritorijā. Tad Gajanē iekrīt transā un lūdzas nezināmā valodā.

Ir interesanta Jēzus klātbūtne Gajanē redzējumos. Viņa stāsta, ka vienreiz viņai parādījās krustā sistais Jēzus un lūdza izvilkt no Viņa rokas naglu. Kad Gajanē izpildīja lūgumu, asinis no Jēzus brūces apšļakstīja viņas rokas un uz tām parādījās vairāki mazi krusta attēli, kas ar laiku izzuda. Gajanē *maturā* vienā no stūriem es ieraudzīju vairākas svētbildes rindā uz galda. Tās attēloja Romas katoļu krusta ceļa 14 stacijas. Pajautāju, vai Gajanē tās mēdz apcerēt. Viņa atbildēja noraidoši. Viss, kas atrodas viņas un viņas vīra uzceltajā *maturā*, ir cilvēku sanests un viņai neko daudz nenozīmē. Svētbildēm pēc Gajanē vārdiem ir eksorcisma efekts. Tās atgaiņā ļaunos garus. Kad jautāju par Jēzus sirds attēlu viņas *maturā*, viņa gan teica, ka katrs no mums atrod mājokli Jēzus sirdī. Jēzus sirds mūs visus ieskauj, ietver sevī. Šķiet būtiski ir tas, ka Jēzus un Gevorka statuss Gajanē acīs ir vienāds. Abi ir svarīgi. Hierarhijas šeit nekādas nav. Reizēm Gajane apmeklē Dievmāte. Viņa lūdz Gajanē darīt tā, kā viņai saka viņas dēls Jēzus. Zīmīgi ir tas, ka Gajane sauc Pestītāju par Jēzu, nevis Kristu, kas ļauj nojaust, ka vizionāres acīs Viņš ir mīlošs un ļoti tuvs. Jēzū ir akcentēta Viņa cilvēciskā daba, nevis dievišķā kā tas ir ierasts Austrumu populārajā kristoloģijā.

*Matur*s pie mājas ir vajadzīgs Gajanē, lai aizlūgtu par apmeklētājiem. Gajanē ir ļoti populāra starp vietējiem. Katru dienu pie viņas *matura* pulcējas cilvēku rinda. Viņas misija ir lūgties svētajam Gevorkam par atnācējiem, tomēr cilvēki uztver viņu kā dziednieci. Gajanē apsēdina apmeklētāju uz krēsla, ieliek viņa/viņas rokās Bībeles grāmatu ādas vākos, kas acīmredzot ir aicināta kļūt par sava veida kanālu starp cilvēcisko un *surba* realitāti. Tad viņa čukstus lūdzas, ar rokām pieskaroties apmeklētāja galvai, krūtīm un mugurai. Kad Gajanē lūdzās par mani, es sajutu mātišķo gādību viņas pieskārienos. Pēc lūgšanas Gajanē pasaka kādu vārdu par viņas ciemiņa slimību vai cita veida rūpēm, kā arī pareģo viņa nākotni. Šāda bija pirmā tikšanās ar Gajanē. Otro piedzīvoju tikai pēc diviem gadiem, būdama spiesta griezties pie viņas pēc atļaujas šajā grāmatā dalīties ar viņas dzīves stāstu.

Pēc profesora Leona Gabriela Taivana domām gan Gajanē darbošanās specifika, t.i. dziedināšana, gan nezināmā ādas slimība, no kuras viņa atbrīvojās pateicoties *surbam* Gevorkam, saskan ar šamanisma tematiku. Arī šamaņi mēdz pārdzīvot tā saukto šamaņa slimību pirms aicinājuma no garu pasaules sadarboties ar viņiem. Šamanisma centrā ir cilvēku dziedināšana no slimībām.

Savu viedokli izteica arī Brno universitātes profesors Andrejs Zubovs. Viņš lika atcerēties tradicionālās kristietības centrālo vēsti, kas ir Jēzus Kristus upuris par mūsu grēkiem. Ja grēka un pestīšanas reālības nav primāras, bet priekšplānā parādās kādas citas, piemēram, ar dziedināšanu saistītās, tad mums būtu jāuzdod jautājums par to, vai šī reliģiozitātes forma ir kvalificējama kā kristietība.

Arī man šķiet, ka vernakulārās kristietības jēdziens ir izplūdis un neizsaka šīs savdabīgās reliģijas formas būtību. Erevānas Valsts Universitātes pasniedzēja, kultūrantropoloģe Julija Antonjana otrādi izteica skepsi par mēģinājumu noteikt šīs reliģiozitātes formas rāmjus un to definēt.

Surb Astvatsatsin *matur* Erevānā. Mūsu pēdējā diena Armēnijā bija diezgan auglīga ar ievākto informāciju manam pētījumam. Pirms mēs devāmies pie Haruta brāļa Hakoba ciemos Ramūnas Erevānas Brīvības parkā uzmeklēja *maturu* ar *hačkaru* pie tā. Tas bija diezgan neparasts *matur* vispirms tādēļ, ka pēc formas atgādināja baznīcu ar tradicionālo piramidālo torni. *Matur* ir nosaukts par godu sv. Dievmātei (surb Astvatsatsin). Iekšā atradās liels akmens, virs kura arī ir uzcelts šis *matur*. Akmens vēsture man nav zināma, tomēr tas ir otrais gadījums, kad man ir trāpījies kāds dabas objekts kā surba iemiestošanās vieta. Plauktā pie akmens ir svētbildes ar ierasto tematiku. Pārsteidza Kristus attēls sfērā uz griestiem tieši virs mūsu galvas. Tas bija izpildīts bizantiešu ikonās stilā. Apbrīnojami bija tas, ka vienuviet ir spējīgi sadzīvot armēņu tradicionālais arhitektūras stils, *hačkari*, animismam raksturīgais dabas objekts un bizantiešu ikonogrāfija. (63. attēls)

Svētais akmens sv. Dievmātes *maturā* Brīvības parkā Erevānā 2022.g. augustā

Atrast iemeslu, lai aizbrauktu tur vēlreiz: mans 2022. g. ziemas brauciens uz Armēniju

Atgriezies mājās, sāku meklēt ieganstu aizbraukt uz Armēniju mācību gada laikā, negaidot nākamo gadu. Sarakstījos ar divām kultūrantropoloģēm: jau pieminēto Juliju Antonjanu un Lusine Kharatjanu. Julija ielūdza mani uz konferenci, ko EVU Vēstures fakultāte plānoja rīkot decembra sākumā. Konferences tēma bija “Civilizācijas un kari”. Tā gan nebija piemērota

manam pētniecības laukam, bet neilgi domājot pieteicos tai ar tēmu “Kari Tuvajos Austrumos un bēgļu krīze Eiropā pēdējā desmitgadē: Islāma un post-kristīgās civilizācijas attiecības Rietumos”. Islāms nav manas kompetences lauks, un tomēr ko neizdarīsi, lai atkal paviesotos Armēnijā? Referāta tēmu akceptēja un pat ielika to plenārsēdē. Kad pienāca novembra beigas, ar diviem savienotiem avio-reisiem nokļuvu Erevānā. Haruts sagaidīja mani lidostā un būdama laimīga viņu redzēt apkritu viņam ap kaklu. Vizīte bija īsa un grozījās ap konferenci un tikšanos ar kolēģiem no Erevānas Valsts Universitātes.

Man bija plāns apmeklēt Vajots Dzoru, ieraudzīt kalnus un apciemot radniekus un tuviniekus Vaikā un Porā. Diemžēl tieši šajās brīvdienās Harutam bija jādodas uz tiesnešiem paredzēto semināru Dilidžanā, tādēļ viņš nevarēja sastādīt man kompāniju. Anahītas dēls Norairs palīdzēja man nokļūt stacijā un iesēdināja privātā taksī. Kopā ar vairākiem citiem pasažieriem es devos uz Vaiku. Sieviete blakus visu laiku pļāpāja pa telefonu un neļāva sakoncentrēties. Centos palasīt kādu rakstu par animismu. Armēnijā jau kuru dienu bija draņķīgs laiks. Sengaidītos kalnus tikpat kā nevarēja ieraudzīt dēļ biezas miglas un mākoņiem. Saules nebija. Apkārtesošā daba izskatījās pelēcīga. Bija decembra sākums. Mašīna pa ceļam netālu no Vaika salūza. Nu bija jāgaida cita mašīna, kas nogādāja mūs visus līdz galapunktam. Mani sagaidīja Anahīta un viņas vīrs Haruts. Nu visbeidzot jutos pie savējiem. Visiem sagatavoju ziemai piemērotās dāvanas no Latvijas. Palūdzu, lai Haruts aizved mani uz Poru un viņš piekrita.

Lūdzu viņu, lai sazvanās ar ciemata priekšsēdētāju Mesropu, bet nesaka viņam, ka viņš atvedīs mani. Viņš tā arī izdarīja. Bija tik patīkami pārsteigt Mesropu un Tamāru ar savu ierašanos. Nez kā, bet Mesrops nojauta, ka esmu atbraukusi. Tas, dēļ kā es aprakstu šo savu Pora vizīti, ir Tamāras paziņojums. Skrienot man pretī, viņa uzbudinātā tonī teica: “Elizabet džan, tavu grāmatu nozaga!” Izrādās, to senatnīgās grāmatas viltojumu, ko biju uzdāvinājusi Tamārai vasarā, viņa bija uzlikusi savās mājās uz galdiņa kopā ar citām manis dāvinātajām lietām: manas meitas Anušikas gleznojumu un Dievmātes ikonu. Un lūk, zagli ieinteresēja nevis oriģināla glezna, bet grāmata. Ir būtiski tas, ka zādžības šeit nemēdz notikt. Vienīgais, ko zog, ir mājas *surbi* jeb relikvijas. Teikt, ka es biju sajūsmā par mana dāvinājuma nolaupīšanu, nozīmē neteikt neko. Aizdomājos par to, vai šeit pie mums Latvijā kādu zagli ieinteresētu veca grāmata. Narekas Grigora grāmatas zādžību varēja piedzīvot tikai Armēnijā.

Ciemošanās Porā izdevās. Tā bija īsa, bet pilna ar siltām emocijām. Man bija nedaudz skumīgi tas, ka tikpat kā neredzēju kalnus. Mums atgriežoties uz Vaiku mākoņi pazuda un parādījās saule. Tā izgaismoja kalnus un es sajutos patiesi laimīga. Apturējuši mašīnu pusceļā vakara saules gaismā mēs ar Harutu apbrīnojām brīnišķīgo skatu, kas pavērās uz Vaiku no kalna augstuma.

Brauciens uz Armēniju 2023.g. augustā

Vasaru bez brauciena uz Armēniju es vairs nespēju iedomāties, tādēļ mans vīrs Ramūnas iežēlojies par mani iegādājās biļetes visai ģimenei uz Erevānu. Braucienam bija jānotiek 2023.g. augustā. Pirms tam maijā notika kas tāds, kas zināmā mērā ienesa manā Latvijas dzīvē armēņu piegaršu. Mana senā draudzene Gohara kopā ar savu bijušo kursa biedreni Nairu ieradās Latvijā,

lai piedalītos tulkotājiem domātajā konferencē. Viņas nozīmēja man tikšanos sv. Grigora Apgaismotāja baznīcā Rīgā 2023.g. 20. maijā. Mēs devāmies tur kopā ar Ramūnasu. Dievnama pagalmā mūs sagaidīja Baltijas valstu diecēzes bīskaps Vardans Navasardjans. Biju viņu redzējusi arī iepriekš armēņu pasākumos, tomēr intravertā rakstura dēļ katru reizi izvairījos no tiešas saskares. Un lūk, viņš sveicināja mūs ar saucienu “Kristus augšāmcēlies” armēņu valodā. Bīskaps Vardans runāja ar mums pavisam vienkārši un draudzīgi neskatoties uz savu amatu.

Ar lielu interesi pārrunājām ar bīskapu teoloģiskos jautājumus. Viņš jautāja par iespēju rīkot LU Teoloģijas fakultātē konferenci par godu sv. Nersesam Šnorhali. Šim plānam ar mecenāta Rubena Gevorgjana finansiālo atbalstu bija lemts īstenoties 2023.g. novembrī. Konferencē piedalījās gan armēņu, gan latviešu pārstāvji. Pateicoties šai konferencēi man izdevās tuvāk iepazīties ar LMA profesoru Ojāru Spārīti, cilvēku ar plašām zināšanām un tikpat lielu sirdi.

Gjumri. Armēnijas teritorija ir samērā neliela, tādēļ iepriekšējo braucienu laikā mēs apmeklējām praktiski visus reģionus, izņemot Armēnijas ziemeļrietumus. Ieradušies Armēnijā 2023.g. augustā, mēs nolēmām apskatīt otro vislielāko Armēnijas pilsētu Gjumri, bijušo Aleksandropoli, ko Padomju laikos sauca par Լեռնականu. Pilsēta ir piedzīvojusi 1988.g. lielo zemestrīci, kuras rezultātā Armēnijā gāja bojā no 25 līdz 45 tūkstošiem cilvēku. Mani interesēja, cik lielā mērā pilsēta ir atjaunota kopš zemestrīces brīža. Jāsaka, ka arī tagad pilsētā šur tur var ievērot neatjaunoto māju drupas. Mēs palikām pilsētā divas nakts, lai vienu pilnu dienu veltītu pilsētas apskatīšanai. Vislielākā interese mums bija par baznīcām, jo dzirdējām par tām no Haruta kolēģes tiesneses Ani. Pirmā starp tām bija svētās Dievmātes (Surb Astvatsacin) baznīca. To mēdz saukt arī par Jot verk jeb Septiņu brūču baznīcu tādēļ, ka tajā atrodas brīnumdarītāja Dievmātes ikona. Tajā ir attēloti septiņi zobeni, kas ievaino Marijas sirdi. Uzskata, ka šo ikonu ir uzgleznojis apustulis Lūkass. Padomju laikos šī bija vienīgā baznīca pilsētā, ko neaizslēdza. To apmeklēja visu konfesiju pārstāvji, tādēļ tai ir ekumēniskas baznīcas loma.⁴¹ (64. attēls)

⁴¹ „Church of Seven Wounds”, [Church of Seven Wounds \(arcgis.com\)](https://arcgis.com), skatīts 26.10.2024.

Svētās Dievmātes baznīca Gjumri 2023.g. augustā

Dievnams ir uzcelts 19.gs. 70.-80. gados kā kvadrātveidīga zāle ar apsīdu austrumu pusē. Griestus atbalsta četras kolonnas, kuras izveido trīs jomus. Cik man zināms, tādas kvadrātveidīgas baznīcas ar neatkarīgām kolonnām sauc par kupola bazilikām.⁴² No apsīdas pretējā pusē, t.i. rietumu pusē, atrodas zvanu tornis. Ir interesanti tas, ka 1988.g. zemestrīcē cieta tikai kupoli. Tos gada laikā atjaunoja, kamēr vecie nokritušie kupoli tagad atrodas pie dievnama un ir tūristu apskates objekts. Izlasīju, ka kupoli armēņu baznīcās ir domāti tam, lai pasargātu ēku no seismiskās aktivitātes. Tai gadījumā, ja baznīca ir uzcelta pareizi un kupoli nav savienoti ar baznīcas celtni, tie ņem zemestrīces postošo iedarbību uz sevi. Ideālā variantā nobrūk kupoli, nevis pati baznīca, kas arī ir noticis sv. Dievmātes katedrāles gadījumā.⁴³

Manu uzmanību šajā baznīcā saistīja ļoti neparasts priekš armēņu baznīcas altāris. Tam ir ikonostasa siena starp apsīdu un altāra telpas priekšējo daļu ar aizskaru. Ikonostass ir izpildīts gaiši zilajos toņos, kas asociējas ar Dievmātes tēlu. Ikonostasa centrā ir ievērojama Dievmātes un bērna Jēzus ikona, kuras autors ir Vardgess Surenjancs. Diezgan neparasti izskatās liels krucifikss vienā no baznīcas blakus telpām. Sākumā biju iedomājusies, ka tas ir kārtējs jaunais atribūts, kas atspoguļo mūsdienu armēņu alkas pēc dzīvās kristoloģijas, tomēr vēlāk uzzināju, ka pēc 1926.g. zemestrīces, kad sabruka pilsētā esošā katoļu baznīca, šo Kristus figūru atnesa uz

⁴² Varazdat Arutiunian, *Kamennaia letopis armianskogo naroda* (Erevan, Sovetakan grogh, 1985), 33.

⁴³ „Church of Seven Wounds”, [Church of Seven Wounds \(arccgis.com\)](https://arccgis.com), skatīts 26.10.2024.

Septiņu brūču baznīcu.⁴⁴ Katoļiem līdz ar to parādījās iespēja ienākt un palūgties šeit krucifiksa priekšā.

Katrai baznīcai ir kas īpašs. Pēc Dievmātes baznīcas iegriezāmiem turpat blakus esošajā Visu Pestītāja baznīcā (Amenaprkič ekegheci), kas ir lielāka par iepriekšējo. To sāka celt apmēram 1858.g. un atvēra apmeklētājiem 1876.g. Tā ir pārdzīvojusi divas lielas zemestrīces. 1926.g. dievnamam palaimējās saglabāties, tomēr 1988.g. baznīca sabruka. Pa vidu bija Padomju laiki, kad baznīcu ne tikai aizslēdza, bet daļēji izdemolēja. Baznīcas telpas izmantoja kā strādnieku klubu, muzeju un galeriju. 20. gs. 60. gados baznīcu restaurēja un pārvērtā par klasiskās mūzikas koncertzāli. Pēc 1988.g. zemestrīces to atjaunoja, bet tas prasīja ļoti ilgu laiku līdz pat 2014.g. Baznīcu burtiski salika pa gabaliem no tiem fragmentiem, kas palika pāri pēc zemestrīces, papildinot tos ar jauniem iztrūkstošo vietā. Vecais baznīcas kupols tagad atrodas pie baznīcas par piemiņu traģiskajiem notikumiem.⁴⁵

Baznīca ir uzcelta no melna un oranža tufa, kas padara to diezgan gaumīgu un acij tīkamu. Fasādes daļa ir ievērojama ar arkatūru, kuras centrā ir viena liela aklā arka, kas ierāmē ieeju un divus ciļņus virs tās. Arkatūras zonā katras arkas ietvaros augšējā daļā var redzēt apaļus oranžā tufa ornamentālajā aplī iekļautos lodziņus. Tāda pati arkatūra dekorē centrālo torni. (65. attēls) Baznīca izskatās diezgan savdabīga arī no iekšpuses. No vienas puses šeit ir pārstāvēta lakoniskajos toņos izpildītā askētiskā apsīda bez jebkādiem gleznojumiem un ornamentācijas, no otras puses lakoniskie gleznojumi bizantiešu stilā. (66. attēls) Centrālais kupols ir dekorēts no iekšpuses ar Kristus Visu Valdītāja ikonu ierāmētā sfērā, zem kuras atrodas cirkulāra logu rinda. (67. attēls) Kristus attēls atgriež mani pie pārdomām par mūsdienu kristoloģiskajām aktualitātēm. Gleznojumi ir arī nišās starp kolonnām. Svēto attēlu rindu var redzēt arī zem altāra vertikālās plaknes zonā. Pie baznīcas ir apskatāma lieliska *hačkaru* kolekcija. Tie ir ievērojami ar ikonogrāfiska rakstura iestarpinājumiem. (68. attēls)

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ „All Savior Church”, [All Savior Church \(arcgis.com\)](http://arcgis.com) (accessed October 26, 2024).

Amenaprkič baznīca Gjumri 2023.g. augustā

Amenaprkič baznīcas altāra daļa 2023.g. augustā

Amenaprkič baznīca Gjumri. Gleznøjumi. 2023.g. augusts.

Figuratīvie elementi uz vecajiem *hačkariem* pie Amenaprkič baznīcas Gjumri 2023.g. augustā

Gjumri Svētās Zīmes (Surb Nšan) baznīcu uzcēla laika periodā no 1859. līdz 1864.g. Būdamā tumši pelēka no ārpuses, tā ir diezgan gaiša no iekšpuses. Kolonnas, kas atbalsta centrālo kupolu un veido trīs jomus, ir tumšas kontrastējot ar gaišajām sienām. Baznīca ar savu interjeru atgādina Kristus Visu Pestītāja dievnamu. Gan ikonu rinda zem altāra vertikālās plaknes zonā, gan centrālā kupola dekorējums ar ikonām atgādina Kristus Visu Valdītāja baznīcu. Atradu vienā no sienu nišām paslēpušos Jēzus sirds svētbildi. Tās priekšā ir nolikta vāze ar ziediem. Šī baznīca arī ir pamatīgi cietusi 1988.g. zemestrīcē un līdzīgi pārējām tika atjaunota.

Ar lielu interesi apmeklējām Gjumri katoļu baznīcu, kas ir nosaukta par godu mocekļiem. Tā ir pavisam jauna. To uzcēla laika posmā no 2010. līdz 2015.g. 2016.g. to apmeklēja pāvests Francisks. Tai ir astoņstūra forma. To kronē kupols. Zem tā redzu raksturīgās spāņu mošejām nervīras. Interjers atbilst katoļu baznīcas specifikai. Katoļu dievnamiem raksturīgais altāris ir uzlikts uz skatuves veida paaugstinājuma apsīdas daļā. Paaugstinājuma apakšējā vertikālā plakne ir dekorēta ar mocekļu attēlu rindu pilnā augumā pilnīgi tāpat kā divu pirmīt pieminēto baznīcu gadījumā. Krucifikss, Jēzus sirds svētbilde un pāvesta portreti – viss liecina par to, ka atrodies katoļu baznīcā.

Gjumri pilsētā mūsu apmeklējuma laikā bija šausmīgi karsts. Pastaigāties pa pilsētu izvēlējamies vakarā, kad jau bija tumšs. Aizvedām bērnus uz ilūzijas muzeju. Pēc tā apciemošanas jaunākajam bērnam nopirkām brilles, kuru lēcas pavairo redzētos objektus. Pa ceļam no Gjumri uz Erevānu apmeklējām vēl vairākas nozīmīgas vietas. Man bija cerība, ka ceļš no Gjumri mūs iepriecinās ar dabas skatiem, tomēr šajā virzienā praktiski nav ko redzēt. Apkārt plešas līdzenums ar izžuvušu zāli. Tālumā var redzēt lēzenus kalnus.

Marmašenas un Haričas klosteris. Apskatījām Marmašenas klosteri, kas atrodas 10 km attālumā no Gjumri. Kādreiz viduslaikos šeit atradās svarīgs izglītības centrs. Klosteri uzcēla 10.gs. beigās – 11.gs. sākumā. Mūsdienās no klosterā ansambļa palika pāri trīs baznīcas. Centrālā saucas Katoghike. Tā ir uzcelta no bazalta un sarkanā tufa un eksterjerā ir greznota ar arkatūru. Tai ir tornis ar tradicionālo vēdekļveida jumtu. Kādreiz Katoghike papildināja gavits. No tā palika pāri tikai drupas. Blakus šai centrālajai baznīcai ir vēl divas. Vienā pusē atrodas dievnams, kas ir Katoghike samazinātā kopija. Otrajā pusē ir vēl viena baznīca bez torņa, kurai ir krusta veida uzbūve no iekšpuses un taisnstūra forma no ārpuses. Klosteris ir cietis no seldžuku un mongoļu uzbrucējiem, kā arī sabruka zemestrīču laikā, tomēr katru reizi to atjaunoja. Klosterā teritorijā ir senie *hačkari* un kapakmeņi. Iespējams, šeit ir apglabāts klosterā celtnieks Vagrams Pahlavuni.⁴⁶

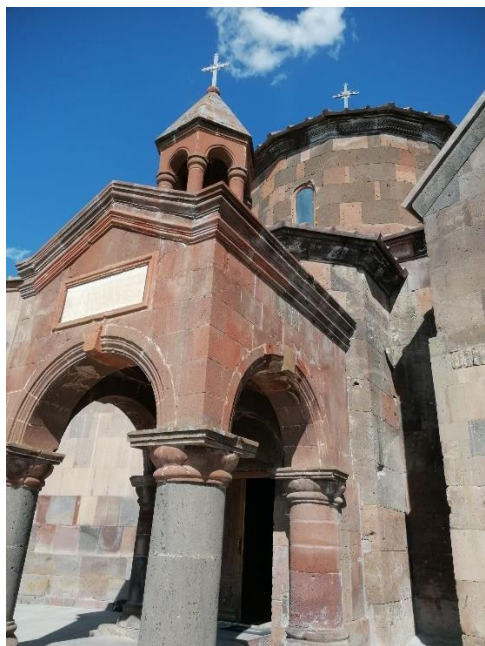
Klosterā pagalmā ieraudzīju pavisam jaunu, 2013.g. uzstādīto un mūsdienu stilistikā izstrādāto *hačkaru*. Klosterā baznīcas iekšpuse atgādina daudzās pirmīt Armēnijā redzētās viduslaiku baznīcas. Tās ir tumšas un senas, un jo tumšākas un senākas tās ir, jo lielāku uzticību tās nopelna

⁴⁶ „The Monastery of Marmashen”, [THE MONASTERY OF MARMASHEN – Service for the Protection of Historical Environment and Cultural Museum-Reservations](#), skatīts 1.11.2024.

armēņu acīs. Kad mēs apmeklējām Marmašenas klosteri, galvenajā baznīcā notika kāda reliģiskā ceremonija.

Esmu daudzkārt runājusi ar armēņiem par senajām baznīcām. Parasti katram ticīgajam ir kāda sena baznīca, kas viņu īpaši uzrunā un kur viņš dodas brīžos, kad Dieva atbalsts ir visvairāk nepieciešams. Mazajā baznīcā apsīdas daļā ieraudzīju gaumīgu altāri, kas izskatās kā vienkāršs mazs galdiņš ar krustu un Dievmātes svētbildi virs tā. Turpat dievnamā pamanīju *maturiem* raksturīgo atribūtiķu, kas ir nelielas svētbildes ar un bez rāmjiem, izšūts armēņu krusts rāmī ar dāvinātāja vārdu, kā arī votīvā baznīciņa. Svētbilžu vidū ir Jēzus sirds ikona, kas ir neatņemams *maturu* elements.

Ne mazāk interesants izrādījās Haričas klosteris, ko apmeklējām ceļā no Gjumri uz Erevānu. Tas atrodas netālu no Aragaca kalna. Nav precīzi zināms, kad šo klosteri uzcēla. Ir domājams, ka visvecākā celtnē, t.i. sv. Grigora baznīca ir uzbūvēta ne vēlāk par 7.gs. Tā ir krusta veida baznīca. Krusta spārniem ēkas iekšpusē ir apaļa forma. Ārpusē tiem ir piecas skaldnes. Baznīcu kronē masīvs kupols, kurš 19.gs. ieguva apaļu formu. Otro sv. Dievmātes baznīcu uzcēla netālu no sv. Grigora baznīcas 1201.g. Tai ir krusta veida forma no iekšpuses un taisnstūra forma no ārpuses. Baznīcas interjers ir praktiski bez dekorējumiem, izņemot ciļņus akmenī altāra paaugstinājuma priekšējā sienā. Ornamenti ar augu motīviem ir iekļauts regulāros rombos. Altāra telpu atsvaidzina Dievmātes un bērna Jēzus ikona, kas atgādina man Čenstohovas Dievmātes tēlu. Atšķirībā no interjera, eksterjers gan var palepoties ar rozetēm un ciļņiem ar antropomorfiem un zoomorfiem motīviem. Baznīca izskatās diezgan neparasta, jo ir uzcelta no dažādu krāsu tufa blokiem. Daudzkrāsainā “mozaika” ir pamanāma gan eksterjerā, gan interjerā.⁴⁷ (69. attēls)

⁴⁷ Vairak par Hariča arhitektūras kompleksu lasi: O. Kh. Khalpakhchian, *Arhitekturnie ansambli Armenii 8 v. do n.e. – 19 v. n.e.* / O. Kh. Khalpakhchian, *Architectural Ensembles of Armenia 8 c. B.C. – 19 c. A.D.*, 263-292.

Haričas klosteris 2023.g. augustā

Pirms 1224.g. pie baznīcas parādās gavits, kas savieno sv. Dievmātes un sv. Grigora baznīcu. Ļoti interesants ir rietumu portāls. Timpāns virs durvīm ir dekorēts neparastā veidā. Uz sarkanā ornamentālā fona ir pelēki daudzstūri ar ģeometrisko ornamentu. (70. attēls) Gavitu kronē kupols ar atveri augšējā daļā. No iekšpuses tas ir dekorēts ar izsmalcinātiem stalaktītiem. Tas rada asociāciju ar persiešu sakrālo arhitektūru. Tas interesantākais šajā klosterī, šķiet, ir tas, ka 1850. g. klosteri pārvērta par katolíkosa vasaras rezidenci. Tieši tādēļ 19.gs. vidū šeit parādījās arī citas ēkas, kas ir katolíkosa apartamenti, kopmītne, ēdamzāle, celles, skolas telpas un viesnīca. Apkārt klostera arhitektūras ansamblim uzbūvēja mūri.⁴⁸

Sv. Dievmātes baznīcas rietumu portāls Hariča klosterī 2023.g. augustā

Apskatījuši klosteri, devāmies ceļā. Braucot cauri Saralandža ciematam, apmeklējām kādu pārsteidzošu *maturu* privātmājas teritorijā. Vispirms pie oranžā un zaļā krāsā nokrāsotā akmens mūra ieraudzījām dekoratīvas mazas dzirnavas un koka ēzeli ar ratiem. Aiz mūra mājas pagalmā varēja manīt *maturu* ar torni, kurš bija uzbūvēts kā baznīca ar tām raksturīgo vēdekļveida kupolu. Celniecībā izmantoja oranžo un pelēko akmeni. No visām četrām pusēm *maturā* izskatījās vienāds, kas lika man atcerēties agrīnos *čahartag* veida zoroastriešu tempļus. Tāpat kā šis *maturā* tie paredzēja vienādas arkas visās četrās debesu pusēs. *Maturā* varēja iegriezties ikviens, tādēļ gājām iekšā pa koka vārtiem un ieskatījāmies *maturā*. Iekšā altāra daļā bija akmens galds un logs krusta formā virs tā. Krusta zonā bija ielikts Dievmātes attēls, kas radīja vitrāžas efektu. Galds

⁴⁸ Ibid.

bija paredzēts svecēm, kuras pēc armēņu tradīcijas ar vienu galu mēdz iegremdēt smiltīs. Turpat uz galda ieraudzījām žēlsirdīgā Jēzus attēlu, kas Romas katoļiem ir pazīstams sakarā ar Viņa parādīšanos sv. Faustīnai Kovaļskai. Estētiskā ziņā tas bija visgaumīgākais *maturs*, kādu vien man ir nācies redzēt Armēnijas teritorijā. (71. attēls)

Maturs Saralandžā 2023.g. augustā

Pie jezīdiem. Pa ceļam uz Erevānu ieraudzījām jezīdu templi. Tam nevarēja pabraukt garām, jo jezīdu tēma mani sen interesēja. Jezīdi ir kurdu izcelsmes etno-konfesionālā grupa. Par to, ka viņi pēc izcelsmes ir kurdi, liecina pētījumi ģenētikas laukā un jezīdu valoda kurmandži, kas ir kurdu valodas dialekts. Jezīdu vidū gan ir norisinājušās debates par to, vai viņi ir kurdi vai pārstāv neatkarīgu no kurdiem etnisku kopu. Jebkurā gadījumā viņi ir nākuši no Kurdistānas. Vislielākā jezīdu grupa dzīvo Irākā. Armēnijā to ir vairāk kā 31 tūkstotis. Viņi ieradās šeit pēc 1915. g. armēņu genocīda, kurā no Osmaņu turku rokas cieta arī grieķi un jezīdi. Armēnijas valdība dara visu iespējamo, lai jezīdi varētu saglabāt savu identitāti dzīvodami Armēnijas teritorijā. Armēnijā Aknaličā Arnaviras apgabalā kādus 35 km no Erevānas atrodas divi jezīdu templi. Viens ir neliels. Tas ir uzcelts 2012.g. Netālu no tā 2019.g. ir uzbūvēts vislielākais jezīdu templis pasaulē. Tur gan mēs bijuši neesam, toties mums bija iespēja apmeklēt vēl vienu, trešo jezīdu templi Armēnijā, kas atrodas netālu no Aragaca kalna. Tempļa atrašanās vieta nav nejauša, jo siltajā gada laikā liels jezīdu skaits mēdz mitināties tieši Aragaca kalnā.

Jezīdu reliģija ir maz pētīta. Ir zināms, ka tā ir sintezējusi zoroastrisma, islāma, jūdaisma un kristietības elementus. Par šīs reliģijas dibinātāju uzskata Adī ibn Masafiru. Viņu mēdz saukt arī

par šeihi Adi un Šihadi. Šeihs Adi, arābs pēc izcelsmes, dzīvoja 11.-12.gs. Lalešā Irākā un pārstāvēja sūfisma tradīciju. Līdzīgi Zaratuštrām viņš nevis radīja, bet reformēja jezīdu reliģisko tradīciju. Turpat Lalešā atrodas viņa kapenes un netālu no tām galvenais jezīdu templis. Šeihs Adi esot ieviesis trīs kastu sistēmu jezīdu sabiedrībā. Pirmās divas kastas pārstāv garīdzniekus, bez kuriem nav iespējams noturēt nevienu reliģisko ceremoniju, un tie ir *šeihi* un *piri*. Trešā ir laju kasta ar nosaukumu *mridi*. Precēties ir iespējams tikai savas etniskās kopas un kastas ietvaros. Precības ar sveštautieti vai svešas jezīdu kastas pārstāvi uzskata par vienu no vissmagākajiem grēkiem.⁴⁹

Jezīdus uzskata par saules pielūdžējiem. Viņi sludina viendievību un par Dieva klātbūtnes pasaulē zīmi uzskata sauli. Tieši tādēļ jezīdu tempļu vēdekļveida torņus kronē saules attēls. Uguns savukārt reprezentē sauli virs zemes. Augstāko Dievu uzskata par visu lietu pirmavotu, tomēr cilvēkiem Viņš ir tālais Dievs. Cilvēki pielūdz Dievu Viņa trīs manifestācijās. Pirmā no tām ir Malak-Tavus jeb eņģelis-pāvs. Dievs radīja pasauli ar viņa palīdzību. Pēc citas versijas Malak-Tavus arī ir pasaules radītājs. Līdz ar to jezīdu reliģijā nav skaidri definēts, vai Malak-Tavus ir Dievs vai Dieva palīgs vai Viņa eņģelis. Reizēm viņš asociējas ar sauli, citreiz ar kritušo eņģeli Iblisu, kurš saskaņā ar islāma tradīciju atteicās paklanīties cilvēkam. Otrā Dieva manifestācija ir jau pieminētais šeihs Adi. Neskatoties uz to, ka viņš bija vēsturiskā persona, viņam kā prominentajam sūfisma skolotājam piešķir vidutāja starp Dievu un cilvēkiem lomu. Sūfismā izšķīšana šeihā un savienošana ar Dievu ir viens un tas pats. Trešā dievišķā manifestācija ir Jezīds. Viņu uzskata par debesu un zemes valdnieku. Etimoloģiski šis dievības vārds ir saistīts ar jezīdu tautas vārdu un, kā domā M. Farojans, arī ar senās Babilonijas Ezida templi, no kura torņa Irākā Birs Nimruda pilsētā ir palikušas drupas.⁵⁰

Mūsu apskatītajam jezīdu templim (armēņu *ziarat*) bija cirkulāra struktūra. Vēdekļveida jumtu kronēja saules attēls no metāla zelta krāsā. Saules disku ieraudzījām arī virs arkas veida ieejas templī. Pie tempļa ieejas mūs sagaidīja jezīdu šeihs, neliela auguma vīrs ar melnu bārdu, melnā kreklā, melnajās biksēs un gaišu zemu cilindriskas formas cepuri uz galvas. Viņš izrādīja mums gan templi, gan kopienas saietiem domātās telpas. Šeihs nedaudz pastāstīja par jezīdu reliģiju, bet tas, kas man palika atmiņā, ir viņa teiktais par to, cik maldīga prakse ir dažādu etnisko grupu sajaukšanās. Viņš painteresējās par manu etnisko piederību. Kad atbildēju, ka mans tēvs ir latvietis un māte ir armēniete, šeihs atrada par piedienīgu izteikt man nosodījuma vārdus, kas lika man justies mazvērtīgai manas jautās izcelsmes dēļ. Tikpat kritisks viņš bija pieminot kristietību, islāmu un citas reliģiskās tradīcijas salīdzinājumā ar jezīdu reliģiju. (72. attēls)

⁴⁹ Vairāk pie M.B. Amoian, „Ezidizm kak religiia i forma etnicheskogo soznaniia”, *Nauka i obrazovanie* 3 (2006): 77-80. Tāpat par jezīdu kultūru un reliģiju ir ieteicams lasīt Birgül Açıkyıldız, *The Yezidis: The History of a Community, Culture and Religion* (London, New York: I.B.Tauris, 2010).

⁵⁰ Ibid.

Jezīdu šeihš pie *ziarata* netālu no Aragatsa 2023.g. augustā

Kā jau mēdzu stāstīt lekcijās saviem studentiem, ekskluzivisms ir savā būtībā tradīcijas un šeit reliģiskās tradīcijas vitalitātes pazīme, jo šādi tā ir spējīga atvairīt kultūras vīrusus, un tomēr neiecietība nav īpaši patīkama tam, pret ko tā ir raidīta. Reliģijpētnieka norobežotais skats uz pētāmo materiālu man allaž ir palīdzējis līdzīgās situācijās īpaši emocionāli neiesaistīties un neņemt šādu noraidīšanu tuvu pie sirds. Tas noderēja arī tagad.

Ieejot templī mēs atstājām apavus pie ieejas. Šāda prakse padara jezīdu tempļus radniecīgus mošejām un hinduistu tempļiem. Šeihš aizrādīja, ka nedrīkst kāpt virsū sliekšnim, jo ticīgie mēdz to skūpstīt. Iekšā ieraudzījām visos jezīdu tempļos esošo vēlmes piepildošo akmens galdu, uz kura atradās vairāki krāsaini lakati. Kad ienāc templī ar kādu lūgumu Dievam, izvēlies kādu lakata stūri un iesien tajā mezglu lūdzot Dievu. Vienlaikus atsien kādu citu jau iesietu mezglu. Tai mirklī, kad esi to izdarījis, kāda cita cilvēka, kurš ir atstājis lakatā mezglu, lūgšana tiek uzklausīta. Attiecīgi kad kāds cits lūdzējs atsien tavu mezglu, Dievs izpilda arī tavu lūgumu. (73. attēls)

Ziarats netālu no Aragatsa 2023.g. augustā

Vispār jezīdiem ir īpatnējas attiecības ar tekstila izstrādājumiem. Viņi mēdz ierīkot savās mājās lūgšanām un citām reliģiskām ceremonijām paredzēto stūrīti ar nosaukumu *ster*, kur ir sakravāti jauni gultas piederumi: matračī un segas. Garīdznieka mājās uz šādas gultas mēdz salikt relikvijas. Saskaņā ar jezīdu ticējumiem *ster* ir mājas pavardu sargājošā eņģeļa *Odžaha male* atpūtas vieta.⁵¹ No kristietības jezīdi pārņēma krusta godināšanu, tomēr to izprot kā četru debesu pušu zīmi. Svinot jauno gadu, jezīdi cep kuļičus un krāso olas, bet tad nes tos uz kapsētu.

Ir interesanti tas, ka jezīdi ir etno-konfesionālā grupa. Zināmā mērā viņiem ir kas kopīgs ar armēņiem, kuri nacionālās un savas valsts identitātes labā gadsimtu gaitā pasargāja savu reliģiju no sajaukšanās ar citām Austrumu baznīcām, un tomēr armēņi ir krietni lielākā mērā atvērti pasaulei. Neskatoties uz to, ka armēņi ir tendēti veidot ģimenes sava etnosa ietvaros, strikta reliģiska aizlieguma precēties ar svešautiešiem armēņiem nav. Jezīdiem tas ir reliģisks aizliegums, bet neskatoties uz to arī jezīds retu reizi mēdz apprecēt svešautieti. Ja tādā savienībā dzimst bērns un jezīds ir bērna tēvs, tad bērns pārņem tēva tautību un ir uzskatāms par jezīdu. Šajā ziņā ir līdzība ar armēņiem. Armēnijā mani vairs nepārsteidz jautājums, no kura puses man ir armēņi, no mātes vai tēva. Kad atbildu, ka no mātes puses, man parasti neko neatbild, bet es jau zinu, ko sarunas biedrs savā galvā domā. Viņa vai viņasprāt es neesmu armēniete.

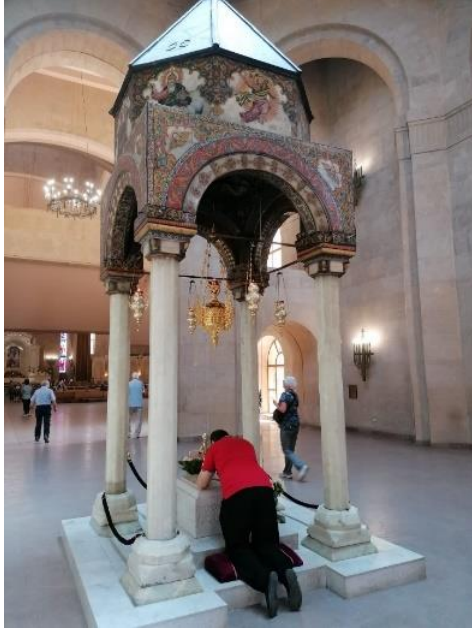
⁵¹ Толкование религии Шарфадин – «Стер – Оджаха мале» , https://www.youtube.com/watch?v=SaH0XeVjwS4&list=PLYRXvwEXg5ekK6Us7_deXfSDWPKx0a5uB&index=3, skatīts 2.11.2024.

Pa ceļam uz Erevānu Aragacotnas (Aragatsotn) apgabalā ceļa malā ieraudzījām īpatnēju baznīcu. Apstājāmies un gājām to apskatīt. Bija grūti saprast, vai tā ir domāta kā dievnams vai liels *matur*. Ēka bija neliela, cirkulāra un izskatījās kā trīs cilindri, kas atrodas cits uz cita. Apakšējais ir visplatākais, katrs nākamais ir diametrā mazāks par zemāk esošo. Apakšējais cilindrs bija no akmens. Tam apkārt bija arkatūra ar lieliem garenīgiem vertikāliem stikla logiem arku nišās. Divi augšējie cilindri ar kupolu bija no stikla. Ielūkojāmies iekšā. Altāris bija tukšs. Loga zonā virs tā atradās Dievmātes un bērna Jēzus ikona. Izskatījās, ka baznīca ir tikko uzcelta un gaida uz iekšējās apdares darbiem. Tik oriģinālu svētnīcu redzēju Armēnijā pirmoreiz. (74. attēls)

Dievnams/*matur*s Aragatsotn apgabalā 2023.g. augustā

Erevānā svētdien apmeklējām jauno sv. Grigora Apgaismotāja baznīcu, ko uzcēla par godu 1700 gadei kopš Armēnija pieņēma kristietību. Katolikoss iesvētīja baznīcu 1997.g. Tā ir ievērojama ne tikai ar saviem izmēriem kā otrā lielākā baznīca Dienvidkaukāzā (pirmā ir sv. Trīsvienības baznīca Tbilisi pilsētā), bet arī ar 2000.g. atvestajām uz to no Neapoles sv. Grigora Apgaismotāja relikvijām, kuras katrs baznīcas apmeklētājs var pagodināt. Baznīca, kaut arī jauna un liela, ir labi apmeklēta. Svētdienas liturģijas laikā vienmēr var atrast, kur apsēsties. Centrālā baznīcas ēka ir savienota ar divām nelielām baznīcām vienā un otrā pusē no tās. Atmiņā ir palikusi lieliskā dziedāšana un pie baznīcas esošais *žamatuns*, kur cilvēki iedezina sveces svētbilžu priekšā. Atšķirībā no baznīcas šeit ir diezgan tumšs. (75. attēls)

Svētā Grigora Apgaismotāja relikvijas viņam veltītajā jaunajā dievnamā Erevānā 2023.g. augustā

Aštarakā. Apciemojām Aštaraku. Bija vakars un kārtīgi apskatīt šo apdzīvoto vietu nespējām. Pie Ganalanjana atradu vairākas teikas par Aštaraku. Viena no tām ir par to, kā Aštarakas un Karbi ciemata iedzīvotāji padzina Tamerlanu, ievainojot viņu kājā. Kopš tā brīža viņu esot nosaukuši par Lenk-Timūru (Klibais Timūrs).⁵² Vēl viena teika ir ar šaušalīgu sižetu. Saskaņā ar to vecā tilta pamatu būvniecības laikā celtniekiem neveicās, jo upes straume nepārtraukti izkustināja un aiznesa akmeņus. Ciemata vecājie ieteica iemūrēt tilta fundamentā meitenītbāreni. Tādu meitenīti atrada un izpirka viņu no pamātes, bet tad dzīvu iemūrēja. Kopš tā brīža upes straume vairs netraucēja tilta celtniecībai. Pie Aštaraka jaunā tilta vēl joprojām var apskatīt vecā tilta drupas.⁵³

Diemžēl tautā populāro leģendu par trīs māsām pie Ganalanjana neatradu. Tas ir stāsts par to, ka trīs māsas iemīlējās princī Sargisā. Divas vecākās, ģērbusās sarkanā un persiku krāsas kleitās, metās lejā aizā, lai jaunākā māsa varētu kļūt laimīga ar princi. Uzzinot par notikušo, arī jaunākā māsa, ģērbusies baltā kleitā, metās lejā. Kad tas kļuva zināms princim, viņš kļuva par vientuļnieku. Par piemiņu trīs māsām šajās vietās uzcēla trīs baznīcas: Spitakavor jeb Balto baznīcu, Karmravor jeb Sarkano un Ciranavor jeb Aprikožu baznīcu. Pēc tam uzbūvēja arī baznīcu par godu pašam Sargisam.

Saskaņā ar arheologu un etnogrāfu sniegtajām ziņām Aštaraka ir bagāta ar arheoloģiskām liecībām. Tā netālu no jaunā tilta Kasahas upes kreisajā krastā ir atrakta apdzīvotā vieta, kas pastāvēja šeit sākot ar bronzas laikmetu līdz pat viduslaikiem. Pilsētā ir apskatāms irigācijas kanāls, kas izpildīja savas funkcijas sākot ar Urartu laikiem līdz viduslaikiem. Aštaraka pilsētas

⁵² A.T. Ganalanian, *Armiānskie predaniia*, predanie, 655, s. 210.

⁵³ *Ibid.*, predanie 478, s. 157.

nosaukumu saista gan ar armēņu vārdu *aštarak* (tornis), gan ar asīriešu un babiloniešu dievietes Ištaras vārdu. *Ciranavor* ir uzcelta 5.g. kā baznīca ar trīs jomiem. *Karmavor* jeb sv. Dievmātes baznīca ir 7.gs. krusta veida dievnams ar kupolu. *Spitakavor* ir uzbūvēta 13.-14.gs. kā kvadrātveidīga celtnē. Sv. Sargisa baznīca ir jauna.⁵⁴ Ir domājams, ka jaunā krusta veida celtnē ar vēdekļveida jumtu uz cilindra ir uzcelta 19.gs. uz 13.gs. baznīcas pamatiem.

Bija vakara stunda. Uz kāpdami kalnā iekšā baznīcā netikām. Pie baznīcas ieraudzījām lielus akmeņus, pie kuriem bija novietoti trīs *hačkari* ar *maturiem* raksturīgo atribūtiķu. Ziedojumu gan nebija īpaši daudz. Ieraudzīju krievu ikonu ar Jēzus Kristus attēlu, svētās ģimenes statueti un mākslīgos ziedus. Klints pakājē pamanījām krūmus ar lielu piesietu krāsainu lentīšu skaitu to zaros. Viss liecināja par to, ka šī vēsturiska vieta un leģendārā Sargisa baznīca ir tikpat labi saistīta ar *surbu* tradīciju. Man galvā radās doma par to, ka Latvijā kristietība ir krietni lielākā mērā norobežojusies no animisma reālijām. Latvijā šīs divas reliģijas praktiski nepārklājas, ja nerunā par tādām vispārpieņemtām sinkrētiska rakstura baznīcas praksēm kā kapusvētki. Senie tautas ticējumi šajā gadījumā ir visā pilnībā integrēti kristīgajā ortopraksē.

Levona Arakeljana pazemes pils Arindžā. Par šo vietu man bija radusies interese tīri intuitīvi un es gribēju to obligāti apmeklēt. Par Levona Arakeljana izcirsto pazemes pili ir uzrakstīts un uzņemts prāvs reportāžu skaits dažādās valodās, tādēļ man par to nav daudz jāstāsta. Levons, ātrās palīdzības mašīnas vadītājs, sāka rakt zemi zem savas mājas 1985.g., kad viņa sieva Tošja Gharibjana palūdza viņu izrakt pagrabu kartupeļiem. Ar to viss sākās. Levons aizrāvās tik tālu līdz izcirta 280 kvadrātmetru plašu un 21 metru dziļu pili ar septiņām istabām un gaitenīem, kas tās savieno. Viņš turpināja savu darbu 23 gadus, katru dienu pavadot pie izgrebšanas 18 stundas. Viņš mēdza gulēt 3-4 stundas diennaktī. Levons izmantoja pavisam vienkāršus darbarīkus, kurus var apskatīt viņa mājā ierīkotajā muzejā. Viņš nomira 2008.g. no infarkta nākamajā dienā pēc savas grandiozās misijas pabeigšanas. Septiņu istabu vidū interesantākā šķiet ir sapņu piepildīšanas vieta. Tā izskatās pēc svētnīcas un ir īpaša ar savu enerģētiku. Šeit Levons mēdza smelties spēku. Pazemes pilī var redzēt ne tikai izgreibtās telpas, bet arī naivisma stila arhitektūru. Istabas un gaitenī ir papildināti ar arkām, nišām, lampām un citiem dekoratīviem elementiem.⁵⁵ (76. attēls)

⁵⁴ Sk. vairāk: Boris Gasparian, “Cerkov Spitakavor”, *Armianskoe biuro puteshestvii*, [Церковь Спитакавор \(atb.am\)](http://Церковь Спитакавор (atb.am)), skatīts 4.11.2024.

⁵⁵ Sk., piemēram, Vera Mirzoyan, “Levon’s Divine Underground Cave Museum”, [Levon’s Divine Underground Cave museum \(armeniadiscovery.com\)](http://Levon’s Divine Underground Cave museum (armeniadiscovery.com)), skatīts 4.11.2024. Sona Avagyan, “Levon Arakelyan’s “Miracle” Cave in Arinj”, [Levon Arakelyan’s “Miracle” Cave in Arinj \(hetq.am\)](http://Levon Arakelyan’s “Miracle” Cave in Arinj (hetq.am)), skatīts 4.11.2024.

Sapņu piepildīšanas vieta Levona Arakeljana pazemes pilī 2023.g. augustā

Visintriģējošākais šajā stāstā ir tas, ka uz pazemes pils izgrebšanas darbiem viņu pamudināja kāds gars. Pēc Tosjas vārdiem kāda balss uzrunāja Levonu it kā no baltas miglas.⁵⁶ Tā viņu vadīja, dodot vajadzīgas instrukcijas, kā un kurā virzienā ir jārok. Nav lieki jāpaskaidro, ka arī šajā gadījumā runa ir par armēņiem ierasto *surba* iejaukšanos. Pirmīt dalījās ar savām intuīcijām par *maturu* reliģiozitātes saikni ar htoniskām dievībām. Levona Arakeljana pazemes pils gadījumā sakars ar htonisko realitāti ir vairāk kā acīmredzams. *Surbs* liek Levonam izgriest pazemes alas, kurās ir arī svētnīca. Kas nu ir šīs mītnes īstais saimnieks, varat minēt paši. Manuprāt pazemes pils ir nekas cits kā Levona *surba* valstība. Atliek vien brīnīties par to, cik dažādi ir armēņu *surbu* mitekļi. Lauku *maturi*, vecās kalnu un lauku baznīcas, seno klosteru drupas, koki, akmeņi, grāmatas, svētbildes un tagad ar rokām darinātā daudzstāvu pazemes pils. Levona mājas muzejā bija apskatāmi dažādi priekšmeti, kas viņam piederēja: instrumenti, drēbes un arī viņa dokumenti un fotogrāfijas. Bez šaubām attēls uz fotogrāfijas nav dzīva cilvēka seja, un tomēr Levons bildēs nemaz neizskatās pēc psihiski slima vai apsēsta cilvēka, taisni otrādi. Viņa acis izstaro neparastu gaismu un mīlestību, un kā var būt citādi, ja divdesmit trīs gadus cilvēks ir pilnīgi ziedojies cēlākai idejai, aizmirsdams visu, kas cilvēku zemes dzīvē interesē? Atšķirībā no dažiem mani kolēģiem teologiem, kuriem ir skaidra izpratne par reliģiju hierarhiju, man allaž ir bijis grūti nostādīt tradicionālo kristietību uz pjedestāla, jo arī citu reliģiju pārstāvju acīs esmu ievērojusi šo pārpasaulīgo debesu dzirksti. (77. attēls)

⁵⁶ Ibid.

Levona Arakeljana fotoattēls viņa mājas muzejā 2023.g. augustā

Ciematā apmeklējām *maturu*. Tas ir kārtīgi uzcelts un sakopts salīdzinot ar daudziem pirmīt redzētajiem *maturiem*. Balta māja ar kārtīgu jumtu un maziem lodziņiem paredz nelielu iežogotu pagalmu ar soliņu. Iekšā ir ierastie priekšmeti: *hačkari*, galdiņš ar smiltīm un svecēm, votīvās baznīciņas, lakati, statuetes, mākslīgie ziedi, vairāki Jaunās Derības eksemplāri un ikonas, kuru vidū ir Jēzus sirds svētbilde.

Spitakavoras klosteris Vajots Dzorā. Brauciens uz Vajots Dzoru katru gadu nu ir pārtapis par rituālu. Neiedomājos Armēniju bez mana vectēva Hamajaka dzimtā Pora ciemata. Apmeklējām gan veco baznīcu Porā, gan Arakeljanu kapus. Devāmies pie ciemata vecākā Mesropa un viņa sievas Tamāras. Pieņemšana kā parasti bija ļoti sirsnīga ar šašlikiem un citiem gardumiem kaukāziešu gaumē. Pie viņiem pilna māja: Tamāras māte, bērni un mazbērni. Dominiks sadraudzējās ar Mesropa mazdēlu. Viņi ilgi spēlējās pie ūdens strauta turpat mājas pagalmā. Dominiks bija sajūsmā no dzīvas vistas, ko Tamāra viņam atļāva paturēt, ieliekot to puikam tieši rokās.

Nākamajā dienā Anahītas vīrs Haruts aizveda mūs augstu kalnos uz Spitakavoras klosteri. Ja kāds jautātu man, kur visā Armēnijas teritorijā man patika visvairāk, tad tas noteikti bija Spitakavoras klosteris. Ceļš uz turieni bija bīstams. Ceļa malā redzējām kādu pieminekli par godu autobraucējiem, kam svētceļojums beidzās neveiksmīgi. Arī šeit varēja braukt tikai ar vaziku. Klosteris atrodas pašā kalna virsotnē. No tā paveras brīnišķīgs skats uz apkārt esošiem kalniem. Tur bija pasakains klusums un daudz saules. Gaiss bija dzidr. Pieņemu, ka man patika tur tādēļ, ka nebija cilvēku. Dēļ liela augstuma tur valdīja patīkams vēsums un pats klosteris bija pavisam mazs un ļoti mājīgs. Jebkurā gadījumā man likās, ka esmu nokļuvusi tuvu debesīm. (78. attēls)

Spitakavora 2023.g. augustā

Informācijas stends klostera teritorijā izrādījās ļoti palīdzošs. Klosteris ir restaurēts divas reizes: laika periodā no 1960. līdz 1970.g. un 2006.g. Kādreiz šeit bija ne tikai baznīca, bet arī mūku celles. Ir zināms, ka klosteris ir uzcelts 1321.g. To uzbūvēja no balta akmens, tādēļ klosteris ir ieguvis nosaukumu “Baltais”. Pēc Gladzoras universitātes aizvēršanas Spitakavora kļuva par svarīgu izglītības un manuskriptu izgatavošanas vietu. Līdz mūsdienām ir saglabājusies sv. Dievmātes baznīca, gavits bez jumta, zvanu tornis un mūris. No iekšpuses tā ir krusta veida baznīca. No ārpuses dievnams ir kvadrātveidīgs ar augstu cilindru, lodziņiem tā zonā un konusveidīgu kupolu. Virs ieejas baznīcā atrodas timpāns ar ciļņiem ornamentālā rāmī.

Iekšā kupola daļā var redzēt cilni ar Kristu un četriem evaņģēlistiem. Var pamanīt uzrakstus akmenī un nišas ar *mukarnas* jeb stalaktītiem. Altāra daļā ir noliktas divas mūsdienu svētbildes ar Dievmāti un sv. Miķeli. Nišās ir *maturiem* raksturīgie atribūti, t.i. papīra svētbildes Rietumu gaumē, krucifiksi un grāmatas. Ir galds ar smiltīm un degošām svecēm. Baznīcas ārpusē sienas grezno *hačkari* un uzraksti. Baznīcas ārējās dienvidu sienas zonā ir cilnis ar krustu. Krusta galos ir piecstūru zvaigznes. Zvanu tornis atrodas pie ieejas gavītā. Tas ir iebūvēts gavita priekšējā sienā. Dominikam tas ļoti iepatikās. Viņš ilgi raustīja aiz virves un klostera zvana skaņas izplatījās tālu pār apkārtējiem kalniem. Pie baznīcas ir *hačkari* un kapakmeņi. Visievērojamākais pieder armēņu nacionālajam varonim Gareginam Nždeham (+1955.). Viņu apglabāja šeit slepeni 1987. g. Kopā ar Harutu nokāpām nedaudz zemāk pa taciņu. Šeit ir ūdens avots un soliņi ar

galdu. Kamēr Ramūnas un Dominiks staigāja apkārt, mēs ar Harutu pasēdējām pie galda un mierīgi parunājām. Šķita, pasakaino miera izjūtu šai neparastajā vietā nekas nevarētu iztraucēt. Braukt prom negribējās, bet nu bija jāatgriežas Vaikā. Pavadījuši nakti Vajots Dzorā, bijām spiesti doties uz Erevānu, jo tuvojās laiks lidot uz Latviju.

Surb Astvatsatsin maturs Erevānā. Erevānā mūs sagaidīja Haruts ar ģimeni. Viņi ielūdza pie sevis radus un mums bija iespēja pavadīt laiku lielās armēņu ģimenes lokā. Pirms lidojuma apmeklējām unikālo paklāju muzeju, kur Ramūnas nopirka man mazu ar rokām darināto tepiķi kā piemiņu no Armēnijas. Uz atvadām mums bija iespēja apskatīt kādu jaunu sv. Dievmātes vārdā nosauktu *maturu* Erevānā Hrazdana upes krasta ielā. Tā vēsturi man nav izdevies izdibināt, bet izskatās, ka *maturs* ir uzcelts pavisam nesen. Pārsteidz tas, ka lauku reliģija ir pārstāvēta arī pilsētā. (79. attēls)

Svētās Dievmātes (Surb Astvatsatsin) *matur* Erevānā 2023.g. augustā

Uz *maturu* ved kāpnēs ar metāla margām. Labajā rokā no kāpnēm atrodas jauno *hačkaru* rinda. *Matur* ir neliela taisnstūra māja ar kvadrātveidīgu torni, kuram ir piramidālas formas jumts. Jumtu kronē krusts. Gan mājas, gan torņa jumts ir no dakstiņiem. *Maturu* apmeklē diezgan aktīvi. Tur iekšā ir cilvēki gan dienas, gan nakts laikā. Nekad *maturos* neesmu redzējusi tik daudz reliģisko priekšmetu. Sienas ir aizņemtas ar lielākām un mazākām svētbildēm, krucifiksiem katoļu gaumē un votīvām baznīcīnām. Lūgšanu krelles un kaklā karināmie krustiņi lielā daudzumā nokarājās no kvadrātveidīga lampas rāmja, kas savukārt ar metāla ķēdēm bija piestiprināts kaut kur augšā. Pie *matura* atradās nožogota platforma, kas ir domāta saviesīgiem pasākumiem. Neskatoties uz to, ka arhitektūras komplekss izskatās nedaudz provinciāls, tas bija

samērā gaumīgs, mājīgs un sakopts. Brūni, oranži un gaiši pelēki un balti *hačkari* kontrastēja uz tumši pelēko akmeņu un tumši brūnā kalnu ieža fona. (80. attēls)

Svētās Dievmātes (Surb Astvatsatsin) *maturs* Erevānā 2023.g. augustā

2024.g. braucieni uz Armēniju

Nākamais brauciens uz Armēniju bija tikai pēc gada. Šķita, pagājusi vesela mūžība. Lidojām trijātā ar Ramūnasu un Dominiku. Ramūnas bija aizmirsis autovadītāja tiesības un mašīnu mums lidostā neiedeva. Ar Dominiku saslimām ar kovidu, tādēļ zaudējām nedēļu nīkuļojot Erevānas viesnīcās. Bija jānogaida 7 dienas līdz izveselosimies. Pirmais viesu nams neatbilda nekādiem Eiropas kritērijiem, tādēļ nomainījām to pret ķīniešu viesnīcu. Tā gan bija diezgan komfortabla un mājīga. Ķīniešu tautības puisi nerunāja nedz armēniski, nedz angliiski. Sazināšanās notika caur *google translate* vietni internetā. Ķīnieši bija ļoti izpalīdzīgi un izpildīja visas mūsu velmes. Netālu no *reception* galda pie sienas ieraudzīju kādas dievības attēlu. Apvaicājos par to. Ķīnieši paskaidroja, ka tas ir ķīniešu dievs pērtiķis, kura vārds ir Suņ Ukun. Saskaņā ar 16.gs. beigās sarakstīto romānu “Ceļojums uz Rietumiem” viņam ir uzvarošā Budas un lielā brīnumdarītāja statuss. Suņ Ukunam ir zināmas paralēles ar prominentu indiešu dievu Hanumanu. Pateikušies ķīniešiem par izcilo apkalpošanu, no viesnīcas pa taisno devāmies pie Haruta, kurš kā parasti bija ārkārtīgi viesmīlīgs izmitinot mūs pie sevis.

Mans radnieks Haruts dzīvo jaunā Erevānas rajonā elitārā daudzstāvu mājā Adonci ielā. Šeit īpaši patīk mūsu dēlam Dominikam. Viņš ir gatavs palikt pie Haruta onkuļa un Sonas tantes dzīvoklī bezgala ilgi. Bērniņa ir jāpavada Indijā. Tā kādreiz teica mana Maskavas draudzenes etnoloģe Svetlana Rižakova. Ar visu atbildību varu attiecināt šos vārdus uz Armēnijas kontekstu. Šķiet nekur bērnus nemīl vairāk kā Armēnijā. Mīlestība un lutināšana – tas ir stāsts par bērniņu Armēnijā. Mūsu puika to labi jūt un katru reiz atgriežas Latvijā ar lielām asarām.

Es savukārt apbrīnoju vietējo infrastruktūru. Lielo daudzstāvu māju pirmajā stāvā ir izmitinājušies neskaitāmie veikaliņi: saldumu, dārzenu un augļu, gaļas, tējas un kafijas veikali. Ir sporta zāles, frizētavas, šūšanas darbnīcas, apģērba un grāmatu veikaliņi, kā arī mājīgas kafejnīcas jebkādi gaumei. Vietējie iedzīvotāji ir gana izlutināti un labi zina, kurā bodē var dabūt vislabākās pupas, gaļu vai kafiju. Vasaras tveice un Austrumu bazāram raksturīgā gaisotne – reizēm atminos to, kad esmu aukstajās Rīgas ielās.

Matagh. Atlikušais laiks pēc karantīnas bija paredzēts Vajots Dzora un Sjunika apmeklēšanai. Vispirms aizbraucām uz Vaiku, kur ieplānojam pavadīt divas nakts. Pie Anahītas viesojās bērni, viesnīcās vietas vairs nebija, tādēļ ir nācies sarunāt naktsmājas pie svešiem cilvēkiem. Sazinājos ar savu pirmo armēņu radnieku Eminu par tikšanās iespēju. Viņš teica, lai tik braucam, viņi esot mājās. Kad tikām līdz Emina mājai, izrādījās, ka uz vietas ir tikai viņa meita Amalika. Viņa paskaidroja, ka visa ģimene piedalās *matagha* svinībās. Drīz atbrauca Emins un aizveda mūs pie savas sievas Mane radniekiem, kuri sanāca kopā uz maltīti. *Matagh* eiropiešu uztverē ir kāda aizvēsturiska un mežonīga reliģiska prakse, kas ir saistīta ar dzīvnieku upurēšanu. Ir domājams, ka tai ir senākas, pirms kristīgās saknes. Oficiālā baznīca ir mēģinājusi *mataghu* apkarot, tomēr veltīgi. Negribīgi, bet baznīcai ir nācies to daļēji integrēt kristīgajā ortopraksē. Kā jau esmu norādījusi, Armēņu Apustuliskā baznīca mēdz paskaidrot, ka *mataghu* nav pareizi saukt par upurēšanu, jo pēdējais upuris bija pats Kungs Jēzus Kristus. *Mataghu* iesaka nesaistīt ar upurēšanu, ko praktizēja Israēla tauta, bet gan izprast to kā mīlestības uz Dievu un tuvāko aktu. Ja kāds grib kaut ko izlūgties vai par kaut ko pateikties Dievam, tad nokauj mājlopu. Ja var atļauties, tas varētu būt auns. Ja ienākumi ģimenē ir pieticīgāki, tad nokauj gaili vai vistu.

Pirms šīs asiņainās padarīšanas ar upurējamo dzīvnieku apstaigā baznīcu un ieliek viņa mutē priesterā pasvētīto sāli. Tad mājlops ir nokaujams un izvārāms katlā. Ar gaļu mēdz pacienāt citus cilvēkus. Šai praksei, kas ir izplatīta ne tikai Armēnijā, bet arī armēņu diasporā, ir kas līdzīgs ar Vecajā Derībā aprakstīto ebreju upurēšanu. Izskatās, ka armēņi ir pieņēmuši krietni vairāk pirms kristīgā jūdaisma elementu, nekā Rietumu kristieši. Kādreiz vēl studentu gados iedziļinoties armēņu tautas leģendās un sv. Narekas Grigora *Želabu grāmatā*, biju ievērojusi biežas atsauces uz Vecās Derības personāžiem un sižetiem. Tanī pat laikā *matagha* praksē, ko biju jau pieminējusi stāstā par Tamāru un Čikivanku, ir maģiskā pasaules skatījuma elementi. Putnu upurēšana ir raksturīga animismam un šamanismam, kas robežojas ar maģiju.⁵⁷

⁵⁷ Šamanisms pats viscaur ir maģisks. (L.G. Taivana piezīme.)

Mums paveicās ierasties uz pasākuma saviesīgo daļu. Cik labi, ka nav nācies redzēt, kā kāva vistu. Tas bez šaubām būtu lielisks materiāls pētniecībai, tomēr tā ievākšanai man pietrūkst dūšas. Mums pastāstīja, ka autokatastrofā no nāves izglābās kāds Mane radnieks. Par pateicību Dievam ģimenes locekļi nolēma izpildīt *mataghu*. Mūs pacienāja ar trekno vistas zupu un izcilo armēņu vīnu. Biju laimīga, jo satiku tur Emina onkuli Virabu, kurš kādreiz stāstīja man par Dievmātes vīziju Martiroso baznīcā. Parādījās iespēja saņemt piekrišanu viņa pieredzes publiskošanai.

Devāmies uz vectēva ciematu Poru, kur vispirms apmeklējām baznīcu. Pie šīs baznīcas kādreiz atradās Arakeljanu māja, tādēļ šī vieta man ir īpaša. Kādu laiku pastaigāju pa baznīcu, uztaisīju dažas bildes. Apbrīnoju šeit parādījušos lielo žēlsirdīgā Jēzus bildi, kas ir saistīta ar Viņa parādīšanos sv. Faustīnai Kovaļskai. Tad iegāju sakristejā altāra labajā pusē. Tur mani piemeklēja neparastas emocijas. Telpa bija tumša. Pa nelielo lodziņu tajā ielavījās saules stari. Pa logu varēja redzēt zaļo lapotni, ar ko spēlējās viegls vējiņš. Es jutos šeit tik labi. Šķita, tās ir manas mājas. Likās, esmu tāda Latvijas priede, kuras saknes ir šeit Porā. Es nevēlējos iet prom. Gribējās palikt šeit mūžīgi. Laikam jau tā darbojas ģenētiskā atmiņa. Apciemojām ciemata vecāko Mesropu un viņa sievu Tamāru. Abi divi viņi ir tādi saules cilvēki ar dāsnu sirdi. (81. attēls)

Pora baznīcas altāris 2024.g. augustā

Mališkas baznīca. Vizīte uz Vaiku iekrita svētdienā. Gribējām piedalīties liturģijā, tomēr tāda iespēja mums neradās. Vaika baznīcā svētdienas *Patarag* (liturģija) nenotika. Aizbraucām uz netālu esošo Mališkas ciematu. Tur bijām pirmo reizi. Arī tur dievkalpojums nenotika, toties mums bija iespēja apbrīnot tur esošo svētās Annas dievnamu. Tas ir uzcelts pavisam nesen

2000.g. un ir īpašs ar saviem gleznojumiem. Ir interesanti tas, ka sienas armēņu manierē apgleznotas nav atšķirībā no griestiem. Šādu interesantu risinājumu biju ievērojusi arī citur, piemēram Abovjanā. Altāra telpa apsīdas formā izskatās diezgan lakoniska. Altāris ir baltā krāsā ar tradicionālo Dievmātes ikonu centrā. Apsīdas daļā apgleznoti ir tikai griesti. Šeit ir attēlots Svētais Gars baloža izskatā ar stariem, kas it kā izplūst no Viņa un izveido sfēru, kuru savukārt ieskauj mākoņi. (82. attēls)

Mališkas baznīcas altāra telpa 2023.g. augustā

Šādi stari ir attēloti arī kupola daļā. Zem kupola cilindra daļā ir lodziņu rinda, kas ļauj saulei apgaismot kupolu no iekšpuses. Zem kupola griestu daļā nervīru ierāmētā kvadrāta četros stūros ir attēloti serafi, katrs ar sešiem spārniem. Baznīcas konstrukciju atbalsta nervīras baltā krāsā, kas kontrastē ar pelēko akmeni, no kura ir uzcelta ēka. Nervīras izveido griestos segmentus, kas izskatās kā apgleznotas nišas. Gleznojumi stilistikas ziņā atgādina armēņu miniatūras mākslu un piedāvā dažādus sižetus no Jēzus Kristus dzīves, ieskaitot Viņa krustā sišanu un augšāmcelšanos. Jēzus Kristus uz troņa debesu valdnieka lomā ir attēlots balkona daļā, arī uz griestiem. Šeit ir uzgleznoti arī evaņģēlisti.

Pievērsu uzmanību krucifiksam Rietumu gaumē, kas ir pakārts pie ieejas sakristejā baznīcas kreisajā pusē. Vairāki Pestītāja attēli liecina par vizuālās kristoloģijas paņēmieniem mūsdienu

Armēnijas baznīcās, kas atkal liek pārliccināties par to, ka armēņu praktiskajā teoloģijā ienāk jauni, t.i. karitatīvā rakstura elementi. Dievnamu rotā greznas apzeltītas lampas ar baltās apgleznotās keramikas elementiem. Lampas imitē milzīgus svečturus. Dievnama eksterjers ir lakoniskāks, bet ir iespaidīgs ar ģeometrisko formu pareizību. Apkārt ieejai ir kolonnas imitējošie pilastri un arkas. Vīrs durvīm arī ir neliela arkāde ar trīs arkām.

Baznīcas Verišenā un Gorisā. Pēc dienas, ko pavadījām Vajots Dzorā, devāmies uz Sjuniku. Mums bija paredzēts apmeklēt radniekus, kurus nekad nebiju satikusi klātienē. Pirms šīs vizītes ar Šoghiku biju komunicējusi caur Whatsapp lietotni, un tas bija vēl pirms deviņus mēnešus ilgās Artsakhas (Kalnu Karabahas) blokādes 2023.g. Viņas meita Meline ieprecējās ģimenē no Artsakhas un tādēļ jau labu laiku dzīvoja tur. Neilgi pirms blokādes sākuma Šoghika nolēma apciemot meitu un mazbērnus. Par nelaimi blokāde sākās viņas vizītes laikā un Šoghika vairs neizkļuva no turienes ārā. Man bija iespēja šajā smagajā visai Armēnijai un īpaši artsakhiešiem periodā runāties ar viņu pa telefonu. Viņas balss tad izklausījās diezgan nomākta. Viņa stāstīja gan par to, kā cilvēki pilsētās badojas, gan par bailēm, kuras izcēlās dēļ nezināšanas. 2023.g. 19. septembrī Azerbaidžāna uzsāka karadarbību bloķētajā armēņu Kalnu Karabahā, kas beidzās ar daudzu cilvēku pazušānu bez vēsts, Lačinas koridora atvēršanu un reģiona iedzīvotāju strauju izceļošanu. Saskaņā ar statistiku Artsakhu atstāja visi armēņi, t.i. 120 tūkstoši. Toreiz sekojot ziņām internetā ļoti pārdzīvoju par radiem un mēģināju viņus sazvanīt, bet veltīgi. Visbeidzot saņēmusi labās ziņas no Šoghikas meitas Meline par viņu veiksmīgo izceļošanu no Artsakhas un ierašanos Gorisā, es nolēmu vasarā obligāti viņus apciemot. Tādēļ 2024.g. augustā iepļānojām braucieni uz Gorisu.

Biju pārsteigta par pilsētu, kas atšķirībā no daudzām citām Armēnijas pilsētām izskatījās gaumīga un pārtikusi. Gan daba šajā kalnainajā rajonā, gan mājokļi sagādāja acij prieku. Noīrējām telpas privātajā sektorā augstu kalnos un tās arī nelika mums vilties. Pa dienu nolēmām apskatīties turpat tuvumā Verišenā esošās baznīcas un tad uz vakara pusi apciemot radus.

Mēs aplūkojām divas baznīcas, kuras izskatījās ļoti līdzīgas. Pirmā bija 17.-18. gs. surb Noraknuņq baznīca. Tā atrodas samērā vientuļā vietā. Netālu no tās ir uzcelta kāda māja, kas neatņem šai vietai zināmu noslēpumainību. Mani pārsteidza tas, ka baznīca ir uzbūvēta uz nelīdzenas vietas, tādēļ vienā galā taisnstūra baznīcas siena ir krietni īsāka par sienu celtnes otrajā galā. Tai pusē, kur siena ir īsa, Dominiks uzkāpa uz divslīpju jumta un apsēdās uz tā kores. Baznīcai nav torņa. Tā ir uzcelta no lieliem akmeņiem un izskatās pavisam vienkārša. Apsīdas daļā un arī pretējā pusē sienā ir krusta veida lodziņš. Vīrs koka durvīm no ārpuses un sānos sienā ir iemūrēti vairāki *hačkari*. Daži no tiem ir apauguši ar zāli. Daži citi *hačkari* ir pieslieti pie baznīcas sienas. (83. attēls)

Noraknunka baznīca 2023.g. augustā

Vietējie puikas atnesa atslēgas un ielaida mūs iekšā. Altāra telpa baznīcas apsīdas daļā ir sakārtota. Paaugstinājums un altāra galds ir izgatavoti no jauna materiāla, t.i. no labi slīpētām akmens plāksnēm, kas kontrastē ar vecajām baznīcas sienām. Altāris ir papildināts ar tradicionālo Dievmātes ikonu un aizskarū. Acīmredzot tas nozīmē, ka baznīcā vismaz reizēm notiek liturģija. Uz sienas malas un nišās ir *maturiem* raksturīgie cilvēku sanestie dāvinājumi: krucifiksi, svētbildes, votīvās baznīciņas, statuetes un ziedi.

Ramūnas norādīja uz kādu lielu plakanu akmeni pie baznīcas ar izžuvušiem asins traipiem uz tā, kas ir palikuši pāri pēc nesen izpildītā uz akmens *matagha*. Dominiks arī izrādījās acīgs. Viņš aizveda mani pie neliela blakus dievnamam esošā *matura*, kas līdzīgi baznīcai ir uzcelts no lieliem akmeņiem. Starp akmeņiem nelielā dobumā ieraudzīju nokautu gaili. *Matagha* dalībnieki acīmredzot izgriezā un paņēma līdzīgu gaļu, bet to, kas nav ēdams, iebāza starp akmeņiem. Sakarā ar to, ka lietas, kuras dāvina *surbiem*, nav pieņemts aiztikt, gailis te laikam arī paliks vēl ilgi līdz galīgi izzūs. (84. attēls)

Matagha pēdas matura sienas iedobumā pie Noraknunka baznīcas 2024.g. augustā

Otrā baznīca gan atrodas apdzīvotā vietā turpat Verišenā. Netālu no tās atrodas kāda valsts iestāde un neliels baseins ar ūdeni. Tur peldējās vietējie puikas. Tai tveicē tas nebija brīnums. Mūsu puika arī gribēja izpeldēties, mēs ļāvām. Viņš iepatikās zēniem baseinā. Viņi visu laiku apskāva Dominiku laikam jau tādēļ, ka viņa blondie mati šķiet daudziem armēņiem neparasti. Pa to laiku citi vietējie puisi nolēma nopelnīt uz mūsu rēķina palūdzot naudu par peldēšanos baseinā. Šī krāpšanās izbojāja iespaidu par seno baznīcu, bet jebkurā gadījumā tās apmeklējums bija tā vērts. (85. attēls)

Surb Hripsimē baznīcas apsīdas daļa. Verišena 2023.g. augusts

4.gs. uzceltā surb Hripsimē baznīca no ārpuses atgādināja surb Noraknunka dievnamu. Tai arī ir taisnstūra forma un tā ir uzcelta no visāda izmēra akmeņiem. Virs ieejas ir ciļņi timpāna daļā un augstāk krusta veida lodziņš, tāds pats, kādus jau redzējām Noraknunka dievnamā. Kas zina, var gadīties, ka Noraknunka baznīcu uzcēla pēc svētās Hripsimē dievnama parauga. Augšā divslīpju jumts bez torņa ir bagātīgi apaudzis ar zāli. Vienā baznīcas galā atrodas apsīda, kas ir redzama ne tikai no iekšpuses, bet arī no ārpuses. Apsīda izskatās kā pusaplis, kas ir savienots ar sienām pa taisno, bez izciļņiem. Laikam tādēļ no ārpuses baznīca atgādina tādu kuģi vai Noasa šķirstu, kādu nu es to esmu allaž iztēlojusies. Baznīcas iekšpusē ieraudzījām gluži vienkāršu telpu ar vienu jomu. Altāra telpa izrādījās tukša. Arī sienu nišās neieraudzījām armēņu vecajām baznīcām un *maturiem* raksturīgo atribūtiku, ko parasti mēdz sanest cilvēki, tikai galdu ar degošām svecēm. Pie baznīcas apbrīnojām vecos *hačkarus* un aprakstītos kapakmeņus, tai skaitā tādus, kas izskatās kā akmens plāksnes ar vienkāršiem, bet intriģējošiem ciļņiem, kas shematiski attēlo cilvēka figūru. Ir iespaidīgi šie senie akmeņi. Bija grūti iedomāties, ka šis dievnams ir sešpadsmit gadsimtus vecs. Tā nu laikam bija vissenākā baznīca, kādu vien redzējām Armēnijas teritorijā.

Pēc Verišenas iebraucām Gorisa sv. Grigora Apgaismotāja baznīcā, kas ir uzcelta 1904. g. To iesvētīja, lai gan tai trūka kupola un altāra, kurus uzbūvēja tikai 20.gs. beigās. Padomju laikos dievnamu izmantoja kā noliktavu un ģeoloģijas muzeju. Katolikoss Garegins I iesvētīja dievnamu atkārtoti, padarot to par savu rezidenci. Uz baznīcu ved dekorēti metāla vārti arkas formā. Spriežot pēc tā, ka baznīcas iekšpusē ir masīvas kolonnas, kas atbalsta vēdekļveida

kupolu uz cilindra, kas savukārt ir dekorēts no ārpuses ar arkatūru, dievnamu var attiecināt uz kupola bazilikas baznīcu grupu. (86. attēls)

Sv. Grigora Apgaismotāja baznīca Gorisā 2023.g. augustā

Tie interesantākie šai dievnamā ir gleznojumi, it īpaši tas, kas ir apskatāms apsīdas daļā. Virs tradicionālā altāra ar Dievmātes un bērna Jēzus svētbildi pašā centrā ieraudzījām Jēzus Kristus Pantokratora attēlu. Viņš ir uzgleznots uz balta fona ar zelta elementiem. Virs Kristus galvas ir Svētais Gars baloža izskatā, bet sānos ir eņģeli, pa trīs katrā pusē. Apkārt altārim ir sv. Grigora Apgaismotāja un, domājams, sv. Hovhana Vorotneci attēls. Šis sienu gleznojums altāra daļā izskatās ļoti neparasts un atgādina tradicionālos ķīniešu gleznojumus uz baltajiem keramiskajiem traukiem. Gorisas un tā apkaimes apmeklējums ar tā savdabīgajām baznīcām un radniecīgo Šoghikas viesmīlību man vēl ilgi paliks atmiņā.

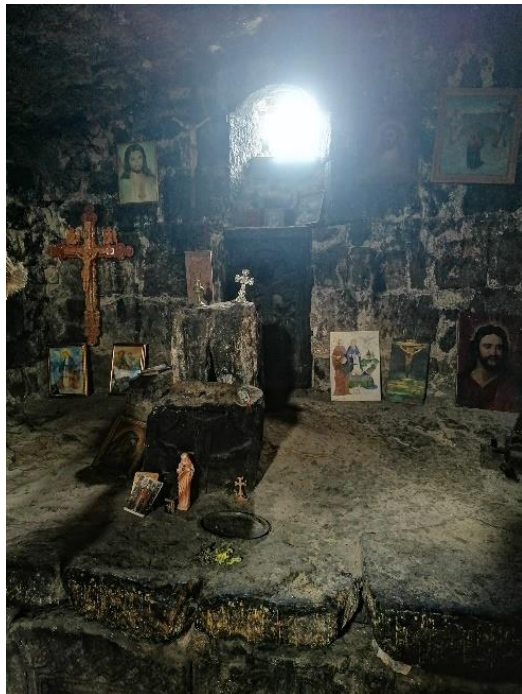
Gajanē Hačatrjana un viņas *surbs*. Par Gajanē Hačatrjanas unikālo pieredzi esmu jau rakstījusi. Sakarā ar to, ka Latvijas Universitāte pieprasīja sadabūt respondentu piekrišanu viņu pieredzes publicēšanai, man bija iespēja vēlreiz tikties ar tiem cilvēkiem Armēnijā, kuri kādreiz atklāja man savu sirdi. Viena no tiem ir Gajanē. Sarunājām tikšanos un kopā ar Ramūnasu devāmies pie viņas uz Noravanu. Gajanē sagaidīja mūs pie sava *matura* durvīm kā tuvus draugus. Tas mani aizkustināja. Viņa palūdās par katru no mums, atbildēja uz visiem maniem

jautājumiem, uzdāvināja lūgšanu krelles un ieteica aizbraukt uz viņas *maturu* Armēnijas ziemeļrietumos, to pašu, kur viņu uzrunā *surb* Gevorks. Uz atvadām apskāvusi viņu, izgāju no *matura* ārā un ieraudzīju vairākus cilvēkus, kas stāvēja rindā, gaidīdami, kad Gajanē varēs viņus pieņemt.

Mēs sekojām Gajanē aicinājumam apciemot viņas svēto Gjulararakas (Gjulararak) ciematā un uzreiz devāmies uz Armēnijas ziemeļrietumiem. Mazāk kā pēc trīs stundām mēs nokļuvām Gjulararakā, kur izkāpjot es jautāju vietējiem par *matura* atrašanās vietu. Nez kāpēc, man norādīja uz pussadrupušu 19.gs. baznīcu, tomēr tā nebija tā vieta, kas mums bija vajadzīga. Gajanes *maturu* atradās ārpus ciemata kalna galā vientuļā vietā. Kā sapratu, Gajanē ar savu vīru šo *maturu* atjaunoja. Atradām to ne uzreiz. Celtne nedaudz atgādināja Sjunikā redzēto Noraknunka baznīcu. *Maturu* bija uzcelts no lieliem akmeņiem. Plakanais jumts bija apaudzis ar zāli. Ēkai bija taisnstūra forma. Vīrs ieejas nojume, uz jumta bija krusts. Apkārt bija vecie kapakmeņi un *hačkari*. Visur apkārt ziedēja kādas dzeltenas kalna puķes. Iekšā pa nelielo lodziņu iespīdēja saule. Visa *maturā* esošā atribūtika, ieskaitot akmeņus, svētbildes un krucifiksus, kā arī zemie griesti noskaņoja uz attiecībām ar htonisko jeb horizontālē esošo garīgo realitāti. Pakavējušies kādu laiku Gajane sirds mitekļi mēs devāmies atpakaļ pa citu ceļu. Pa taciņu un *matura* pusi čāpoja apmēram 7-8 gadus vecs puisītis ar ieģipsēto roku. Viņš nesa kaut ko iesaiņotu audeklā, kas visdrīzāk bija surbam Gevorkam paredzētā dāvana. Domāju, ka kāds no vecākiem vai vecvecākiem aizsūtīja viņu pie *surba*, lai puika varētu izlūgties no viņa veselību. ((87., 88. attēls)

Surba Gevorka *maturs* Gjulagarakā 2024.g. augustā

Surba Gevorka *maturā* Gjulagarakā 2024.g. augustā

Pa ceļam uz Erevānu Spitaka piepilsētā ceļa malā ieraudzījām interesantu iegarenu monumentu, kas izskatījās pēc savdabīga torņa un vienlaikus atklātā paviljona. Improvizēto torni kronēja metāla krusts. Iekšā ieraudzījām kaut ko līdzīgu akmens altārim galda izskatā. Uz tā bija Dievmātes ikona rāmī un mazākas cilvēku sanestās svētbildes. Pie sienas pieslieta atradās vēl viena Dievmātes svētbilde pareizticīgo stilā. Šādu monumenta veida *maturu* Armēnijas teritorijā es redzēju pirmo reizi. Mēs apmeklējām Spitaka Augšāmcelšanās baznīcu, ko uzcēla pēc zemestrīces iznīcinātās baznīcas vietā. Dievnams ir liels ar tradicionālo kupolu, zvanu torni un armēņu baznīcām piemītošo interjeru. Pārsteidza paklāji, kuri šai baznīcā ir uzlikti uz baznīcas soliem.

Svētās mirres (eļļas) svētīšanas svētki 2024.g. septembrī. Vasaras brauciens izrādījās īss. Man bija cerība, ka atgūšu kovida dēļ pazaudētās dienas septembra beigās. Tas bija mans pēdējais brauciens uz Armēniju, un lai gan tas noteikti nav pēdējais, tieši stāsts par Svētās mirres svētīšanas svētkiem (*Meronorhnek*) un atjaunotās Ečmiadzinas katedrāles apmeklējumu lai kronē šīs manas ceļojumu piezīmes. Mirres (grieķu χρίσμα, μύρον, arm. ՄԻՐՆՈՒ, krievu миро) fenomens, lai gan ir klāt Romas katolicismā, eiropieša mentalitātei ir svešs. Tādu ievērību, kāda mirrēm ir Austrumu baznīcā, vai tā būtu Armēņu Apustuliskā vai Pareizticīgo baznīca, Rietumu kristietībā neatradīsim. Sakarā ar to, ka armēņiem šie svētki ir svarīgs notikums, kas norisinās ik

pēc septiņiem gadiem, izdomāju šogad aizbraukt uz Armēniju un ieraudzīt šos svētkus savām acīm.

Svētās mirres svētīšanai bija jānotiek 2023.g. septembrī, tomēr tieši šajās dienās notika jau pieminētā armēņu izceļošana no Artsakhas, kas kļuva par nacionālo traģēdiju. Mirres svētīšanu nolēma pārcelt uz nākamo, t.i. uz 2024. gadu. Acīmredzot tieši tādēļ ceremonijai notiekot daži cilvēki aiz aizkustinājuma raudāja. Ečmiadzinā bijām ieradušies kopā ar manu universitātes kolēģi, speciālistu Baznīcas vēsturē, priesteri Andri Priedi, Rīgas Grigora Apgaismotāja draudzes locekli Ovsannu un viņas ģimenes locekļiem. Baltijas valstu diecēzes bīskaps Vardans Navasardjans bija sagādājis mums ielūgumus, tādēļ ieturējuši pieticīgu maltīti netālu no Ečmiadzinā, mēs devāmies uz viesiem paredzēto norobežoto zonu brīvdabas altāra priekšā. Altāra telpā zem nojumes, kur bija jānotiek ceremonijai, apsegts jau stāvēja liels trauks ar sagatavoto eļļu. Laiks bija patīkami silts. Spīdēja saule, zilajās debesīs virs galvas lidinājās putni un droni, ar kuru palīdzību veica filmēšanu no gaisa. Mūsu priekšā bija nostādīts liels ekrāns, un kaut kas tai visā atgādināja man Aglonas svētkus Latvijā augusta mēnesī.

Svētīt mirri Armēņu Apustuliskajā baznīcā var tikai katolikoss. Armēņi uzskata, ka pirmais, kas atnesa svēto mirri uz Armēniju, bija apustulis Tadejs. Šīs pirmo eļļu vēlāk sajauca ar Grigora Apgaismotāja (Grigor Lusavorič) pasvētīto, un tā tas notiek līdz mūsdienām. Katru reizi, kad norisinās šī ceremonija, jaunajai eļļai piejauc klāt veco, tādā veidā nododot dievišķo žēlastību tautai gadsimtu gaitā. Pēctecības mehānisms ir būtisks reliģiskās tradīcijas translācijā daudzās reliģijās. Ir zīmīgi arī tas, ka mirru klātbūtne nodrošina armēņiem un armēņu valstij politisko drošību. Armēņu Apustuliskā baznīca allaž ir turējusies savrup un nevelējās pievienoties nevienai citai Austrumu baznīcai, jo tās neatkarība gāja roku rokā ar valsts brīvību. Katolikossam iedotās pilnvaras svētīt mirri, ap ko simboliskā veidā pulcējas nacionālā baznīca, kļuva īpaši svarīgas, kad valsts zaudēja suverenitāti. Tas nozīmē, ka mirres svētīšana ir ne tikai reliģiska lieta, bet arī politiskās varas apstiprinājuma instruments. Ar to ir saistīta armēņu lielā emocionālā piesaiste mirrei un tās svētīšanai. Mirres uzdevums ir saglabāt armēņu nacionālo garu dzimtenē un plašajā diasporā. Būt svaidītam ar mirri nozīmē būt piederīgam armēņu tautai. Šajā sakarā ir interesanta katolika Garegina I piezīme: piere, ko ir svaidījusi svētā mirre, ir saukta par armēņa pieri. “Nu tagad esi kļuvis par armēni”, – tie ir vārdi, kurus mēdz teikt pēc iestiprināšanas sakramenta saņemšanas jeb svaidīšanas ar mirri, kas seko uzreiz pēc kristībām. Tautā ir populāras specifiskas ar mirri saistītās parunas, kas norāda uz fenomena vienreizējo svarīgumu armēņu vidū.⁵⁸

Par mirres svētīšanas prakses aizsākumiem katrai baznīcai ir sava versija. Visas tās saista mirri ar Jēzu Kristu un apustuļiem un aktīvi atsaucas uz Svētajiem Rakstiem. Ar to sakritība beidzas. Jautājums par to, kad baznīca ir sākusi praktizēt mirres svētīšanu un svaidīšanu ar to, paliek atklāts. Kā pirmo vēsturnieku, kas atceras mirri, armēņi piemin Agathangeghosu (Arm. Ագաթաղոցի, CXVIII), kurš dzīvoja 5.gs. un sarakstīja grāmatu par Armēnijas vēsturi. Viņš

⁵⁸ Akop Keseian, Vardan Devrikian, *Sviatoe miro*, per. Horen Dilanian (Pervopristolnii Sviatoe Echmiadzin, 2001), 5-6, 16, 31-32, 35, 41.

apraksta ķēniņa Trdata un 150 tūkstošu kareivju kristīšanu Eifratas upes ūdeņos, kuras laikā Grigors Apgaismotājs esot arī svaidījis viņus ar mirri. Pēc Agathangehosa liecības to pavadīja brīnums: eļļa nokļuvusi upes ūdenī esot riņķojusi ap kristāmajiem. Izņemot to cilvēki esot pieredzējuši upes straumes apstāšanos un gaismas staba ar to kronējošā krusta vīziju.⁵⁹

Pareizticīgo baznīca kā pirmos, kas apraksta mirri, piemin Pseido-Dionīsiju, Antiohijas Teofilu, Tertuliānu, Aleksandrijas Klementu, pāvestu Kornīliju, Jeruzalemes Kirilu, Nazianzes Gregoru.⁶⁰ Slimnieku sakramenta kontekstu piemin Origenis, Jānis Hrizostoms, Aleksandrijas Kirils u.c.⁶¹ Kristīgajos Rietumos svaidīšanas ar mirri prakse kombinācijā ar roku uzlikšanu ir aizsākusies 4.-5. gs. Saskaņā ar Akvīnas Toma sniegto liecību Svēto Garu nodod tikai ar mirres starpniecību bez roku uzlikšanas tikai sākot ar 13.gs. Slimnieku sakramenta gadījumā mirri kristīgajos Rietumos sākuši lietot 8.gs. Diskusijās par slimnieku sakramenta aktualitātēm ņēma dalību sv. Bonaventūra un sv. Akvīnas Toms.⁶²

Mirri mēdz pagatavot īpašā veidā. Galvenā sastāvdaļa šeit ir tīrā olīveļļa, kurai pievieno balzāmu (balzāma koka mizas sula) un 40 citus komponentus⁶³. Tie ir aromātiskā vīraka paveidi, ziedi, smaržīgo augu zaru un sakņu treknās sulas. Mirres pagatavošana nav vienkārša procedūra, jo paredz kaut vai balzāma mīkstināšanu ar linsēklu eļļu, lai tas kā diezgan blīva substance nenosēžas katla dibenā un labi sajaucas ar olīveļļu. Atsevišķi vāra olīveļļu un atsevišķi balzāmu. Pārējos 40 komponentus samaļ, sijā un atsevišķā katlā sajauc kopā ar kādu olīveļļas daudzumu, vīnu, rožūdeni un citām ziedu sulām. Šo katlu ar 40 komponentiem ieliek vēl vienā katlā ar verdošu ūdeni un vāra uz lēnas uguns divas diennaktis. Tad nogaidot divas dienas, šo smaržīgo esenci izkāš un uzglabā līdz ceremonijas sākumam. Un tā kopā ir sagatavoti trīs mirres pamatkomponenti: olīveļļa, mīkstināts un izvārīts balzāms un smaržīgā esence. Pagatavojot mirri tādā veidā, armēņu teologi atsaucas uz Vecās Derības *Exodus* grāmatu 30, 22-25, kur Dievs pamāca Mozu, kā pagatavot mirri svētīšanai. Ir būtiski tas, ka jebkura mirres sastāvdaļa simbolizē kādu tikumu vai kvalitāti, kas asociējas ar Vecās Derības personāžiem, bet visu to sajaukums mirrē ir uzskatāms par pašu Kristu Svaidīto.⁶⁴

Kas attiecas uz mirres svētīšanas ceremoniju, tad tā sākās ar svinīgajām baznīcas zvanu skaņām un kora dziedāšanu, kas pavadīja procesiju no Ečmiadzinas katedrāles uz ceremonijas norises vietu. Katolikoss zem baldahīna nāca bīskapu pavadībā. Vienā rokā viņam bija zizlis, otrajā zelta krusts, ar ko viņš svētīja tautu. Bīskapi nesa relikvijas, kas ir nepieciešamas mirres svētīšanas

⁵⁹ Ibid., 13. Teksts ir pieejams krievu tulkojumā *Agatangelos* (CXVIII, s. 833), [Агатангелос. История обращения Армении в христианство. СПАСИТЕЛЬНОЕ ОБРАЩЕНИЕ СТРАНЫ НАШЕЙ АРМЕНИИ ЧЕРЕЗ СВЯТОГО МУЖА-МУЧЕНИКА](#), skatīts 16.11.2024.

⁶⁰ D.B. Makarii, episkop Vinnickii, *Pravoslavno-dogmaticheskoe bogoslovie*, tom 2 (Sankt-Peterburg: tipografiia Grigoriia Trusova, 1857), 267-269.

⁶¹ Ibid., 357-358.

⁶² Benedetto Testa, *Tainstva v Katolicheskoi cerkvi*, per. A.V. Toporova, R.A. Govoruko (Moskva: Hristianskaia Rossiia, 2000), 144, 248-249.

⁶³ Par komponentiem var meklēt informāciju šeit: „Holy Muron”, [Holy Muron - armeniapedia.org](#), skatīts 17.11.2024.

⁶⁴ Akop Keseian, Vardan Devrikan, *Sviatoe miro*, 21-24.

ceremonijā, tai skaitā sv. Gregora Apgaismotāja roku un svēto Longīna šķēpu, kas kādreiz glabājās Gegharda klosterī un tagad atrodas Ečmiadzinā. Nokļuvis līdz brīvdabas altārim, katolikoss sāka ceremoniju ar *Tēvs mūsu* lūgšanu. Sekoja aizlūgumi un Svēto Rakstu lasīšana. Cik man bija iespējams saklausīt, to vidū bija četri lasījumi no Evaņģēlija. Pirmie divi ir praktiski identiski. Tie ir no Marka 14. nodaļas un Mateja 26. nodaļas par sievieti, kas izlēja pār Jēzus galvu svaidāmo eļļu. Trešais fragments bija no Jāņa evaņģēlija 12. nodaļas par to, kā Marija svaidīja Jēzus kājas ar dārgo nardu eļļu un susināja tās ar saviem matiem. 4. fragmentu lasīja jau beigās pēc mirres svētīšanas. (89. attēls)

Svinīga procesija pirms mirres svētīšanas ceremonijas: bīskapi nes relikvijas. 2024.g. 28. septembrī. Foto no bīskapa Vardana Navasardjana arhīva

Dažādu lūgšanu un *šarakānu* jeb himnu vidū ir “Pirmais likumu vidū”, kurā Kristus ir saukts par izlieto eļļu. Tajā ir šādas rindas: “Savu dievišķību Tu izlēji no debesīm kā eļļu un svaidīji cilvēka dabu, savienojies ar to”.⁶⁵ Šīs rindas ir svarīgas, lai izprastu ceremonijas teoloģisko nozīmi. Pēc tam pirms pašas mirres uzjaukšanas un svētīšanas notika sava veida eksorcisma akts, kad katolikoss izdzina no eļļas ļauno garu. Pēc Svētā Gara piesaukšanas trauku ar olīveļļu atvēra. Katolikoss ielēja tajā smaržīgo esenci, balzāmu un tikai tad veco mirri, kas atradās Svēto Garu simbolizējošā baloža veida traukā. No vecās mirres Svētais Gars pāriet uz jauno. Pēc tam katolikoss iegremdēja mirrē zelta krustu, svēto Longīna šķēpu, kā arī svētā Grigora Apgaismotāja labo roku, katru reizi maisot šķidrumu katlā.

Ceremonijas beigās nolasīja izvilckumu no Marka evaņģēlija 6. nodaļas, kur Jēzus sūta savus mācekļus pasaulē pa divi. Nodaļas 13. pantā ir runāts par to, kā mācekļi dziedināja slimos,

⁶⁵ Ibid., 29.

svaidot viņus ar eļļu. Katolikoss svētīja tautu ar Longīna šķēpu un nolasīja uzrunu. Pēc īsa aizlūguma katolikoss bīskapu pavadībā devās projām. Pēc svinīgās ceremonijas daudzi gāja pie altāra, kur pie katla ar svēto mirri atradās Rīgas Grigora Apgaismotāja baznīcas priesteris Ter Hosrovs. Cilvēki grūstījās, visi gribēja pieiet klāt traukam. Katrs pastiepa priesterim kādu no savām lietām, kas bija pie rokas, lai priesteris varētu ar to pieskarties traukam. Es ļāvu pūlim sevi nest līdz nokļuvu pie altāra. Es iedevu savu galvas lakatu, ar kuru priesteris kādu brīdi cītīgi slaucīja trauku ar svētīto eļļu, tādā veidā nododot man daļiņu no mirrē iemiesotās žēlastības.

Nedaudz teoloģijas. Sakarā ar to, ka neesmu augusi armēņu reliģiskajā vidē, mirres fenomens man līdz šim šķita nesaprotams. Svēto eļļu gan mēdz paretam izmantot arī Romas katoļu baznīcā, parasti iestiprināšanas un slimnieku sakramenta ietvaros. Vairākkārt esmu saņēmusi mazos trauciņus ar baznīcas eļļu pareizticīgo svētvietās, piemēram, Gruzijā Mchetā, kur atrodas svētā Gabriela Urgebadze relikvijas, vai Krimā Simferopoles dievnāmā, kur atrodas sv. Lūkas Vojno-Jasenecka netrūdošās relikvijas. Lai izdibinātu mirres nozīmi, es nolēmu pieaicināt salīdzinošās reliģijpētniecības paņēmienus.

Izrādījās, ka armēņu un pareizticīgo svētītās eļļas fenomena pamatā ir mācība par Kristu. Austrumu baznīcas kristoloģijas centrā ir mācība par iemiesošanos, kas nodrošina mums savienošanos ar Dievu jeb pārtapšanu par Dievu pēc amata jeb eksistences formas. Īsi un lakoniski šī mācība par Kristu ir izteikta Atanāzija formulā: “Dievs kļuva cilvēks, lai cilvēks kļūtu Dievs”.

Kas attiecas uz kristību un svaidīšanu ar eļļu, tad Austrumu baznīcā šos sakramentus izpilda reizē. Kā skaidro prominentais krievu pareizticīgo priesteris un teologs Aleksandrs Šmemans, kristību laikā cilvēks mirst un augšāmceļas ar Kristu, tādā veidā iegūstot atpestītā cilvēka statusu. Saņemot svaidīšanu ar eļļu, viņš kļūst “kristus” Kristū un sasniedz augstāku par pestīšanu garīgās pilnveidošanās pakāpi, kas ir dievišķošana (gr. θεοσις).⁶⁶ Ar mirres starpniecību nokristītā persona saņem Svēto Garu, kas ir Kristus Gars. Tādēļ Svētais Gars dāvā mums Kristu. Sakarā ar to, ka Svētais Gars ir Kristus dzīve, Kristus savukārt dāvā mums Svēto Garu.⁶⁷

Abas šīs svarīgās idejas var atrast arī armēņu baznīcas teoloģijā. Ir būtiska armēņu ideja par to, ka svaidīšana ar eļļu reprezentē Dieva iemiesošanās noslēpumu. Inkarnācijas rezultātā Dievišķais savienojās ar cilvēku un tādā veidā padarīja cilvēku par līdzdalībnieku dievišķībā. Armēņu mirres smarža rada asociāciju ar Pseudo-Dionīsija hierarhijas jeb emanācijas ideju. Dievišķā smarža sākumā pārņem serafus un ķerubus, tad eņģeļus, katolikosu un Baznīcas hierarhiju virs zemes. Tad tā pāriet uz vienkāršiem cilvēkiem un tādā veidā dievišķo viņus.⁶⁸ Armēņu svētais Narekas Grigors savā *Žēlabu grāmatā* ir veltījis veselu nodaļu svētajai mirrei. Viņš pielīdzina eļļu pašam Kristum un svaidīšanu ar to izprot kā savienošanās ar Dievu instrumentu. Viņš raksta: “Materiālajās šķidrajās mirres lāsēs sirdsšķīstais skatīs labo gaismu, sildošo uguni un mīlestības

⁶⁶ Protoierei Aleksandr Shmeman, *Vodoi i duhom* (Moskva: Palomnik, 2004), 102.

⁶⁷ Ibid., 101.

⁶⁸ Akop Kesian, Vardan Devrikian, *Sviatoe miro*, 11.

kvēli bez mazākas aukstuma pūsmas; no tā viņš sapratīs, ka šajā mirrē patiesi var savienoties ar Dievu.” (Narekas Grigors, *Žēlabu grāmata* 93, 11). Ir interesanti tas, ka Narekas Grigors piedēvē mirrei negatīvās kvalitātes līdzīgi tam, kā mēdz aprakstīt Dievu apofātiskajā teoloģijā. Viņš sauc mirri par tumsā tīto, noslēpumaino, neredzamo, neizprotamo dziļo noslēpumu un tml. (Narekas Grigors, *Žēlabu grāmata* 93, 19)

Mirre armēnim asociējas ar pašu Kristu. No otras puses mirre ir Svētā Gara mājoklis. Uz šo divu dievišķo Personu savienību arī norāda armēņu mirres komponenti. Balzāms un olīveļļa simbolizē Dieva Dēlu un Svēto Garu. Smaržvielas mirrē norāda uz Svētā Gara žēlastības smaržu.⁶⁹ Tātad ir skaidrs, ka Austrumu baznīcai ir svarīgi uztvert mirri kā paša Dieva mājokli un cilvēka dievišķošanas garantu.

Romas katolicismā arī mēdz izmantot mirres, tomēr jautājums ir par to, kāda kristoloģija un antropoloģija to atbalsta. Nav noslēpums, ka Rietumu kristoloģijas pamatā nav inkarnācijas, bet ir vietnieciskā upura ideja. Romiešu juridiskums ir konteksts, kurā ir attīstījusies Rietumu kristoloģija. Cilvēces pestīšanas vēsture šeit līdzinās tiesas prāvai, kuras gaitā piespriež kādam atbildēt par visiem jeb šeit izpirkt visas cilvēces grēkus. Strikti runājot, vietnieciskā upura ideja neprasa, lai Pestītājs būtu apveltīts ar dievišķo dabu.⁷⁰

Kas attiecas uz *teozī* jeb dievišķošanu, tad Rietumu kristīgajai tradīcijai šī koncepcija nav aktuāla. Tās vietu aizņem attaisnošanas ideja⁷¹, kas ir vietnieciskā upura idejas loģisks iznākums. *Deificatio* ideja ir klātesoša tikai Rietumu kristīgā misticisma tradīcijā. Ja iedziļinās Katolu baznīcas dogmatikā, tad attaisnošanu ir iespējams saprast kā dievišķo adopciju, kas ir akcidentāla, ne substanciāla vienība ar Dievu.⁷² Ir zīmīgi tas, ka Cirsis, atsaucoties uz Baznīcas tēviem, piemin arī pārdabisku dievlīdzību jeb *teozī* kā attaisnošanas dziļāko jēgu⁷³, un tomēr, neraugoties uz teologa erudīciju, ikdienā Rietumu baznīca attaisnošanu izprot krietni piezemētāki, t.i. kā atbrīvošanos no grēka.

Iestiprināšanas sakramentu, kura ietvaros izmanto eļļu, Romas katolicisms interpretē kā kristības sakramentā saņemtās pārdabiskās dzīves nostiprināšanu. “Kristība izraisa jaunu pārdabisku dzīvi, bet iestiprināšana to kāpina.”⁷⁴ Tas nozīmē, ka Rietumu baznīcā nevar atrast būtisku atšķirību starp iegūto kristībā pestīšanu un iestiprināšanā dievišķošanu, kā tas ir Austrumu definīcijas gadījumā. Runa ir par jau esošā stāvokļa stiprināšanu. Benedetto Testa savā grāmatā par sakramentiem Romas katolicismā gan piesauc dievišķo adopciju kā iestiprināšanas efektu⁷⁵.

⁶⁹ Ibid., 25.

⁷⁰ Šo loģisko secinājumu gan apstrīd katolu dogmātiskā teoloģija. Cirsis raksta: „Inkarnācija kļūtu absolūti nepieciešama, jo Dievs prasītu gandarījumu ar bazgalīgu vērtību.” (Dr. Pēteris Cirsis, S.J., *Dogmu Dievs*, 1 grāmata (Melnburna: Latviešu katoļu biedrības Austrālijā grāmatu fonds, 1965), 169).

⁷¹ Peter Noiner, “Obozhenie (katolich.)” // *Bogoslovskaja antropologija: Russko-pravoslavnnii / rimsko-katolicheskii slovar*, per. Anna Briskina-Miuller (Moskva: Palomnik, Nikeia, 2013), 325.

⁷² Dr. Pēteris Cirsis, S.J., *Dogmu Dievs*, 2. grāmata (Stokholma: Autora izdevums, 1972), 48-49.

⁷³ Ibid., 42.

⁷⁴ Ibid. 123-124.

⁷⁵ Benedetto Testa, *Tainstva v Katolicheskoi cerkvi*, 150.

Baznīcas tēvu prāt dievišķā adopcija ir dievišķošanas ekvivalents⁷⁶, tomēr jautājums ir par to, vai Testa saprot dievišķo adopciju kā *teozi*. Ar to visu gribu pateikt, ka Rietumu baznīcā iestiprināšanai un līdz ar to mirres lomai nav pietiekama pamatojuma, jo tā balstās uz citu kristoloģisko un soterioloģisko paradigmu. Šķiet, tieši tādēļ mēs, Rietumu kristietības pārstāvji, īsti nesaprotam, kam ir domāta iestiprināšana un kam ir paredzēta mirre. Ne velti protestants Filips Melanhtons uzskatīja, ka iestiprināšana ir cilvēku, nevis Dieva izgudrota un cilvēka pestīšanai vajadzīga nav⁷⁷.

Ir interesanti tas, ka Armēņu Apustuliskā baznīca noraida slimnieku sakramentu, apmierinādamās ar sešiem sakramentiem. Romas Katoļu baznīca savukārt līdzīgi pareizticīgajiem to patur. Pareizticīgo baznīca savā pārliecībā galvenokārt balstās uz Svētajiem Rakstiem un praktisko jēgu. Kas attiecas uz armēņiem, tad šoreiz tieši viņi, nevis pareizticīgie, ir gājuši striktās loģikas ceļu. Ja meklēsīm kādu dziļāku doktrināru apstiprinājumu slimnieku sakramentam, tad tādu atradīsim Romas katolicismā, nevis pareizticībā. Kamēr pareizticīgie aizbaidinās ar slimnieku sakramenta praktisko labumu, Romas katoļi balstās uz kaut ko krietni fundamentālāku, un tā ir Rietumu kristoloģija.

Vietnieciskā upura idejas empīrisks turpinājums Rietumu baznīcā ir iedziļināšanās Jēzus Kristus ciešanās. Krusta ceļa apcere vai stigmatizācijas fenomens ir raksturīgs tieši Rietumu kristietībai, tādēļ šķiet pavisam loģiski, ka pateicoties slimnieku sakramentam cietēja sāpes, kas ir grēka sekas, transformējas par līdzdalību Kristus ciešanās. Slimnieks atdarina Kristus ciešanas, pieņemot sāpes brīvprātīgi, kā to darīja pats Kristus, un tādā veidā piedalās pasaules pestīšanā kopā ar Kristu.⁷⁸

Pieņemu, ka atrastie akcenti Armēņu un Romas Katoļu kristoloģijā un sakramentu praksē nespēj līdz galam paskaidrot, kādēļ mirre Rietumu cilvēku neuzrunā tik ļoti kā Austrumu kristietī, un tomēr šī neizpratne no Rietumu kristiešu puses ir acīmredzama. Pareizticīgo pasaule pazīst brīnumdarītājas ikonas un svēto kaulus, kas izdala mirri, kas ir zināmā mērā augstākās netveramās un nepieejamās dievišķā realitātes manifestācija. Mirre kā noslēpumainā substance sasauca ar Austrumu kristietības spirituālismu jeb pārpasaulīgumu. Kristīgajos Rietumos brīnumdarītājas Dievmātes statujas raud asaras un asinis, kas liecina par ticīgo pieķeršanos vēsturiskajai realitātei un patiesajam cilvēkam Jēzum no Nācaretes, kurš upurējoties uz krusta uzņēmās visas pasaules grēkus.⁷⁹

⁷⁶ Par *teozi* un dievišķo adopciju lasi vairāk: Protoierei Aleksej Emelianov, ““Obozhenie” i “usinovlenie”: dve modeli spaseniia v trudah russkih bogoslovov-sistematikov sinodalnogo perioda”, *Hristianskoie chtenie: Nauchnii zhurnal Sankt-Peterburgskoi Duhovnoi Akademii Russkoi Pravoslavnoi Cerkvi*, nr 1 (2023), 56-74.

⁷⁷ Dr. Pēteris Cirsis, S.J., *Dogmu Dievs*, 2. grāmata, 123.

⁷⁸ Benedetto Testa, *Tainstva v Katolicheskoj cerkvi*, 253-258.

⁷⁹ Vairāk par šo tēmu manā rakstā „Dievmātes parādīšanās kristīgajos Rietumos: fenomenoloģiskā eksplikācija” // Elizabete Taivāne, *Reliģijas fenomenologam pa pēdām* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014), 133-139.

Ečmiadzinas katedrāle. Kā jau rakstīju, Ečmiadzinas katedrālē netikām iekšā visus iepriekšējos gadus. Par cik pirmīt arī nebiju pārinterēsējusies par tās interjeru, tad visbeidzot noticies baznīcas apmeklējums kļuva priekš manis par īstu pārsteigumu.

Būtu jāsāk ar īsu atsauci uz svētvieta vēsturi. Ečmiadzinu (līdz 1945.g. Vagaršapatu) uzcēla ķēniņš Vagaršaks (117.-140.g.) Vardkesavana vietā, kas bija vecāka apdzīvotā vieta 3.-2. gs. p.m.ē. Vagaršapata vietā ir saglabājušies dažādu vēsturisko periodu pieminekļi. Gan Ečmiadzinā, gan Zvartnocā ir saglabājušās Urartu stēlas. Ečmiadzinā ir atrasti arī pagānu uguns altāra fragmenti. Ir helēnisma perioda uzraksti uz akmeņiem. Ečmiadzinas katedrāle nav vienīgā šajā arhitektūras ansablī. Tam pieder arī Gajanē, Hripsimē un Šogakatas (Shoghakat) baznīcas. Ečmiadzinas katedrāli uzcēla 301-302. g. pie ķēniņa pils pagānu tempļa vietā. Apkārt Ečmiadzinas katedrālei tapa katolikosa rezidence.⁸⁰

Saskaņā ar tautā populāro teiku svētais Grigors Apgaismotājs, kurš sludināja kristietību Armēnijā, sapnī ieraudzīja Kristu ar zelta veseri. Viņš nokāpa no pašām debesīm un iesita ar veseri pa zemi tai vietā, kur atradās pagānu templis. No rīta Grigors pastāstīja savu sapni ķēniņam Trdatam, kurš šajā vietā uzcēla baznīcu ar nosaukumu Ečmiadzina (arm. "ir nokāpis Vienpiedzimušais").⁸¹

Ir domājams, ka 483.g. baznīca ieguva krusta formu un kupolu. Sākotnēji kupols bija no koka. 7. gs. to nomaina pret akmens konstrukciju. 17.gs. katedrāli papildina ar jaunu mūsdienu kupolu un trīs stāvu zvanu torni, ko novietoja rietumu ieejas pusē. Kupola un zvanu torņa ornamentālie cilņi kontrastē ar pārējām senākām katedrāles daļām, kas otrādi izceļas ar savu vienkāršību. Šeit ir gan ģeometriskais ornaments, gan ornaments ar augu motīviem. 18. gs. virs ziemeļu, austrumu un dienvidu apsīdām parādījās rotundas un centrālais kupols tika papildināts ar citiem mazākiem kupoliem. Kopā katedrālei ir pieci kupoli. 19.gs. dievnamam no austrumu puses piebūvēja trīs telpas, kas pašreiz izpilda Ečmiadzinas muzeja lomu.⁸²

Ečmiadzinas katedrāle bez šaubām ir grezna no ārpuses, tomēr krietni lielāks skaistums sagaidīja mūs iekšā. Pieradusi pie seno Armēnijas klosteru vienkāršības pēkšņi nokļuvu greznā telpā, kas bija greznota gan ar sienu gleznojumiem, gan ar ikonām uz audekla. Katedrāles sienas 1720.g. ir apgleznojis armēņu mākslinieks Naghašs Hovnatans. Gleznojumus ir atjaunojis un papildinājis 1782.-1786.g. viņa mazdēls Hovnatans Hovnatanjans.⁸³ No vienas puses ornamentācija atgādināja man musulmaņu mošejas. Islāma ornamenta pamatprincips paredz vienu regulāru figūru, kas nemitīgi atkārtojas. Es mēģināju atrast paralēles ar Osmaņu vai persiešu un Vidusāzijas ornamentu, centos saprast, kuram no tiem Ečmiadzinas gleznojumi ir tuvāki, tomēr sapratu, ka neviens no tiem nav ne tuvu šiem armēņu ornamentiem. Tie patiesi ir unikāli gan

⁸⁰ O. Kh. Khalpakhchian, *Arhitekturnie ansambli Armenii 8 v. do n.e. – 19 v. n.e.* / O. Kh. Khalpakhchian, *Architectural Ensembles of Armenia 8 c. B.C. – 19 c. A.D.*, 101-102.

⁸¹ A.T. Ganalanian, *Armiānskie predaniia* (predanie 585.3), c. 185.

⁸² O. Kh. Khalpakhchian, *Arhitekturnie ansambli Armenii 8 v. do n.e. – 19 v. n.e.* / O. Kh. Khalpakhchian, *Architectural Ensembles of Armenia 8 c. B.C. – 19 c. A.D.*, 103-104.

⁸³ *Ibid.*, 105.

krāsu salikuma, gan sižeta, gan siltuma ziņā un atgādina zīmējumus uz armēņu paklājiem. Vietām gan man radās asociācija ar ornamentiem Stambulas Zilajā mošejā. It īpaši tas sakāms par kupolu noformējumu un altāra aizkara izšuvumiem. Ikonas, kas grezno gan sienas, gan vertikālo plakni altāra telpas priekšpusē, liecina gan par lokālo, gan bizantiešu stilistiku atkarībā no konkrētas gleznas. Katedrāle bija pilna ar ticīgajiem un tūristiem, tādēļ sirdī palika klusa cerība, ka vienu dienu es varēšu izbaudīt senā dievnama gaisotni, kad šeit nebūs cilvēki. (90., 91. attēls)

Atjaunotās Ečmiadzinas katedrāles interjers 2023.g. augustā

Atjaunotās Ečmiadzinas katedrāles altāra aizskars un altāra priekšējā siena: stilu sajaukums. 2023.g. augustā

Noslēguma vietā. Esmu īstenojusi savu sapni. Apmeklēju mana armēņu vectēva dzimteni Armēniju un atradu radniekus. Tagad man ir liela armēņu ģimene. Jūtos piederīga Arakeljanu klanam un esmu dēļ tā ne tikai laimīga, bet arī lepna. Ilgas pēc tālās apsoltās zemes man uznāk diezgan bieži. Tad dodos uz svētā Grigora Apgaismotāja baznīcu Rīgā. (92. attēls) Tur man ir iespēja gan piedalīties svētdienas Pataragā jeb liturģijā, gan pabūt armēņu kompānijā un dzirdēt armēņu valodu.

Dievnams ir uzcelts samērā nesen. Tā būvēšana ir pabeigta 2009.g. Baznīca ir uzcelta kā krustveida dievnams ar kupolu. Iekšējā telpa ir kvadrātveidīga. Plānas kolonnas, kas atbalsta griestus, ir savienotas savā starpā ar arkām un izveido trīs jomus. Altāra daļā ir apsīda. Interjers ir tradicionāls. Altārī ir Dievmātes svētbilde. Ir pārvietojamās ērģeles. Uzmanību saista krustā sistā tēls, kas ir izpildīts rietumu manierē. Jēzus nevis stāv krusta fonā, bet gan karājas uz tā. (93. lpp.) Šī jaunā svētbilde norāda uz jau pieminētajām kristoloģiskā rakstura aktualitātēm armēņu ortopraksē arī šeit Baltijas valstīs. Dievnama pagalmā ir divi *hačkari*. Svētā Grigora baznīca ar tās iemītniekiem ir mazs Armēnijas stūrītis pašā Latvijas sirdī. Tā ir vieta, kur dzimtajā Latvijā varu justies piederīga dižajai un senajai armēņu tautai, tās zemei un reliģiskajai tradīcijai.

Rīgas svētā Grigora Apgaismotāja baznīca 2024.g. oktobrī

Krustā sistā Jēzus attēls sv. Grigora Apgaismotāja baznīcā 2024.g. oktobrī

Pielikums. Armēnijas tūrisma karte (no [Detailed travel map of Armenia | Armenia | Asia | Mapsland | Maps of the World](#), skatīts 7.12.2024.)

